

ŠTÁTNA VEDECKÁ KNIŽNICA V PREŠOVE
O THEMESKRO DŽAŇIBNASKRO PUSTIKENGRO KHER ANDRO PREŠOV
STATE SCIENTIFIC LIBRARY IN PREŠOV

RÓMSKA HUDBA NA SLOVENSKU **O ROMA BAŠAVEN** **ROMA MUSIC IN SLOVAKIA**

Ed. Erika Godlová

Prešov
2014

EURÓPSKA ÚNIA

MINISTERSTVO KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

OPERAČNÝ
PROGRAM
INFORMATIZÁCIA
SPOLOČNOSTI

TVORÍME VEDOMOSTNÚ
SPOLOČNOSŤ

Rómska hudba na Slovensku/O Roma bašaven/Roma Music in Slovakia

Z produkcie Dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry ŠVK v Prešove. Multimediálna publikácia je výstupom národného projektu Dokumentačno-informačné centrum rómskej kultúry, spolufinancovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci operačného programu Informatizácia spoločnosti, Prioritná os 2, kód ITMS 21120120004.

Andal e produkciya khatar o dokumentacijakro the informacijakro centrom vaš e romaňi kultulra TPK andro Prešov.

E multimedijalno publikacija hiňi jekh kotor kerdo khatar o nacijskonalno projektos Dokumentacijakro the informacijakro centro vaš e romaňi kultura, jekhetano finančno žutipen khatar o Europakro fondos vaš o regionalno vazdipen tel o operačno programos Khetanibnaskri informatizacija, o Prijoritno leňoro 2, o ITMS kodos 21120120004.

From the production of the Documentation and Information Centre of the Roma Culture with the State Scientific Library (ŠVK) in Prešov.

This multimedia publication is the outcome of the national project "Documentation and Information Centre of the Roma Culture" co-financed by the European Fund for Regional Development under the Operational Programme of Informatization of the Society, Priority Axis 2, ITMS code 21120120004.

Zodpovedný redaktor/Feleimasko redaktoris/Executive editor:

Mgr. Valéria Závadská

Hlavný redaktor/Šerutno redaktoris/Editor-in-chief:

Erika Godlová

Zostavil a redigoval/Opre kidl'as u redakcija kerd'as/Arranged and edited by:

Erika Godlová

Jazyková redaktorka/Čhibakro redaktoris/Language editor:

Lucia Němcová

Autori textov/O lava pisinde/Authors of texts:

Erika Godlová, Štefan Móži

Autori fotografii, zvukových nahrávk, videonahrávk/O fotografiji, audijo the video čitra kerde/Authors of photographs, sound recordings, video recordings:

Roman Čonka, Vladimír Paprčka, Vojtech Sloboda, Jana Paľová, Zdeno Kovář

Preklady/Boldipen/Translation:

SLOVACONTACT PLUS, s.r.o. Košice

Grafická úprava/Grafika kerd'as/Book design:

CERUZA – kreatívne digitálne štúdio, Stará Ľubovňa

Tlač/Ispidel avri/Print:

CERUZA – kreatívne digitálne štúdio, Stará Ľubovňa

© ŠVK Prešov, 2014

Tlač: CERUZA – kreatívne digitálne štúdio, Stará Ľubovňa

ISBN 978-80-89614-12-7

OBSAH

Úvod	5
1. Žánre rómskej hudby	11
1.1. Tradičný rómsky folklór	11
1.2. Rom-pop	21
1.3. Rom-jazz	25
1.4. Flamenco	28
1.5. Rómsky tanec	32
2. Salónna rómska hudba	37
2.1. Začiatky salónnej hudby	37
2.2. Salónna hudba v 20. storočí a jej predstavitelia	39
3. Hudba olašských Rómov	43
4. Divadlo Romathan	47
4.1. História divadla	47
4.2. Súčasnosť divadla a divadelná tvorba	51
5. Predstavitelia rómskej hudby	57
5.1. Historické osobnosti	57
5.2. Súčasné osobnosti a kapely	62
6. Festivaly rómskej kultúry	83
6.1. Balval Fest	83
6.2. Biháriho slávnosti	86
6.3. Amari luma	90
6.4. Cigánsky bašavel	91
Slovo na záver... ..	93
Zoznam bibliografických odkazov	257
O Roma bašaven	98
Roma Music in Slovakia	176

ilustračná fotografia

ÚVOD

Kde je pieseň, tam mizne žiaľ Kaj o gil'ipen, naš'ol o pharipen

(rómske príslovie/goďaver lava le Romendar)

Milí čitatelia,

dostáva sa vám do rúk multimediálna publikácia o rómskej hudbe na území Slovenska. Dovoľte nám na úvod objasniť genézu prípravy, skladbu a prínos tejto publikácie.

V priebehu roka 2010 sa v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove začalo po prvýkrát hovoriť o reálnej možnosti dokumentovať rómsku kultúru, jej živé prejavy a artefakty. Myšlienka zriadiť pracovisko, ktorého hlavnou úlohou bude dokumentácia rómskej kultúry, naberala postupne ostrejšie a konkrétnejšie kontúry počas nasledujúceho roka a pretavila sa do implementácie **národného projektu Dokumentačno-informačné centrum rómskej kultúry**. Jeho hlavným cieľom je zriadenie nového pracoviska ako organizačnej zložky Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, ktoré nesie rovnaký názov.

Na mnohých stretnutiach, ktoré sme počas takmer ročnej prípravy projektu absolvovali, sme viedli odborné aj emotívne diskusie na tému Rómov, rómskej kultúry, hľadali sme to podstatné, čo Rómov definuje, takpovediac, esenciu rómskej duše. Veríme, že sa nám počas takmer dvojročnej práce počas realizácie projektu podarilo k stanovenému cieľu výrazne priblížiť.

VÝCHODISKOVÁ SITUÁCIA

Štátna vedecká knižnica v Prešove ako univerzálna vedecká knižnica je kultúrnou, informačnou, vedeckou a vzdelávacou inštitúciou v oblasti knižničnej, bibliografickej, vedeckovýskumnej, kultúrno-vzdelávacej a vydavateľskej činnosti.

Základným poslaním knižnice je zabezpečovať slobodný prístup k poznatkom a informáciám šíreným na všetkých druhoch nosičov, uspokojovať kultúrne, informačné, vedeckovýskumné a vzdelávacie potreby a napomáhať celoživotnému vzdelávaniu, nezávislému rozhodovaniu a duchovnému rozvoju.

Poslaním Štátnej vedeckej knižnice v Prešove je tiež uchovávať a sprístupňovať kultúrne dedičstvo. To je v zmysle medzinárodných dohôd definované nasledovne: „Kultúrne dedičstvo tvoria historické a kultúrne hodnoty vytvorené predchádzajúcimi generáciami bez ohľadu na dobu a miesto ich vzniku.

*Predstavuje hmotné i nehmotné hodnoty hnutelné i nehnuteľné veci a predmety, jednotlivé objekty, ucelené súbory a komplexy.*¹

Asi každý, kto o Rómoch kedy uvažoval v intenciách kultúrneho kontextu, či už je Róm alebo nie, určite povie, že rómska hudba je to pravé kultúrne dedičstvo Rómov. Samozrejme, hudobno-interpretačné umenie Rómov nie je jedinou časťou rómskeho kultúrneho dedičstva, je však jeho najvýraznejším prejavom. Preto sme si hneď na začiatku definovali ako jednu z hlavných oblastí dokumentovania práve hudobné dedičstvo Rómov.

So skutočnou realizáciou národného projektu, ktorý bol podporený zo zdrojov Európskej únie v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti (ďalej len „OPIS“)², sa začalo podpisom zmluvy vo februári 2012, hoci niektoré aktivity prebiehali už od septembra 2011.

Zvláštnosťou celého projektu je fakt, že sa primárne zameriava na tvorbu **digitálneho kultúrneho obsahu, tzv. e-bornov**, čiže tvorí audio, video a fotografické záznamy hmotného aj nehmotného kultúrneho dedičstva Rómov. Táto špecifická črta projektu priamo implikuje použitie synchrónneho prístupu k mapovaniu. **Výsledkom sú digitálne kultúrne objekty** zachytávajúce živú rómsku kultúru formou obrazu, nie hmotného artefaktu, a s preferenciou rýchlej dostupnosti takéhoto obrazu pre používateľa.

Špecifickým výstupom národného projektu je aj táto multimediálna publikácia, ktorá sa populárno-náučnou formou snaží priniesť obraz aktuálneho stavu živej hudobnej rómskej kultúry.

Dokumentovanie osobitej hudobnej a interpretačnej kultúry Rómov na Slovensku prebiehalo v spolupráci s expertnými skupinami tvorenými prevažne ľuďmi z hudobnej praxe – hudobníkmi, interpretmi, organizátormi hudobných podujatí. Z množstva odporúčaní, ktoré sme od nich dostali, sme si vyberali podujatia, koncerty, festivaly, interpretov, ktorých tvorbu, hru, spev a tanec sme zaznamenávali.

Realizačný tím zložený zo zamestnancov dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry prešiel počas 18 mesiacov Slovensko od východnej hranice po západnú, od Tatier po nížiny na juhu, najazdil tisíce kilometrov po slovenských cestách. Navštívili sme viac ako 40 lokalít Slovenska, pracovne sme sa stretli s takmer stovkou umelcov – hudobníkov, spevákov, tanečníkov. Vzniklo viac než 300 hodín hudobných nahrávok a takmer 100 hodín rozhovorov s tvorcami aj interpretmi. V našich počítačoch je uložených okolo 6000 fotografií z podujatí, rozprávání, prípravy, skúšok orchestrov...

¹ Podľa definície UNESCO a Deklarácie Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva z 28. februára 2001.

² Projekt je súčasťou súboru národných projektov podporených v rámci prioritnej osi 2 Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry OPIS, ktoré sa realizujú v rezorte kultúry.

Zameriavali sme sa na tradičnú, ale aj vysokú hudobnú kultúru. Táto publikácia prináša informácie o rómskej hudbe všeobecne a špecificky o niektorých jej žánroch, tradičných i moderných hudobných smeroch, aj o interakciách s väčšinovou kultúrou.

Rómski muzikanti – lavutara boli odjakživa hrdou kastou, pyšnou na svoje umenie. Dôsledne udržiavali tradíciu odovzdávania hudobnej zručnosti až virtuozity z generácie na generáciu, z otca na syna, výnimočne na dcéru. Dedil sa talent, technika hry, hudobné nástroje, štýl života...

Aj keď záznamy o príchode Rómov vo väčších počtoch na územie dnešného Slovenska pochádzajú už zo 14. storočia, muzikanti sa spomínajú až neskôršie. Najstaršia správa v Európe vôbec je zaznamenaná v roku 1489, keď rómsky muzikant hral manželke Mateja Korvína ľudové piesne na lutne. V priebehu 17. storočia sa vyprofilovali muzikanti aj v zmysle využívania hudobnej interpretácie ako základnej a jedinej profesie. Práve v takýchto rodoch sa povolanie dedilo a zachovalo do dnešných čias, o čom podrobnejšie píšeme v tejto publikácii v kapitole o tradičnej rómskej hudbe (Fabiánová, 2003).

Na to, aby sme sa priblížili k pochopeniu toho, čo vlastne rómska hudba je, sa musíme oslobodiť od vžitého stereotypu nahliadania na rómsku kultúru výhradne v spojitosti s kultúrou chudoby.

Orchester Štefana Kováča v rokoch 1935 – 1937, Bratislava ▼

Skladba publikácie

Na základe vnútroetnického členenia rómskej národnostnej menšiny sme sa venovali hudobným a interpretačným tradíciám usadlých Rómov Rumungrov a olašských Rómov, ktorí žili kočovným spôsobom života až do polovice 20. storočia. Priaznivou zhodou okolností sa Slovensko stalo kolískou najlepších rómskych husliarov, ktorých veľká éra začala v 18. storočí a pretrvala približne do konca 20. storočia. V súčasnosti sú rómski husliari veľkou vzácnosťou a táto tradícia je, bohužiaľ, na ústupe.

Prvá kapitola publikácie je venovaná rôznym žánrom rómskej hudby, od tradičného folklóru, starých piesní a čardášov, cez rómsku populárnu hudbu až po minoritné žánre ako džez a flamenco. V závere kapitoly sa venujeme rómskemu tanečnému umeniu. Nechýba ani dnes už neexistujúca kaviarenská či salónna rómska hudba.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje jediné profesionálne rómske divadlo – Divadlo Romathan a jeho vzniku, vývoju, umeleckému smerovaniu a jednotlivým jeho zložkám je venovaná štvrtá kapitola tejto publikácie.

Nakoniec sme nevynechali ani prehľad významných rómskych hudobných osobností, známych z dejín našej krajiny, akými bola napr. Cinka Panna, Ján Bihári, Jožko Piťo či Rinaldo Oláh. Zároveň poskytujeme vcelku rozsiahly prehľad známych a významných osobností a hudobných zoskupení súčasnosti.

Súčasný kultúrny kontext Slovenska nie je príliš naklonený multikulturalizmu a integrovanej prezentácii menšinových kultúr. Rómska kultúra nie je žiadnou výnimkou. Ak sa vôbec má prezentovať masovejším spôsobom, robí to využívaním podpory štátu určenej na organizáciu kultúrnych podujatí – *festivalov rómskej kultúry*. V publikácii ponúkame obraz najkvalitnejších festivalov, ktoré sa konali v rokoch 2013 a 2014 a umožnili vystúpiť širokému spektru rómskych umelcov.

*Divadlo Romathan, vystúpenie pri príležitosti osláv Svetového dňa Rómov,
8. 4. 2013, v Historickej budove NR SR v Bratislave*

Význam knihy o rómskej hudbe

Synchrónnosť publikácie umožňuje zachytiť aktuálny stav rómskej hudobnej kultúry, hudobného dedičstva v danom čase a priestore, v celej jeho pestrosti, mnohorakosti a priam spektakulárnej rôznorodosti. Čiastočne dokáže aj reflektovať procesy prebiehajúce v rómskej kultúre na Slovensku a niektoré tendencie, ktoré sa v kultúre prejavovali a prejavujú.

Táto kniha používa pojmy týkajúce sa hudobnej oblasti všeobecne, ako aj rómskej hudby špecificky. Ráta však s poučeným čitateľom, pre ktorého nie sú celkom neznáme tak pojmy ako aj kategórie kultúrnej antropológie a etnografie. Je určená tak vysokoškolským študentom, ako aj kultúrnym tvorcom, politikom v oblasti kultúry i mimo nej, ba aj teoretikom kultúry. Štýl publikácie nie je zámerne prísne analytický, kvôli čomu je do určitej miery obmedzený aj poznámkový aparát. Autori zvolili populárnejší, výkladový a rozprávačský štýl, prístupnejší aj širokej verejnosti.

Naša publikácia sa skladá z dvoch častí. Prvou je klasická tlačaná kniha s pomerne bohatým fotografickým materiálom, tou druhou je multimedialne DVD. Využitie moderného nosiča dát nám umožnilo ponúknuť verejnosti aj informácie vo forme audiozáznamov a videonahrávok, na ktoré upozorňuje tlačaná podoba knihy. Navyše ponuka DVD je rozšírená o mnohé záznamy rozhovorov s osobnosťami rómskej hudby a krátky dokument s názvom *Ako sa rodí e-born* a fotografickú *SlideShow*.

Všetky použité materiály boli vytvorené zamestnancami dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry Štátnej vedeckej knižnice v Prešove v rokoch 2013 a 2014.

ilustračná fotografia

1. ŽÁNRE RÓMSKEJ HUDBY

***Nech každý vták spieva svoju pieseň
Sako čiriklo mi peskeri gil'i gil'avel***

(rómske príslovie/god'avera lava le Romendar)

1.1. TRADIČNÝ RÓMSKY FOLKLÓR

Tradičný rómsky folklór je jedným z najcharakteristickejších etnických znakov Rómov. Autentický rómsky folklór, najmä piesne sú inšpirujúce pre novovznikajúcu rómsku poéziu, rozprávky a ostatné žánre slovesného folklóru, sú vzácnym a dodnes živým prameňom pre rómsku autorskú prózu.

Rómsky folklór nevyhnutne súvisí so špecifickými ústnymi formami svojho tradovania. Skutočnosť, že Rómovia dlho nemali kodifikovaný vlastný spisovný jazyk, spoločenská izolácia a marginalizácia mali vplyv na vyhranenie špecifických funkcií folklóru, ktorý v podstate zastupuje i ďalšie formy spoločenskej komunikácie. Práve táto väzba a vzťahy pôsobia, že sa dodnes udržiava v neobyčajne živej podobe, zároveň je prameňom i prostriedkom na zachovanie a rozvíjanie rómskeho jazyka.

Rómsky folklór sa delí na **slovesný, hudobno-piesňový a tanečný**. Táto klasifikácia vychádza z intencií modernej folkloristiky a podrobne rozpracovanej klasifikácie folklóru všeobecne (Pôvod...)

Lyrika alebo ľudová poézia je tu predovšetkým zastúpená piesňami, kde texty tvoria výrazovú jednotu s nápevom – melódiou. Tanečné piesne sú väčšinou viazané na humorné texty, zatiaľ čo piesne ťahavé, smutné, vypovedajú o životných udalostiach a životných skúsenostiach Rómov vážnym, až baladickým spôsobom a špecifickou formou prednesu.

Forma i obsah piesní sú preto základnou hraničnou čiarou pri triedení rómskych piesní a to na **tanečné – khel'ibnaskre (čardáš, verbunk) a pomalé — na počúvanie (žiaľne, smútočné, halgató)**. Z takýchto charakteristík vyplýva i Hubschmannovej triedenie rómskych piesní na **piesne staré – phurikane gil'a a piesne nové – neve gil'a** (Fabiánová, 2003). Starobylosť týchto piesní sa prejavuje predovšetkým v starodávnej melodike, zatiaľ čo nové využívajú inšpiráciu súčasnou populárnou hudobnou tvorbou. Prípadne na staré hudobné motívy nadväzujú texty s novými obsahmi zo súčasného života Rómov.

Z aspektu metroritmiky, melodiky a harmonických postupov sa rómska piesňová tvorba delí na **loke gil'a (pomalé piesne) – halgató** (u Rumungrov – usadlých Rómov) a **loke** (prevažne u olašských Rómov) a na **čardaša – khel'ibnaskre gil'a** (u Rumungrov), **khel'imaske gil'a** (u olašských Rómov).

Poetika starých piesní, halgató

Halgató možno charakterizovať ako sólovú hudobnú skladbu, bez hudobného sprievodu, s výraznou dynamikou, pri ktorej sa silne uplatňuje improvizácia, a to hudobná aj textová (Fabiánová, 2003).

Halgató sú charakteristické nepravidelným rytmom, preto sa obvykle členia do jednotlivých taktov alebo fráz, ktorých počet koreluje v rozmedzí od štyroch do desať. Nová fráza väčšinou znamená novú jednotku. Jednotlivé frázy sú od seba oddelené dlhšími pomlčkami. Pri hudobnom sprievode sa pomlčky vyplňujú medzihrami. V jednotlivých frázach sa striedajú pasáže niekoľkých dlhých tónov pôsobiacich ako vzdychy či výkriky, s pasážami rýchlych tónov. Cieľom je zvýšenie expresivity prednesu.

Charakteristická je pre ne harmonická tónina, prirodzená mol a tzv. cigánska mol i dur tónina, melodické ozdoby a glissando – klzanie zdola nahor.

Šuki prajta na čerkinel

**Šuki prajta na čerkinel
te balvaj na phurdel.
De, počoral pes kamas,
de, la datar pes ladžas.
De, phen ča mange,
mri phuri daj,
či pes na rozdzaha.
De, imar mange phend'as
mro dadoro
hoj pes na rozdzaha.**

Suchý lístok nešumí

**Suchý lístok nešumí,
ak nefúka vietor.
Kradmo sa l'úbime,
matky sa hanbíme.
Prezrad', mi,
stará matka moja,
či sa nerozídeme.
Lebo povedal mi už
môj otecko,
že sa my nerozídeme.**

Táto ťahavá (halgató), tklivá pieseň je určená na počúvanie. Dôležitá nie je ani tak melódia ako skôr jej obsah, posolstvo piesne. Prednes je emotívny, zameraný na umocnenie obsahového významu textu.³

³ Pieseň Šuki prajta na čerkinel bola zaznamenaná v obci Žehňa v okrese Prešov, nahrávka vznikla 20. 11. 2013 a na DVD sa nachádza ako videonahrávka č. 1.

Speváčky zo Žehne (zľava): Jolana Horváthová, Gabriela Duždová, Anna Mačová ▲

Bičhad'as man e daj

***Bičhad'as man e daj
pre jarka paňeske.
Jaj, mek ča dural avl'om,
jaj, o phindre fadžindžom.
E daj mange muľa,
jaj, o dad la romňa il'a.
Jaj, il'a romňa, il'a,
jaj, Bara Šarošatar.
De, Bara Šarošatar,
bokhaľa vatratar.***

Poslala ma matka

***Poslala ma matka
na jarok po vodu.
Jaj, ešte som len d'aleko bola,
už mi nohy omrzli.
Matka mi zomrela,
jaj, otec sa oženil.
Jaj, vzal si ženu, vzal,
jaj, z Veľkého Šariša.
Hej, z Veľkého Šariša,
z hladovej doliny.***

V tomto prípade ide o pieseň so silnou životno-situačnou funkciou.⁴

⁴ Pieseň Bičhad'as man e daj bola zaznamenaná v obci Žehňa v okrese Prešov, nahrávka vznikla 20. 11. 2013 a na DVD sa nachádza ako videonahrávka č. 2.

Gabriela Duždová zo Žehne ▲

Sar me merav

Sar me merav

šukares man parunen.

**Jaj, pro mro hrobos
mire romes ma mukhen.**

Jaj u akana

či mar me les na kamav

**Šaj tu roves, šaj tire bala
čhingeres.**

Ked' ja umriem

Ked' ja umriem,

pekne ma pochovajte.

Jaj, na môj hrob

môjho muža nepustite.

Lebo ja už teraz,

veru ja už ho neľúbim.

**Môžeš ty plakať, môžeš svoje
vlasý vytrhať.**

Pieseň je príkladom životnej situácie, kedy sa pomocou nej vyjadruje sklamanie z bolestného vzťahu, smútok, nevera. Predstavuje možnosť vyspovedať sa zo všetkého, čo by inak bolo neprípustné prezentovať na verejnosti.⁵

⁵ Pieseň Sar me merav naspievala Albína Duždová z obce Žehňa, v okrese Prešov. Audionahrávka vznikla dňa 28. 11. 2013 a na DVD sa nachádza ako audionahrávka č. 1.

Tanečné piesne – čardáše

Typické pre rómsku tanečnú piesňovú tvorbu je podriaďovanie textu melódii a rytmu piesne. Niekedy preto vznikajú – pri úplnom podriadení tlaku rytmu na rytmiku textu – až nezmyselné dvojveršia, ktoré sú vzájomne protirečivé. **Čardáše** možno definovať ako rýchle piesne s pravidelne členeným rytmom, najčastejšie v dvojštvrtinovom takte. Pravidelne sa opakujú, pričom tempo sa neustále zrýchľuje. Piesne tohto typu sú krátke, majú jednoduché melodické motívy a texty. Výskyt cigánskych tónin je sporadickejší ako u halgató, finálny tón je obvykle čistá prímá, niekedy býva ukončenie malou terciou. Spev čardášov je sprevádzaný hrou na hudobné nástroje, dynamika spevu sa udržiava na jednom stupni bez výrazného zoslabovania či zosilňovania (Rómska...).

Vhodným príkladom tanečných, hravých piesní je pieseň z koncertu známeho dievčenského dua a občasného tria Sabrosa z obce Raslavice v okrese Bardejov a populárnej kapely Kokavekere Lavutara pod vedením Vladimíra Sendreia z Koka-vy nad Rimavicou.

Sabrosa je hudobné zoskupenie pôvodne troch mladých dievčat z rómskej osady v Raslaviciach v okrese Bardejov. Dnes ho tvoria dve sestry Aneta a Jana Duždové. Typická pre Sabrosu je štýlovo čistá interpretácia tradičných piesní, čardášov aj halgató z okruhu Rumungri Rómov. Vysoko položený čistý hlas Anety Duždovej skvele dopĺňa alt jej sestry Jany. Najlepšie znejú, keď spievajú samy, s hudobným sprievodom Janinej starej gitary.⁶

Sabrosa, nahrávanie CD v štúdiu Hardy v obci Malý Šariš ▼

⁶ Fotografie a videozáznam vystúpenia tohto sesterského zoskupenia vznikli ako záznam koncertu v Prešove, 20. 11. 2013 a na DVD sa nachádza ako videonahrávka č. 3.

Sabrosa (zlava): Aneta Duždová, Jana Duždová.

V publikácii uvádzame aj ukážku ich koncertného programu v bývalom prešovskom kine Scala, na ktorom ich sprevádzala tradičná rómska kapela muzikantov z východného Slovenska.⁷

Šunen man

**Šunen man, Roma,
šunen man, Romale,
Me, čoro ge'om,
le čhaven čal'adžom.
Šunen lačhes, Romale,
šunen lache so kerďžom.
Me, čoro ge'om,
le čhaven čal'adžom.**

Počúvajte ma

**Počúvajte ma, Rómovia,
počúvajte ma, Rómovia,
Ja chudák, išiel som,
deti opustil som.
Počúvajte ma dobre,
Rómovia,
počúvajte dobre,
čo som spravil.
Ja chudák, išiel som,
deti opustil som.**

⁷ Videonahrávka piesne Čhajori romaňi vznikla počas dokumentácie skúšky Sabrosy v Raslaviciach 3. 3. 2013 a na DVD sa nachádza pod č. 4.

Kokavakere lavutara sú hudobným zoskupením, ktoré vedie manželský pár **Vladimír a Janka Sendreiovci**. Spievať začali pred dvadsiatimi rokmi, len tak pre zábavu, na skrátenie dlhej chvíle. Postupne sa vypracovali na poprednú kapelu v oblasti zábavnej hudby. Sú charakteristickí kombináciou tradičnej rómskej folklórnej hudby a osobitého prejavu spevákov s využitím prvkov orientálneho a džezového hudobného prejavu.

Čirikloro mirikloro

*Čirikloro, mirikloro,
ľidžal mange mro jiloro.
Ľidža, lidža mra pheňake,
ola lača manušňake.*

Vtáčatko koráločka

*Vtáčatko, koráločka,
odnes si moje srdiečko.
Odnes ho, odnes mojej sestre,
tej dobrej žene.⁸*

Kokavakere lavutara (v popredí zľava): Anička Oláhová, Vladimír Sendrei, Janka Sendrei ▲

⁸ Videonahrávka piesne Čirikloro mirikloro vznikla počas Festivalu rómskej kultúry v Prešove 17. 8. 2013 a na DVD sa nachádza pod č. 5.

Jedna z najpopulárnejších a najčastejšie interpretovaných inštrumentálnych skladieb, slávny **Čardáš** je od talianskeho skladateľa, dirigenta a huslistu **Vittoria Montiho** (1868 – 1922). Skladbu už od jej vzniku hrávali mnohé rómske orchestre, je pevnou súčasťou takmer každého koncertu a zároveň je aj možnosťou pre primášov ukázať svoje interpretačné umenie. Časť skladby nazvaná „škovránok“ je veľmi populárna tak u interpretov, ako aj u poslucháčov.

Veľmi známou kapelou, ktorá na svojich vystúpeniach hráva Montiho Čardáš, sú Cigánski diabli.⁹

Orchester Cigánski diabli, primáš Ján Banyak, Prešov, Scala, 24. 10. 2013 ►

Orchester Cigánski diabli, Prešov, Scala, 24. 10. 2013 ▲

⁹ Videonahrávka z vystúpenia orchestra Cigánski diabli v prešovskom kine Scala z 24. 10. 2013 sa na DVD nachádza pod č. 6.

Orchester Cigánski diabli, violončelistka Silvia Sarközyová, Prešov, Scala, 24. 10. 2013 ▲

Iným typom interpretácie tejto skladby, výrazom a poňatím sa vyznačuje orchester *Bohédiens* pod vedením Barbory Botošovej.¹⁰

Barbora Botošová pri interpretácii Montiho čardáša, Starý Smokovec, 27. 4. 2014 ▲

¹⁰ Videonahrávka z vystúpenia orchestra Bohédiens v Starom Smokovci z 19. 4. 2014 sa na DVD nachádza pod č. 7.

1.2. ROM-POP

Novodobé poňatie rómskeho hudobného prejavu a lepšia možnosť prezentácie mladšej generácie rómskych hudobníkov, interpretov a spevákov vytvorila nový umelecký smer **rom-pop**, v ktorom sa úspešne prejavujú a prezentujú mladí rómski hudobníci, speváci a súbory, ako napr. **Kmetoband** či **Ľubo Virág**.

Tvoria ho najmä rómske piesne, ktoré vznikali v posledných dvadsiatich rokoch pod vplyvom populárnej hudby.¹¹ Ide o živý proces neustáleho vzniku nových skladieb rôznej kvality, pri ktorom sa uplatňuje tvorivosť, fantázia a improvizácia. Zdrojom inšpirácie je hudba sprostredkovaná masmédiami, a to ako z domácej, tak aj zo zahraničnej tvorby. Pri preberaní piesne sa však skoro vždy zásadne mení tempo. Interpreta zaujme melodický motív, po jeho spracovaní vlastným hudobným cítením je originál ťažko spoznatelný. Tempo je skôr mierne až pomalé, rytmus pravidelný. Typická interpretácia je dvojhlas, najčastejšie v paralelnej tercii (Rómska...,)

Rom-pop ako žáner naráža na istú rezervovanosť pri svojom prijímaní zo strany tradičných rómskych hudobníkov, ktorí ho vnímajú ako značne zjednodušenú, povrchnú zábavu pre masu. Aj keď je to do istej miery hudba hraná prevažne na rómskych zábavách, svadbách a iných oslavách, predsa nájdeme aj niekoľko veľmi kvalitných tvorcov aj interpretov. Za všetkých uvedieme úspešných hudobníkov Tomáša Botla a Miroslava Holuba.

Tomáš Botlo je rodený Bratislavčan, v súčasnosti žije a tvorí v obci

Tomáš Botlo, spevák, muzikant a skladateľ. V Hubiciach, máj 2014 ▲

¹¹ Videonahrávka z predstavenia vokálnej skupiny Angels počas súťaže Romano Hangoro v Lučenci v roku 2013 sa na DVD nachádza pod č. 29.

Hubice na západe Slovenska. Od svojich siedmich rokov hrá na klavíri, študoval na Štátnom konzervatóriu v Bratislave. Jeho hudobný sluch mu umožňuje zahrať akúkoľvek melódiu bez toho, aby potreboval noty. Tomáš Botlo mieša rómsku hudbu s modernými žánrami, ako sú pop, džez, funk, hip-hop a iné. Je to všestranný multižánrový hudobník s kultivovaným prejavom.

Mange mištes

*Phenes, hoj man na kames te dikhel,
no sajekh roves.*

*Oh, čid'al mire but'a avri, sar man le
jilestar.*

*Akana adaj našado som andro
chochade ul'ici,*

No som ča na rado, nane mange phares.

Mange mištes, čačes mištes.

Imar man na rodav odoj,

kaj somas našado,

Savoro šukar ačhil'as andre amende.

Mange mištes, čačes mištes.

Gindinav, kaj te džav.

Na rodav, so kamavas,

Pal'ikerav tuke, hoj miri salas.

*Avka, sar sako, sas amen
amare sune.*

*O sune gele, me lenca kamav te ačhel
korkoro.*

*Imar man ma rode, ačal'uv,
imar oda gel'as.*

Čid'al man avri, me pes na našavava.

Mange mištes, čačes mištes,

Na rodav man imar odoj,

kaj somas našado.

Savoro šukar ačhil'as andre amende.

Mám sa fajn

*Vravíš, že ma nechceš vidieť,
no pritom plačeš.*

*Oh, vyhodila si mi veci
a mňa zo srdca tiež.*

*Teraz tu blúdím v klamných
uličkách,*

no už len smútim, netrápim sa.

Mám sa fajn, veľmi fajn.

Nehl'adám sa už tam,

kde som sa ja strácal,

všetko krásne zostalo v nás.

Mám sa fajn, veľmi fajn.

Premýšľam, kam kráčať mám.

Nehl'adám, čo som rád mal,

d'akujem, že som ťa ja mal.

*Tak, ako každý sme mali
spoločné sny.*

*Odišli sny, ja s nimi chcem ostať
sám.*

*Už ma nehl'adaj, pochop,
už je to preč.*

Vyhodila si ma, ja sa nestratím.

Mám sa fajn, veľmi fajn,

nehl'adám sa už tam,

kde som sa ja strácal.

Všetko krásne zostalo v nás.¹²

¹² Zvuková nahrávka piesne Mám sa fajn sa na DVD nachádza pod č. 2. Zvuková nahrávka rozhovoru sa nachádza pod č. 3.

Baro drom je viac-menej rodinné zoskupenie, ktoré vedie **Miroslav Holub**, syn populárneho prešovského muzikanta známeho pod prezývkou Curki. Náš spoločný rozhovor začal nasledovne: „...som z Prešova, som Róm a chodím po svete, robím svoju muziku, našu rómsku muziku.“

Pre Miroslava Holuba sa všetko začína u jeho otca, ktorý bol dlhoročným tzv. *barovým muzikantom*. Ten po roku 1989 vycestoval do Švajčiarska, kde spolu so synovcom začali robiť pouličnú muziku. Po čase sa mu podarilo nadviazať priateľské vzťahy s miestnymi ľuďmi, ktorým sa jeho hudba nesmierne páčila. Dostal ponuku na zostavenie väčšej kapely, ktorá by vo Švajčiarsku dokázala prezentovať rómsku kultúru.

A to bola pre Miroslava príležitosť, aby sa pripojil ku kapele. Začal sa učiť jazyk a napokon vo Švajčiarsku ostal celých osem rokov. Otec zomrel a dnes sa Miroslavov syn, mladý Mirko, ktorý je huslista, zas pripojil ku kapele svojho otca.

Miroslav Holub prišiel s nápadom, ako prezentovať rómsku kultúru záujemcom zo Švajčiarska. Zostavil program workshopu s cieľom priblížiť účastníkom rómsky jazyk, hudbu, kultúru ako takú. Spolu s priateľmi začali zbierať tradičné piesne, prepisovať texty, aj sami sa o svojej kultúre naučili niečo nové. Keď hotový produkt ponúkli okruhu svojich známych, zaskočil ich obrovský záujem. „Dodnes robíme tieto workshopy, každý druhý mesiac,“ hovorí Miroslav s hrdosťou.

Miroslav Holub, líder formácie Baro drom. V Prešove, máj 2013 ▼

Neskôr sa zoznámil s ďalšími hudobníkmi, hlavne z Kosova a zo Srbska. Balkán je už tradične pokladnicou rómskej kultúry, pestrých rytmov a osobitého prelínania orientálnej a európskej hudby. Hudobníci zo Slovenska a z Balkánu začali kombinovať hudobné motívy, rytmy, spôsoby hry. Jednoducho, začali komunikáciu medzi rozličnými rómskymi kultúrami. A že sa im to podarilo, o tom svedčí aj úspech ich koncertných podujatí, kde bežne hrávali pre 600 návštevníkov.

Miroslav Holub má však ešte iný cieľ. Predsavzal si, že niečo podobné urobí aj pre ľudí na Slovensku. Podľa neho je dôležité, aby mali Slováci možnosť obohatiť svoj kultúrny rozhľad o špecifickú rómsku kultúru, kultúru ako prejav rozličných rómskych skupín z rozličných kútov Európy.

„Chcem fungovať aj so svojimi priateľmi zo Švajčiarska, aj z Kosova a Srbska na Slovensku“, dodáva Miroslav Holub.

Svetoha phirav

**Svetoha phirav korkoro,
mro jilo rovel, Devla.**

**Phuvatar phirav, čororo,
mre jakha apsa mukena.**

**Joj, Devla, dikh tu pre man
mre čhavore užaren.**

**Mri romni, ma rov tu pal man,
se me khere avava.**

Svetom chodím

**Svetom chodím, samotný,
srdce mi plače, Pane.**

**Po zemi chodím, úbohý,
z očí mi slzy tečú.**

**Joj, Bože, zhliadni na mňa,
moje deti ma čakajú.**

**Žena moja, neplač ty za mnou,
veď sa ja domov vrátim.¹³**

Baro drom skúša v domácom prostredí. Prešov, máj 2013 ▼

¹³ Videonahrávka piesne Svetoha phirav vznikla v Prešove 28. 2. 2013 a na DVD sa nachádza pod č. 8.

Milo Suchomel Orchestra sa predstavil na profilovom koncerte v Bratislave, 27. 4. 2014 ▲

1.3. ROM-JAZZ

Do tejto kategórie patria okrem rómskej interpretácie džezu, ktorý je obohatený o typické rómske prvky, aj sláčikové, dychové a zmiešané hudobné súbory, orchestre v neposlednom rade zbory. Na Slovensku v nedávnej minulosti dominovala hudba **Jána Berkyho-Mrenicu** a jeho orchestra Diabolské husle, v Čechách je to **Ida Kellarová**. Táto speváčka a pianistka a jej skupina Romano Rat kombinujú prvky viacerých žánrov, ale prevažne hrajú **rom-jazz**.

V minulosti patril v zahraničí medzi elitu Django Reinhardt. Bol priekopníkom viacerých žánrov, ale preslávil ho hlavne manuš-swing. Vystupoval aj ako sólista v orchestri Duka Ellingtona v roku 1946. V Nemecku sa v tomto čase zvýraznil rómsky gitarista Matelot Ferret. Najväčšími legendami preslávenými široko ďaleko po svete sú maďarské kapely Kályi Jag a Andro Drom. Z Balkánu je známa najmä kapela Muzica Lautareasca – olašskí rómski muzikanti zvaní Tarafuri (Rómska...).

Jedným z najvýraznejších umelcov v oblasti džezovej hudby na Slovensku je **Milo Suchomel a jeho orchester**.

„Volám sa Milo Suchomel, som hudobník, veľmi rád komponujem, odjakživa som bol kapelník mojich zostáv a v posledných dvoch, troch rokoch som aj organizátor a promotér festivalu Gypsy Jazz Festival,“ povedal v úvode pri našom zoznámení.

Milo Suchomel, známy hudobník – saxofonista, skladateľ, interpret a organizátor špecifického festivalu *Gypsy Jazz Festival* počúval džez od malička, hoci ani nevedel, že to, čo hrá z LP platní jeho otecka, je džez. Na konzervatóriu v Žiline začal študovať hru na fagot, no neskôr ho jeden z jeho učiteľov pozval hrať v jeho Big Bande džezovú hudbu na saxofón. Prijal to ako výzvu a dnes zvláda saxofón s majstrovskou virtuositou.

Skladaniu vlastnej hudby sa začal venovať už v tínedžerskom veku. Všetky emócie – šťastie, zamilovanosť, frustráciu, smútok – pretavil do svojich skladieb. Takto sa vlastne začala jeho vlastná džezová kariéra.

Čo vlastne je džez? Džez ako taký má veľa tvárí. Je to prevažne černošská hudba, no harmónia je európska. Tá tu bola dávno predtým, aj v klasicizme, aj v ro-

Koncert Milo Suchomel Orchestra v Bratislave v apríli 2014. Spieva Karol Csino, na klarinete hrá Milo Suchomel. ▲

mantizme... Čierni muzikanti v Amerike túto harmóniu prebrali a pridali africký rytmus. Samozrejme, džez sa v priebehu rokov vyvíjal, poznáme swingovú éru, beebop, cool jazz a mnoho iných. A vieme aj, že množstvo rómskych hudobníkov hrávalo s muzikantmi svetového mena, napr. taký Harri Stojka z Rakúska.

Rómovia sú dnes súčasťou veľkej džezovej rodiny. Pridali doňho to svoje – melodiku, temperament, harmónie, virtuozitu. Podľa slov Mila Suchomela sa Rómovia v džeze našli. Táto hudba poskytuje priestor pre nekonečné množstvo variácií, pre prejavenie rómskeho hudobného cítenia a duše. Milo Suchomel sa nebojí tvrdiť, že slovenskú džezovú scénu minimálne z dvoch tretín posúvajú dopredu práve rómski umelci.

Milo Suchomel už tri roky po sebe organizuje džezový festival **Jazz in the City**, na ktorý pozýva špičkových džezových umelcov, interpretujúcich džezové skladby. V budúcnosti by rád zaradil viac rómskej džezovej hudby, napr. aj takej, akú hráva známe Rosenberg Trio z Holandska.

Jeho vlastnú tvorbu inšpiruje hlavne život, rozličné udalosti a skúsenosti, ktoré za roky pôsobenia na scéne nadobudol. Či je to láska, či strata alebo aj návšteva

mesta, ktoré naňho urobilo dojem, to všetko pretvára do nôt a do hudby. Iba vtedy je to podľa neho naozaj úprimné. Jeho najbližšími plánmi do budúcnosti je pripraviť aranžmán skladieb jeho mamy, urobiť z nich súbor skladieb pre svoj orchester a predstaviť ich poslucháčom.

V priloženom DVD ponúkame ukážku z koncertu Jazz and the City, na ktorom boli hosťami Milo Suchomel Orchestra boli aj speváci populárnej hudby Karol Csino, Robo Opatovský, Zuzana Smatanová, Monika Bagárová a americká džezová speváčka Gail Andersson.¹⁴

Džezová hudba vychádza z určitých tradícií. Aj v rómskej tradičnej hudbe sú interpreti, ktorí tieto tradície udržiavajú a posúvajú hranice virtuóznej hry. Iné je to v populárnej hudbe, kde došlo k istej stagnácii. Je potrebné motivovať a povzbudzovať mladých tvorcov, aby tvorili nové veci, nové skladby. Jednoducho, aby išli s dobou.

¹⁴ Videonahrávka orchestrálnej skladby Muhara's Dance sa na DVD nachádza pod č. 9. Audionahrávka orchestrálnej skladby Caribic sa na DVD nachádza pod č. 4. Obidva záznamy vznikli v Bratislave 27. 4. 2014.

1.4. FLAMENCO

Flamenco sa definuje ako osobitý piesňový, hudobný a tanečný žáner s melodickými ozdobami, živým rytmom umocňovaným podupávaním, vytlieskavaním, často s erotickým nábojom. Súčasná hudobná veda sa prikláňa k názoru, že flamenco je synkretickým **spojením troch prúdov** – hudobno-tanečných tradícií, a to **španielskej, arabskej a rómskej**. Od 19. storočia sú takmer výhradnými interpretmi flamenca práve Rómovia, čím sa rómsky element stal dominantným.

Pri analýze flamenca však možno nájsť mnohé zhodné prvky a paralely s hudbou a tancom Indie, pravlasti Rómov. V súčasnosti sa tento štýl hudby dostal do širšieho (mimo španielskeho) kultúrneho priestoru aj vďaka jeho popularizácii, o ktorú sa zaslúžila francúzska rodinná rómska kapela **Gypsy Kings** (Rómska..., 2010).

Marco Pillo predstavil svoju tvorbu na koncerte na Malej scéne prešovského Divadla Jonáša Záborského 30. 3. 2014. ▲

Na Slovensku je jedným z najkvalitnejších interpretov a tvorcov v tomto žánri rómskej hudby hudobník Marco Pillo a gitarové duo s názvom Duo Farsa.

Marco Pillo je skladateľ, spevák, gitarista a cimbalista. V Bratislave študoval hudbu u vynikajúceho profesora Alexandra Móžiho a už ako trinásťročný bol členom komorného orchestra, ktorý viedol práve profesor Móži. Vyštudoval pražské konzervatórium, odbor cimbal, v štúdiách pokračoval na konzervatóriu v Barcelone, neskôr sa zoznamoval s flamencom priamo v španielskej Granade. Počas svojho pôsobenia v Českej republike sa ako cimbalista zúčastnil unikátneho projektu Talichovho komorného orchestra, s ktorým okrem série koncertov nahral aj CD s názvom Cikánske melodie. Je autorom hudby k niekoľkým divadelným predstaveniam.

Ako príklad jeho tvorby uvádzame pieseň Džesiko, ku ktorej hudbu zložil Marco Pillo, otextoval ju známy rómsky pesničkár a textár z Čiech Gejza Horváth.¹⁵

Džesiko

Džesiko, čhaje miri, av pale ke mande.

***Dukhal man miro jilo,
av ke ma pale, ke mande.***

***Bi tiro na som ňiko, mangav tut,
mangav tut, pača mange.***

Džesiko, bares tut kamav.

Bi tiro na džanav sar te dživel.

***Dukhal man mro jilo
pal tute čhaje.***

***Pro kocha tut bares mangav,
visar pes pale ke mande, pale.***

***Kamav tut, Džesiko miri,
av ke ma pale, av.***

***Tu sal jilo miro, miro dživipen,
pale av, sal miro Del, miro čačipen.***

***Le Devles mangav, pijav, rovav,
vaš tuke merav, kamav tut.***

Av ke ma pale.

Džesika

Džesika, dievča moje, vrát sa ku mne.

***Bolí ma moje srdce,
vrát sa ku mne, naspät' ku mne.***

***Bez teba nie som nikto, prosím ťa,
prosím ťa, ver mi.***

Džesika, veľmi ťa ľúbim.

Bez teba neviem, ako žiť.

***Bolí ma moje srdce,
pre teba, dievča.***

***Na kolenách ťa veľmi prosím,
obráť sa ku mne, vrát sa.***

***Ľúbim ťa, Džesika moja,
vrát sa mi späť, vrát.***

***Ty si moje srdce, si môj život,
vrát sa, si môj Boh, moja pravda.***

***Boha prosím, pijem, plačem,
zomieram túžbou po tebe, ľúbim ťa.***

Vrát sa mi.

¹⁵ Videonahrávka piesne Džesiko sa na DVD nachádza pod. č. 10.

Gitarové **Duo Farsa** je ďalším reprezentantom štýlu flamenco hudby na Slovensku. Tvoria ho dvaja členovia *František Godla* a *Dušan Onody*. Obaja vyštudovali Strednú umeleckú školu v Košiciach, obaja v súčasnosti pôsobia ako učitelia na Základnej umeleckej škole v Sabinove. Vlastnej tvorbe a vystúpeniam sa venujú vo voľnom čase. Ako sami hovoria, byť za katedrou je to, čo vždy chceli a čo sa im veľmi páči.

K spoločnému hraniu sa dostali, keď v škole náhodou čakali na chodbe a hrali jednu a tú istú etudu. Do tej začali pridávať svoje vlastné akordy. Neskôr, keď už na škole fungoval aj orchester, začalo spoločných skladieb pribúdať. Od roku 2004 už začali vystupovať pod názvom Duo Farsa, čo v preklade zo španielčiny znamená Fraška.

Inšpirácia prišla hlavne z oblasti hudby, ktorá ich oboch oslovila a dala vzniknúť ich vlastným skladbám. Gipsy Kings je tou kapelou, ktorá im poskytla dobrý základ aj pri prerábaní a aranžovaní skladieb. Ich snahou je robiť koncertnú hudbu. Skladby,

Duo Farsa predviedlo svoju vlastnú tvorbu ako aj interpretáciu skladieb iných autorov na profilovom koncerte v Prešove, 24. 5. 2013. Zľava: František Godla, Dušan Onody ▼

ktoré tvoria, musia vyjadrovať vášeň, emocionalitu, kus virtuozity. Hudba, ktorú hrajú, je veľmi emotívna, ich skladby nemajú texty. Svojou hudbou sa snažia poslucháčom rozpovedať príbeh. To, čo spevák povie textom, to Duo Farsa vyjadrí a povie tónmi.¹⁶

Proces tvorby je ťažké popísať slovami. Je to o tom, že príde nápad. Nejaká melódia zaznie, chytí sa a získava svoju podobu. Postupne sa obohacuje o ďalšie časti, až je odrazu hotová.

Nedostatkom je, že notový zápis týchto skladieb neexistuje. Prakticky každá interpretácia je iná oproti tej predošlej. Preto aj pri ich vystúpeniach medzi nimi prebieha komunikácia – minimálne si povedia, kedy je už koniec skladby.

So svojim koncertným programom prešli Európou od Škótska po Turecko. Všade sa ich hudba páčila a našli si svoje publikum.¹⁷

¹⁶ Audionahrávka skladby Minor swing sa na DVD nachádza pod č. 5.

¹⁷ Audionahrávka skladby Johanka je pod č. 6 a skladby Fiesta sa na DVD nachádza pod č. 7.

1.5. RÓMSKY TANEC

Ottov slovník náučný (1906) definuje tanec ako „*Umenie rytmických pohybov tela, najmä nôh (krok a skok), za sprievodu spevu, hudby, alebo oboch. Je to umenie najvšeobecnejšie (pretože sa deje najjednoduchšími prostriedkami) a najstaršie, u všetkých národov, vzdelaných i nevzdelaných, odjakživa obľúbené a s väčšou či menšou dokonalosťou pestované.*“

Tanec je od nepamäti súčasťou ľudského života. Patrí tak k rituálom sviatočných okamihov, ako aj k všednému dňu. Tancom sa dajú vyjadriť najrozličnejšie pocity, náklonnosť, úcta, dá sa ním uvoľniť energia a napätie alebo naopak všetky tieto pocity sa tancom dajú vyvolať. Umením sa tanec stáva v momente, keď začne svojou formou pôsobiť esteticky. Základom je teda pohyb, ktorý nie je náhodný, ale deje sa podľa určitých zákonitostí. Dôležitý je rytmus, ten je bezprostredne spojený s hudbou, ktorá sa podieľa na celkovej forme, výraze a obsahu tanečného pohybu.

Zároveň je tanec, a zvlášť ľudový tanec viazaný na svojho nositeľa, interpreta, spoločenstvo a prostredie, preto ho chápeme súčasne ako individuálny a kolektívny. Tanečný folklór sa uchováva v rodinách, ale hlavne v činnosti tanečných súborov. Zameranie jednotlivých súborov, žánier a štýl, ktorý tancujú, sú určené prostredím, zložením členov súboru aj ich vekovým priemerom, možnosťami, kreativitou a miestom, kde pôsobia.

Rómsky tanec je tiež kultúrnym prejavom spoločenského života, citov a zvyklostí rómskeho etnika. Žiaľ, počas obdobia 20. storočia v našom regióne klasický tanečný prejav skoro celý odumrel, iba vďaka ojedinelým pokusom sa podarilo udržať **tanečný prejav ako javiskové umenie** (SLUK, Cigánske tance Juraja Kubánku). Dnes je situácia lepšia a rómsky tanec je súčasťou javiskového umenia. Profesionálne súbory ako napr. tanečníci z Divadla Romathan a veľa ochotníckych súborov najmä vo východnej časti našej republiky sú toho vizitkou.

Zástupcami tanečných súborov, ktoré si dali za cieľ odovzdávať bohaté rómske tanečné tradície mladšej generácii, sú Romano Jilo z Krupiny a Kesaj čhave z Kežmarku.

Vedúcim **tanečného súboru Romano Jilo** je mladý tanečník a nadšenec **Peter Kačica**. Na konzervatóriu v Košiciach začal študovať herectvo, neskôr prestúpil na tanečný odbor. O svojej práci s rómskymi deťmi v súbore hovorí nasledovne:

Deti zo súboru Romano Jilo na profilovom predstavení svojho repertoáru v Krupine v máji 2014 ▲

„So súborom nacvičujeme dvakrát do týždňa. Súbor je rozdelený do troch skupín. Jednu skupinu sme založili v septembri 2013 a sú tam malí junióri. V druhej skupine sú pokročilí starší, tí už fungujú od roku 2008. Tretia skupina pôsobí v obci Domaniky, kde nám starostka poskytla kultúrny dom. Veková kategória detí je od 6 do 18 rokov. Na trojhodinových tréningoch sa snažíme najprv rozcvičiť telo a potom začíname tvoriť.

Keď idem na tréning, nikdy si nerobím prípravu ako moji kolegovia v iných krúžkoch. Pustím si hudbu, zaujme ma a poviem si, že na tú hudbu sa dá niečo robiť. Kroky som sa naučil sám, niektoré mám prevzaté z rôznych videí, ale upravujem napríklad aj valašský krok. Zoznámil som sa s choreografom, ktorý učil na Akadémii múzických umení v Banskej Bystrici a práve pripravoval muzikál. Pozval ma na jednu skúšku ako tanečníka. Vzal som so sebou jedného člena súboru, ktorý je ale sluchovo hendikepovaný.

Na škole už boli profesionálni tanečníci, tak sme pozerali na ich skúšku. V pauze ma choreograf vyzval, aby sme im ukázali niečo cigánske. Ukázali sme im rytmiku a tanečníkom padla sánka. Hlavne z toho chlapca, ktorý nepočul, lebo na rytmiku musíte mať zvlášť dobrý sluch.“

Deti, s ktorými v súbore začínal, poriadne ani nevedeli, čo je rómsky folklór. Začal teda skúmať, ako sú deti sluchovo a pohybovo zdatné. A boli dobré. Keď si nacvičili prvé dve choreografie a predviedli sa v Krupine, získali sebavedomie. Postupne s nimi nacvičil viac tanečných prvkov a dnes už majú za sebou viac ako 150 vystúpení. Zúčastnili sa rôznych rómskych festivalov a iných podujatí, napr. v školách či v škôlkach. Takto sa snaží zmeniť pohľad detí na Rómov.

Peter Kačica vysvetľuje aj niekoľko špecifických prvkov rómskeho folklóru: „*Veľa ľudí sa po predstavení pýta, či daný prvok v tanci niečo znamená. Vrátim sa do histórie. Pre Rómov bolo tradičné kočovanie, konský dupot, zvuk podkov... Ak ste si všimli, hlavne u chlapcov je dôležitý dupot. Veľa čapášov je na sluch a je na spôsob konského dupotu. Veľakrát sa Rómovia na doskách snažia konský dupot znázorniť. U dievčat som videl v choreografii znázorniť oheň. V choreografiách sa snažia profesionáli väčšinou znázorniť autentické rómske znaky, oheň, vietor, zem, všetko prírodné.“*

Deti zo súboru **nacvičili rómske divadlo** s názvom **Khamoro – Slniečko**. Je to predstavenie, ktoré pripomína zabudnuté rómske tradície, piesne. Hovorí sa v ňom, že Rómovia, ktorí zabudli na svoje dedičstvo a nerozvíjajú ho, zabudli aj na slnko a to pre nich prestane vychádzať.

Peter Kačica vie, že rómske deti sa musia prispôbovať modernému spôsobu života, no mali by tiež poznať svoju minulosť, vlastnú kultúru a tradície a dokázať z nich čerpať poznanie, poučenie a vlastnú identitu.¹⁸

O vedúcom súbore **Kesaj čhave Ivanovi Akimovovi** sa hovorí, že zbiera rómske deti popri ceste. A naozaj, členmi jeho súboru sú deti z osád v okolí Kežmarku – z Rakús, Ihľan a iných. Zbiera ich dvakrát v týždni, vlastným autom, vozí na skúšku, ktorá je prudká, plná vášne a temperamentu. A potom, unavené a šťastné, ich dopraví domov, k ich rodičom, do chudobných chatrí...

Ivan Akimov je hudobník ruského pôvodu, narodený vo Francúzsku. Ako mladý šestnásťročný mládenec začal ešte v rodnom Paríži hrať na balalajku práve s rómskymi hudobníkmi. Keď ho život zavial na východné Slovensko do Kežmarku, začal organizovať súbor rómskych detí z okolitých osád. V jeho chápaní je v rómskych osadách stále prítomná autentická ľudová kreativita. Nachádza tam úžasnú spleť melódií, s obrovskou silou. Rómska kultúra zo Slovenska má obrovský potenciál.

¹⁸ Videonahrávka z predstavenia tanečného súboru Romano Jilo sa na DVD nachádza pod č. 26 a 27.

Súbor Kesaj čhave svojim vystúpením potešil aj deti zo Základnej školy v Poprade - Matejovciach. V máji 2013. ▲

Keď sa súbor Kesaj čhave pred vyše desiatimi rokmi etabloval, dokázal zorganizovať veľa vystúpení rómskych detí zo Slovenska vo Francúzsku. Tam zažil, do akej miery slovenská rómska hudobná a tanečná kultúra dokázala zarezonovať v multikultúrnom prostredí „veľkého sveta“. Keby mal porovnať rozličné rómske kultúry, na Slovensku sa podľa neho zachovala vo svojej čistej, jednoduchej forme.

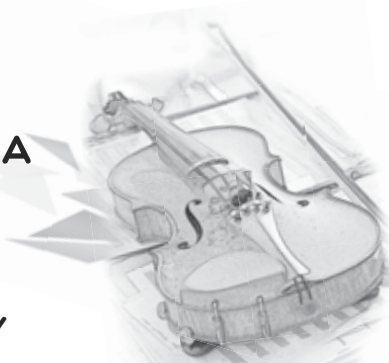
Vo svojej práci je dennodenne konfrontovaný s realitou života v podtatranských osadách. Jeho predošlé skúsenosti mu umožňujú vidieť perspektívu rozvoja rómskej kultúry v intenciách multikultúrnej spoločnosti. Rómsku kultúru považuje za prvok obohacujúci spoločnosť a dúfa, že práve vzdelaní mladí Rómovia dokážu prispievať k jej rozvoju. Lebo ako sám hovorí: „Hudba je ako stvorená na to, aby bola použitá v prospech vecí.“¹⁹

¹⁹ Videonahrávka tanečnej skupiny Kesaj čhave pod č. 11.

ilustračná fotografia

2. SALÓNNA RÓMSKA HUDBA

2.1. ZAČIATKY SALÓNNEJ HUDBY

V druhej polovici 19. storočia mestá habsburskej monarchie, podľa vzoru Paríža, rýchlo narastali a krásneli. Bohatá buržoázna aj aristokratická spoločnosť, jej paláce a sídla s krásnymi salónmi dali podnet pre vznik kaviarní s trblietajúcimi sa zrkadlami, so strieborným lemovaním a bohatým zariadením. Na konci 19. storočia tak vznikli podmienky pre rozvoj tzv. **kaviarenskej alebo salónnej hudby**.

Na prelome 19. a 20. storočia mal Prešporok (dnešná Bratislava) svoje osobitné postavenie vo vývoji slovenskej populárnej hudby, jeho poloha a hudobné tradície tomu napomáhali. Nová spoločenská situácia v novovzniknutom štáte Čechov a Slovákov – Československu dala Bratislave a Bratislavčanom širšie možnosti intenzívnejšie vnímať tento **ľahký hudobný žáner** v súlade s novými svetovými trendmi.

Začiatkom minulého storočia prevládala v Bratislave ľudová hudba a opereta, tieto žánre boli veľmi obľúbené medzi obyvateľstvom Bratislavy, avšak niektoré kaviarne sa k večeru menili na tanečné podniky s varietným programom, keďže Bratislavčania sa radi zabávali v kaviarňach a zábavných podnikoch podobným kaviarňam a podnikom v európskych metropolách.

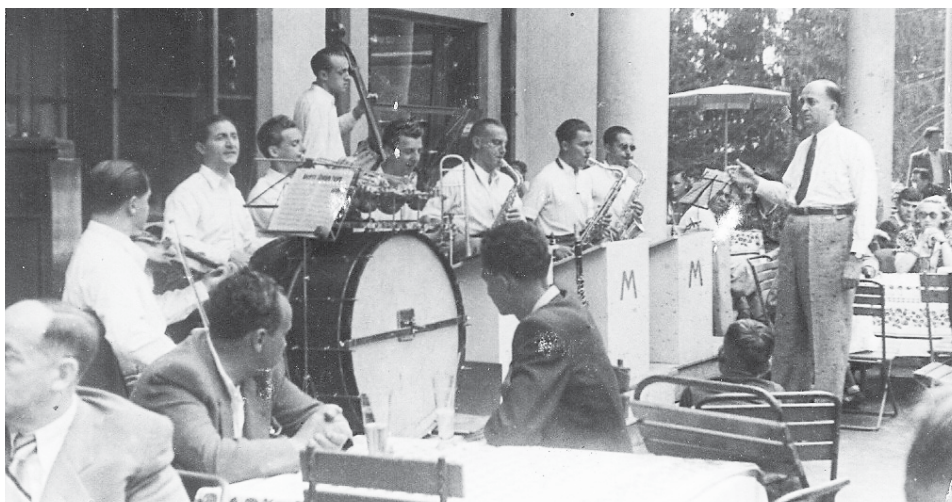
Bratislava v tom čase nemala príliš veľa varietných podnikov, tie stále ostávali doménou Paríža, Londýna, Berlína, Viedne, Prahy a Budapešti. Orchestre a interpreti, sprostredkovaní hudobnými agentúrami a manažérmi – **impresáriami**, v záujme ktorých bolo sprostredkovať dobré a lukratívne angažmány pre umelcov, však mali aj v Bratislave a jej zábavných podnikoch vitálneho odberateľa. A tak okrem iných európskych miest, trendovú hudbu a varietné programy bolo počuť a vidieť aj tu.

Salónni hudobníci boli väčšinou židovského pôvodu, na Slovensku tvorili väčšiu časť salónnych hudobníkov hudobníci rómskeho pôvodu. V 19. storočí v názorne romantickom duchu a so správnym obchodným cítením nazývali túto hudbu „*cigánska hudba*“. Bývalí dedinskí hudobníci sa prispôbili, integrovali do mestského života a prevzali hudbu mestského publika.

Treba povedať, že rómska hudba, spev a tanec mala vo všetkých regiónoch Slovenska hlbokú tradíciu. Vidiecki hudobníci v krátkom čase vyrástli v hudobnej

znalosti a v ovládaní svojich hudobných nástrojov v novovzniknutom štýle hudby, neraz až do majstrovstva a virtuozy. Ako sa menila spoločenská funkcia a význam kaviarní, tak sa primerane menila aj kaviarenská hudba, vznikali kaviarenské salónne hudobné zoskupenia a súbory.

Nástrojové obsadenie súborov bolo viac-menej „serenádné“ (stehgeiger) – primáš, druhé husle, kontráš-violu, kontrabas, čelo, klarinet, základný harmonický nástroj klavír, ale u nás dominoval v tom čase skôr cimbal. **Repertoár** hudobných súborov na počiatku 19. storočia tvoril pochod, valčík, overtúra, operetné podpouri, hudobne spracované a upravené ľudové piesne.

Estrádný orchester Júliusa Móziho, Bratislava, 1945 – 1952 ▲

Orchester Ladislava Csikoša, Bratislava, 1926 ▲

2.2. SALÓNNA HUDBA V 20. STOROČÍ A JEJ PREDSTAVITELIA

Od začiatku 20. storočia sa na našom území silne etabloval rómsky hudobný a tanečný prejav. Vznikali hudobné súbory, ktoré dokázali interpretovať aktuálne skladby toho času prispôsobené schopnostiam konkrétneho hudobného súboru. Absolventi hudobných inštitútov, hudobnej a dramatickej akadémie, neskôr konzervatória, sa pomerne rýchlo integrovali okrem klasických hudobných telies aj do hudobných formácií interpretujúcich ľahký žáner salónnej hudby.

V týchto hudobných zoskupeniach už hrali aj cigánski hudobníci, ktorí sa zdokonaľovali v žánri a kultivovanom interpretovaní dobovej hudby. Z týchto hudobníkov vyrastali skvelí instrumentalisti, vznikla novodobá profesia „*primáša kapelníka*“, profesia „*karmestra*“ – človeka, ktorý zaúchal jednotlivých hráčov ľudových hudobných formácií neovládajúcich dostatočne hru z nôt hrať svoj part a plniť funkciu toho či onoho nástroja v kapele. Rómski muzikanti boli a sú zväčša skvelí individualisti, čo sa najviac prejavuje v osobitnom prednese inštrumentálnej skladby alebo piesne v tzv. **cifrovaní – improvizácii** na pôvodnú melódiu a harmóniu. Najvýraznejšími predstaviteľmi tohto javu sú primáši, klarinetisti a cimbalisti. Ich prejav okrem charakteristického podania skladby svedčí aj o vynikajúcom technickom zvládnutí nástroja. Primáši „vedú“ kapelu a dávajú svojim spôsobom hrania jednotlivým hudobným súborom špecifický charakter.

Zmiešaná kapela Miška Ďuráka, Bratislava ▲

Spojenie „*cigánsky primáš – cigánska hudba*“ sa stalo súčasťou kultúrneho prejavu, hlavne ľudovej hudby, kde sú najbadateľnejšie melodické a rytmické spoločné prvky, ktoré sa v priebehu 150 rokov veľmi výrazne zblížili. Sú to napr. baladické ľudové piesne, slovenské, ukrajinské a maďarské, a to v podaní ľudovej hudby, t. j. *cigánskych kapiel s primášom*, kde je aj nástrojové zloženie súborov veľmi podobné. Rytmické delenie skladby a tanečný prejav majú tiež veľa spoločných prvkov.

Spomínaný ľahký žáner na Slovensku začiatkom 20. storočia interpretovali salónne orchestre, hudobné formácie a väčšie cigánske kapely ako následníci pôvodných hudobných zoskupení z predošlého storočia. Pôvodne išlo zväčša o vojenské kapely z čias monarchie, ktoré sa skladali z kvalifikovaných a rutinných vojenských hudobníkov, divadelných orchestrálnych hráčov a hudobníkov prevažne židovského pôvodu. Tí hrali klasickú hudbu a drobnosti majstrov v menších hudobných formáciách na dvoroch šľachty a vtedajšej prominentnej spoločnosti.

V čase medzi 1. a 2. svetovou vojnou začala prevládať silná stredná spoločenská trieda, zabávajúca sa vo všetkých druhoch podnikov Bratislavy. V bratislavských podnikoch účinkovali rôzne zahraničné hudobné formácie zložené z mužských

Salónny orchester Bélu Farkaša, Bratislava, 1940 – 1942 ▼

hudobníkov, ale aj dámske a zmiešané hudobné súbory. Aj podľa vzoru hosťujúcich zahraničných súborov preberali domáci hudobníci inštrumentálne a personálne zloženie svojich hudobných formácií, hlavne funkčnosť a spôsob hrania dychových nástrojov v menších hudobných zostavách, ako aj modernejší spôsob využitia bicích nástrojov v týchto formáciách.

Medzi populárne hudobné formácie toho času patrili Jožko Pihík, Academians Band, Bela Farkas, Karol Móži, Ladislav Csikos, Bela Piťo, Julius Móži, Alexander Vizvari, Ľudovít Bitto, Irene Davies Band, Eduard Kozič Band, Rudolf-Rezső BUGA, Ľudovít Csirke. Obľúbené boli napr. kapely „Mihók“, „Pihík“, ktoré úspešne hosťovali aj na švédskom kráľovskom dvore. **Primáš Jozef Mihók** bol dvorným kapelníkom šľachtickej rodiny Esterházióvcov²⁰ v Galante. Mimoriadne znenie a zvuk jeho kapely inšpiroval aj známeho skladateľa svetového mena Zoltána Kodályho. **Jožko Pihík** so svojou kapelou bol veľmi obľúbený a populárny medzi bratislavským publikom, hlavne medzi bratislavskými študentmi.

Prevažný podiel na tvorbe populárnej hudby v tridsiatych a v prvej polovici štyridsiatych rokov mali bratislavskí primáši a kapelníci hrajúci v bratislavských podnikoch spoločne s **orchestrom bratislavského Rádiožurnálu**. O popularitu novovzniknutého orchestra Rádiožurnálu, ktorý v tridsiatych a štyridsiatych rokoch viedol dirigent František Dyk, sa veľkou mierou sa pričínili skladateľ Gejza Dusík. Medzi najpopulárnejších interpretov a interpretky patrili Janko Blaho, Štefan Hoza, Arnold Flögl, František Krištof Veselý, Dita Gabajová, Zita Frešová, Mária Kišoňová-Hubová a celá plejáda ďalších. V súčasnosti sa s kaviarenskou hudbou na Slovensku takmer nestretávame.²¹

Fotografie a audionahrávky použité v tejto kapitole pochádzajú zo súkromného archívu pána Štefana Móžiho.

²⁰ V súvislosti s redakčnou úpravou sme ponechali prepis a podobu mien osôb v kodifikovanej podobe (Slovenský biografický slovník).

²¹ Audionahrávky skladieb: Ja som optimista, Tatranský expres, Verchovina a Veselo sa na tento svet pozerám sa na DVD nachádzajú pod č. 13, 14, 15 a 16.

ilustračná fotografia

3. HUDBA OLAŠSKÝCH RÓMOV

Olašskí Rómovia reprezentujú špecifickú skupinu v rámci vnútroetnického členenia Rómov. Vo všeobecnosti si zachovali množstvo starších rómskych tradícií a až do druhej polovice 20. storočia žili prevažne kočovným spôsobom života. Základnými profesiami, ktorým sa venovali, bolo obchodovanie a podomový obchod, v minulosti sa tiež zaoberali chovom koní. Vnútorne pravidlá komunity reguluje celé spoločenstvo a hlavne „samosprávna inštitúcia“ nazývaná *kris*. Rodinné obrady sú veľmi formalizované a unikátne. Kultúra je svojbytná, pokrýva všetky aspekty života vrátane spôsobu obliekania, spevu alebo použitia mien.

Olašskí Rómovia sú blízkymi príbuznými skupiny západnej vetvy severnej olašskej skupiny, prevažne Lovárov. Títo historicky obývali územie dnešnej Slovenskej republiky, Maďarska a Transylvánie v Rumunsku. Pred niekoľkými generáciami prišli aj do Poľska, Rakúska, Česka, Nemecka, dokonca aj do Spojených štátov amerických.

Na území Slovenska žijú prevažne Vlachovia (Vlax v kodifikovanom prepise), ktorí sami seba nazývajú Rómovia. Slovo Róm znamená tiež človek alebo muž. Táto skupina sa na území Slovenska ďalej delí na ďalšie podskupiny, a to *Koritara/Bejaša*, *Lovara – konský handliari* a *Kalderaši – kotlári*, ktorí na naše územie migrovali z Rumunska. Olašskí Rómovia tvoria približne 10 % celkovej rómskej populácie na Slovensku. Kultúrne sú odlišní od ostatných rómskych skupín.

Olašskí Rómovia málokedy žijú roztrúsene, oveľa častejšie sú usídlení v niekoľkých desiatkach lokalít. U nás je to najmä juhozápadné Slovensko a niekoľko obcí na východnom Slovensku, napríklad Petrovany v okrese Prešov. Olašskí Rómovia udržiavajú blízke vzťahy medzi jednotlivými rodmi. Tieto kontakty posilňujú aj rodinné väzby, obchod a napokon typické vyhľadávanie neviest. Neobmedzujú sa na územie jedného štátu. Hlavne Maďarsko je známe silnou súdržnosťou olašských rómskych komunít, napokon je historickým domovom tejto komunity. Olašskí Rómovia, ktorí žijú na východnom Slovensku, sú však pomerne izolovaní a nemajú toľko kontaktov s ostatnými komunitami. Dôsledkom toho je ich vlastná lingvistická a kultúrna charakteristika, hlavne vďaka blízkym vzťahom s Rumungri Rómami, vrátane sobášov. Napriek tomu si udržiavajú svoju silnú olašskú identitu.

Slovenskí olašskí Rómovia kočovali, hoci mnohí z nich okrem kočov a vozov vlastnili aj domy hlavne v juhozápadnom cípe Slovenska, v ktorých sa zdržiavali väčšinou v zimných mesiacoch.

Z hudobného hľadiska je pre olašských Rómov charakteristické, že nepoužívajú hudobné nástroje. Ruky a jazyk využívajú na zdôraznenie rytmu, hoci v súčasnosti sa už častejšie venujú hre na elektronické hudobné nástroje. V tradičných komunitách nenájdeme hudobné zoskupenia, jednoducho ktokoľvek, kto má dobrý hlas alebo o kom si iní myslia, že je dobrým spevákom, môže spievať pre svoju komunitu, napr. počas osláv.

Pieseň (*e džili*) je pre olašských Rómov kondenzovaným prejavom výpovede a speváci, ktorí sa k sólovému spevu pridávajú, podčiarkujú túto emocionálnu výpoveď. Pomalá pieseň (*loki džili*) je smutná pieseň, ktorá sa spieva pokiaľ má spievajúci smutnú náladu alebo počas smutných udalostí. Naopak, tanečná pieseň je rýchlejšia a živá, zvyčajne sa pri nej tancuje a vyjadruje šťastie a dobrú náladu.

Tradičné piesne sa u olašských Rómov stále odovzdávajú mladšej generácii, ktorá sa ich učí a mladí tieto piesne potom hrdo spievajú na oficiálnych podujatiach. Piesne tak vyjadrujú mnohé nuansy života Rómov, od tragických po zábavné, cez lyrické a sentimentálne.

Spoločným znakom olašského speváckeho, ale aj hudobného prejavu sú tzv. želania alebo krátke modlitby, v ktorých speváci oslovujú prítomných a prosia Boha o rôzne milosti pre rodinu, pre blízkych a milovaných.

**Veľmi populárna olašská hudobná formácia s názvom ►
Maco Mamuko vystúpila v septembri 2013 na festivale
olašskej rómskej kultúry Amari luma v Komárne.**

Ide o silnú tradíciu, kde kultúra slova, tradičné prania a pozdravy stoja nad hudobným prejavom. Spevák sa v týchto zvolaniach predstavuje nielen menom, ale uvedie aj svoju príslušnosť k užšej a širšej rodine a miesto, odkiaľ prichádza. V prianiach zas privoláva šťastie a zdravie, želá dlhý život poslucháčovi, jeho rodine a celému širokému príbuzenstvu. Napokon v záverečných zvolaniach po ukončení piesne ďakuje za pozornosť publiku a Bohu za možnosť stretnúť sa, zabaviť sa a v zdraví sa rozísť.

Ako príklad hudobnej kultúry olašských Rómov uvádzame zoskupenie *Maco Mamuko* z Nitry a ich vystúpenie na festivale Amari Luma v Komárne v roku 2013.²²

Olašský rómsky tanec ako ho predviedli súbory na festivale olašskej rómskej kultúry Amari luma v Komárne v septembri 2013. ▲

²² Videonahrávka zoskupenia Maco Mamuko vznikla v Komárne 14. 9. 2013 a na DVD sa nachádza pod č. 12 a audionahrávka tradičnej piesne v podaní zoskupenia Maco Mamuko sa na DVD nachádza pod č. 12.

4. DIVADLO ROMATHAN

4.1. HISTÓRIA DIVADLA

Zriadenie divadla

Ešte v roku 1983 vznikol pod vedením Daniely Hivešovej-Šilanovej pri Závodoch priemyselnej automatizácie v Prešove **súbor rómskej poézie, piesní a tancov** pod názvom **Romane čaja le čavenca**, ktorého dvaja členovia – **Milan Godla a Marián Balog** – sa neskôr stali zakladajúcimi členmi rómskeho profesionálneho Divadla Romathan.

Divadlo Romathan zriadilo Ministerstvo kultúry SR (ďalej len „MK SR“) v máji 1992 v Košiciach. Jeho vedením poverilo **Annu Koptovú**, ktorá ho viedla do konca sezóny 1997/1998, od sezóny 1998/1999 je riaditeľom divadla **Karel Adam**. Zriadeniu divadla predchádzala iniciatíva rómskych a nerómskych intelektuálov s cieľom podnietiť vznik profesionálneho rómskeho divadla a návrh na jeho zriadenie prednesený vtedajšou poslankyňou Slovenskej národnej rady A. Koptovou na jej poslednej, decembrovej schôdzi v decembri 1991. Zo 102 prítomných hlasovalo za návrh 53 poslancov.

Do roku 1996 bolo Divadlo Romathan, podobne ako ostatné slovenské a iné národnostné divadlá, priamo v zriaďovateľskej pôsobnosti MK SR. Následne v rámci novej štruktúry kultúrno-osvetových zariadení v zmysle zákona č. 222/1996 Z. z. o organizácii miestnej štátnej správy prešlo pod riadenie Krajského úradu v Košiciach. Pre Divadlo Romathan táto skutočnosť znamenala stratu právnej subjektivity, pretože, podobne ako aj ďalšie kultúrne inštitúcie, sa stalo súčasťou novovytvoreného Abovského kultúrneho centra v Košiciach. Táto situácia bola nepriaznivá nielen z hľadiska ďalšieho financovania divadla, ale aj z hľadiska budúcej možnosti naplňať svoje poslanie.

Vzhľadom na to, že Divadlo Romathan **vzniklo ako celoštátne divadlo**, ešte v tom istom roku podalo jeho vedenie proti tomuto postupu sťažnosť a na Ústavnom súde SR žiadalo preskúmanie zákonnosti konania ministra kultúry SR Ivana Hudeca. Spolu s maďarským národnostným divadlom požiadalo o pomoc Radu vlády pre národnosti. Právna subjektivita však divadlu nebola prinavrátená a od októbra 1996 definitívne prebral riadenie divadla Krajský úrad v Košiciach.

Od 1. januára 1997 sa Abovské kultúrne centrum premenovalo na Krajské kultúrne centrum a divadlo ostalo naďalej jeho súčasťou. Tento stav, ktorý sa dotýka všetkých národnostných divadiel, ochromil ich činnosť, keďže finančná dotácia na rok 1997 bola výrazne znížená. Na protest proti tomuto stavu dala v júni 1997 riaditeľka divadla Anna Koptová výpoveď, ktorú štátna intendantka Krajského kultúrneho centra prijala a ešte v tom istom mesiaci menovala do funkcie riaditeľa Divadla Romathan Karela Adama.

Po zmene vlády v roku 1998 získalo divadlo právnu subjektivitu od 1. apríla 1999, ale zároveň zostalo v riadiacej pôsobnosti Krajského úradu v Košiciach. V súvislosti s transformáciou krajov od roku 2002 patrí pod zriaďovateľskú a riadiacu pôsobnosť Košického samosprávneho kraja.

Situáciu v divadle, ktorá je priamo závislá od jeho financovania, dokresľuje počet pracovníkov. V období vzniku divadla v ňom pôsobilo viac ako 100 pracovníkov, kým v roku 2002 to bolo už len 37 umeleckých pracovníkov a 4 pracovníci techniky a administratívy. Tento stav pretrváva aj v súčasnosti (Hivešová-Šilánová, 2002).

“Ja som Boh.

A stvoril som všetko.

Ale niečo mi tu chýba.

Alebo... Nikto?”

Predstavenie divadla Romathan "Kto je na svete najkrajší", apríl 2013, Milan Godla v úlohe Stvoriteľa. ▲

Milan Balog exceluje najmä v dramatických postavách plných vnútorných konfliktov. ▲

Profesionálny rómsky orchester

Ako súčasť Divadla Romathan od roku 1992 s podporou štátu pôsobí **profesionálny rómsky orchester**. V rómskom hudobnom umení je špecifickým príkladom dosiaľ neznámeho pôsobenia uceleného rómskeho kolektívu – ako orchester hudobno-dramatického divadla totiž niekedy musí byť sprievodnou zložkou divadelného žánru. V tejto súvislosti zakladatelia divadla koncipovali perspektívnu dramaturgickú líniu orchestra aj ako samostatného telesa. Okrem divadelných premiér sa teda Divadlo Romathan prezentuje aj samostatnými premiérami svojho orchestra.

Orchester Divadla Romathan so svojimi sólistami reprezentoval rómsku hudobnú kultúru na významných podujatiach v zahraničí, napr. na cirkevných dňoch v Nemecku (Mníchov) už v roku 1993 alebo na medzinárodnom festivale La route tzigane (Cesta Rómov) vo Francúzsku (Paríž) v roku 1994. Účinkoval na medzinárodnom festivale rómskej kultúry v Moskve v januári 2000 a v júni 2001 z iniciatívy podpredsedu vlády SR prezentoval kultúru Rómov, spolu s výtvarnými prácami detí z Jarovnic, pred Parlamentným zhromaždením Rady Európy v Bruseli a v Štrasburgu.

Divadlo sa usilovalo naplňovať svoju funkciu celoštátneho rómskeho národného divadla aj tak, že svoje premiéry uvádzalo nielen v Košiciach, ale aj v Bratislave. Už v roku 1993 po prvý raz hostovalo rómske divadlo na doskách Divadla Pavla Országha Hviezdoslava za účasti prezidenta SR. Po roku 1993 sa z finančných dôvodov obmedzila jeho zájazdová činnosť na východoslovenský región. Pravidelne je pozývané na slovenské i medzinárodné rómske (i nerómske) folklórne a divadelné festivaly.²³

Vedenie divadla

Umelecký šéf:

- ▶ Ján Šilan
(1992 – február 1998)
- ▶ Juraj Svoboda
(1. 4. 1998 – jún 1999)
- ▶ Soňa Samková
(1. 8. 1999 – 31. 1. 2000)

Šéf orchestra:

- ▶ Karel Adam
(1992 – jún 1994),
- ▶ Dezider Miko
(august 1994 – 30. 11. 1997)
- ▶ Dezider Balog
(1. 12. 1997 – jún 1998)
- ▶ Karel Adam
(od 1. 6. 1998 –)

Dramaturg:

- ▶ Daniela Hivešová-Šilanová
(1992 – 15. 9. 1995)
- ▶ Daniela Miklášová (1. 12. 1995
– 31. 7. 2000)

²³ Audionahrávka skúšky orchestra Divadla Romathan sa na DVD nachádza pod č. 8.

4.2. SÚČASNOSŤ DIVADLA A DIVADELNÁ TVORBA

V začiatkoch fungovania Divadla Romathan nastala situácia, kedy bol súbor veľmi zdatný hudobne, tanečne a spevácky, no herecky bol v úplných začiatkoch. V divadelnej činnosti jednoducho chýbali skúsenosti. Veľkou oporou bol vtedajší umelecký šéf **Ján Šilan**, ktorý využil svoje herecké, dramaturgické, režisérské a riaditeľské skúsenosti z pôsobenia v Divadle Jonáša Záborského v Prešove a vybral ľudí do súboru. Neskôr bola možnosť prijímať absolventov hudobno-dramatického odboru Strednej umeleckej školy v Košiciach. Dnes už je, až na pár výnimiek, každý herec v divadle odborne pripravený a kvalifikovaný.

Karel Adam, riaditeľ Divadla Romathan a šéf orchestra, jeden z najlepších primášov nielen na Slovensku. ▲

Riaditeľ Karel Adam

Témou súčasnej divadelnej tvorby a poslania Divadla Romathan sa zaoberá najmä súčasný riaditeľ Divadla Romathan **Karel Adam**. V divadle pracuje už od jeho vzniku v roku 1992, kedy sa prihlásil na konkurz a získal miesto šéfdirigenta orchestra.

Jeho meno Karel je českou obdobou slovenského mena Karol, pretože sa narodil v Pardubiciach v Českej republike. Pochádza z hudobníckej rodiny, doslova ide o dynastiu muzikantov. Karel Adam začal hrať už ako päťročný, keď sa prvýkrát dostal k husliam. V roku 1974 absolvoval odbor husle na Štátnom konzervatóriu u pána profesora Takáča. Prečo husle? Otec bol cimbalista, bratia už hrali na cimbal a tradíciou bolo, že mladší syn si musí vybrať iný nástroj. Husle však pre neho neboli drinou, ale láskou. Po ukončení štúdia bol kapelníkom folklórneho súboru Železiar v Košiciach a v agentúre Slovkoncert pôsobil ako profesionálny hudobník až do roku 1992.

Karel Adam má troch synov, ktorí sa tiež venujú hudbe. Najstarší vyštudoval Vysokú školu múzických umení v Bratislave, odbor husle, dvaja mladší synovia sú absolventmi Štátneho konzervatória v Košiciach, jeden vyštudoval odbor kontrabas a druhý odbor viola.

Repertoár

Divadlo Romathan je **svojou podstatou zájazdové**, povedali by sme **až kočovné divadlo**. Do obcí, do osád, kde Rómovia žijú, prináša závan vyššej kultúry, láskavého aj kritického humoru, emócie a virtuozitu hercov, spevákov, tanečníkov a hudobníkov. Rómovia sú naozaj hrdí na svoje divadlo a sú dostatočne motivovaní na návštevu vystúpení, veľakrát po vystúpeniach v obciach vznikajú amatérske súbory.

Divadlo je pre rómskeho diváka aj pre majoritu šancou na narušenie bariér medzi ľuďmi, na odstraňovanie zakorenených predsudkov. Predstavuje históriu Rómov, kultúru, tance, piesne, hudbu. Keď po **zmenách v roku 1989** začala vychádzať periodická a neperiodická tlač a krásna literatúra aj **v rómskom jazyku** a neskôr po založení Katedry rómskej kultúry na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa (PF UKF) v Nitre v 1. pol. 90-tych rokov sa začala vyučovať romistika a rómsky jazyk, **Divadlo Romathan začalo vo svojich predstaveniach používať rómčinu ako hlavný jazyk**.

Umelecká tvorba košických rómskych divadelníkov sa naplno rozbehla a ako svoje prvé premiérové predstavenie uviedlo dňa **20. decembra 1992** inscenáciu **Daniely Hivešovej-Šilanovej Than perdal o Roma/Miesto pre Rómov**. Za 10-ročné pôsobenie, do septembra 2002 divadlo zvládlo 29 premiér, spolu 1116 predstavení, z nich 500-krát vystupovalo na zájazde v SR mimo Košíc a 178 predstavení sa uskutočnilo v zahraničí. Tieto predstavenia Divadla Romathan videlo 325 666 divákov, z toho v zahraničí 137 799 divákov (Hivešová-Šilanová, 2002).

Poslaním Divadla Romathan je zachovať kultúrne dedičstvo Rómov. Jeho inscenácie sa snažia svojimi témami osloviť aj majoritné publikum. Na jednej strane sa divadelné predstavenia zameriavajú na vytvorenie pestrého, zaujímavého a pozitívneho obrazu Rómov. No v posledných rokoch nastavuje tvorba divadla kritické zrkadlo rozličným nešvárom, ktoré medzi Rómami existujú, akým je napríklad aj notoricky známy problém úžery.

V tomto smere bola prvou lastovičkou úspešná čierna komédia s názvom **Prešibaná rodinka**. Tá si našla svoje publikum a dokázala, že Rómovia sú schopní smiať sa sami sebe. Pokračovanie hry uvádza divadlo v tohtoročnej premiére pod názvom **Dobroprajná rodinka**.

Ďalšou oblasťou, ktorej sa divadlo venuje, sú rozprávky, pretože detský divák je nesmierne dôležitý a vďačný. V tejto oblasti však dochádza k istému paradoxu, keďže tradične boli rómske rozprávky určené dospelému publiku. Ešte pred pár desiatkami rokov nebolo žiadnou vzácnosťou nájsť nadaného rozprávkara, ktorý svojím rozprávačským umením zabával, poučal, rozosmieval či rozplakal rodinu, susedskú komunitu alebo aj širšie zhromaždenie Rómov. V súčasnosti táto rozprávkarská tradícia ustupuje a je čoraz viac vytláčaná televíziou či internetom.²⁴

Podobne aj v genéze Divadla Romathan, ktoré pôvodne hralo svoje rozprávky primárne pre dospelé publikum – napr. rozprávku Čierny vlas, došlo k istým zmenám vedúcim k zmene cieľovej skupiny z dospelého na detského diváka. Súčasný repertoár Divadla Romathan pracuje s umelými rozprávkami, ktoré získavajú viac didaktický, náučný charakter a sú určené národnostne zmiešanému publiku – t. j. rómskym rovnako ako aj nerómskym deťom. Cieľom je zbližovať odlišné kultúry, a preto sa využívajú aj výrazové prostriedky, obraznosť jazyka či kostýmová tvorba tak, aby boli prijateľné pre čo najširšie publikum.

V divadelnej sezóne 2012/2013 uviedlo Divadlo Romathan až deväť premiér:

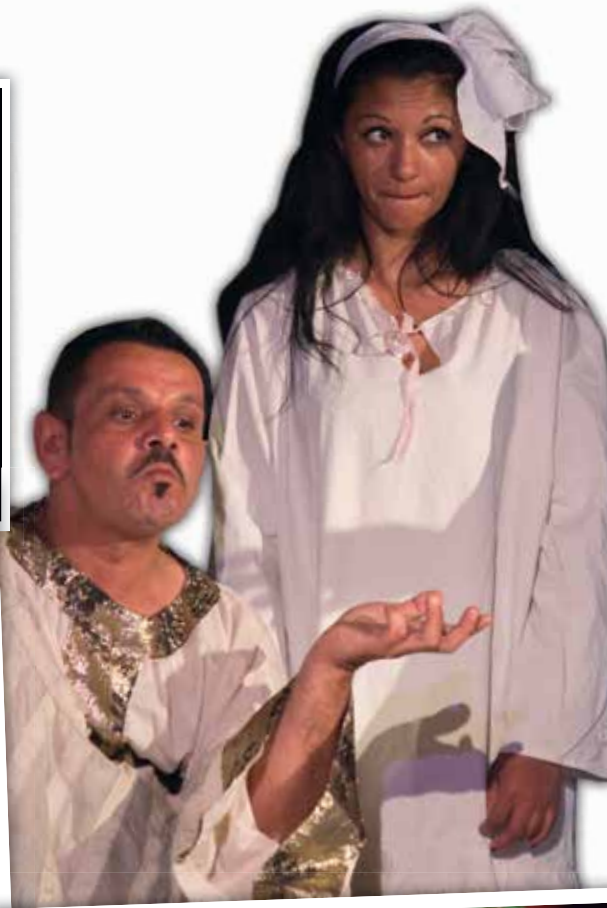
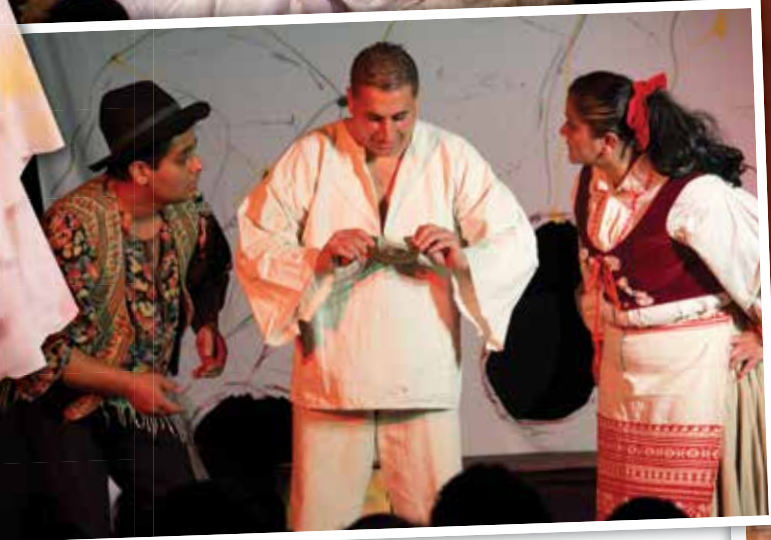
- ▶ Vilko v lesnej ríši
- ▶ Primáš Piťo
- ▶ Dobroprajná rodinka
- ▶ Romathan bavi
- ▶ Škriatok
- ▶ Svedectvo
- ▶ Najlepší huslista
- ▶ Láska včera a dnes
- ▶ Múza divadla Romathan.

Počas svojho 22-ročného pôsobenia na slovenskej divadelnej scéne uviedlo Divadlo Romathan 60 premiér, jeho predstavenia videli takmer tri milióny divákov v celej Európe. Je paradoxom, že divadlo je známe viac v zahraničí ako doma.

²⁴ Ukážka z videonahrávky rozprávky Kto je na svete najkrajší sa na DVD nachádza pod č. 13.

Divadlo Romathan: rozprávky, drámy, komédie, folklór, tanec a muzikál... ▲

Cínka Panna na obraze, ktorý zdobí vstupnú halu obecného úradu obce Gemer.

5. PREDSTAVITELIA RÓMSKEJ HUDBY

5.1. HISTORICKÉ OSOBNOSTI

Skutočný rozmach rómskej hudby a rómskych kapiel nastal v 18. storočí, keď sa presadili aj vďaka filozofickým a spoločenským koncepciám osvietenstva a humanizmu. Estetika tohto obdobia vyzývala k návratu k prírode a jednoduchosti vidieckeho života, tieto hodnoty stavala do protikladu s dekadenciou mestského a aristokratického životného štýlu. Práve Rómovia sa pre svoju tajomnosť, temperament a neurčitý pôvod, ako aj pre nebezpečný, túlavý spôsob života stali vyhľadávaným zdrojom inšpirácie romantizmu a získali tak možnosť ponúknuť svoje umenie širšiemu okruhu prijímateľov.

Hudobná produkcia a interpretačná kultúra sa výraznejšie rozčlenila **na klasickú komornú hudobnú tvorbu**, ktorá sa pestovala prevažne v šľachtických sídlach a **na tzv. mestskú alebo malomestskú hudbu**, ktorá čerpala prevažne z folklóru. Táto prislúchala poväčšine vrstve rodiacej sa buržoázii a inteligencii.

Ako ďalšiu vývojovú líniu identifikujeme ľudové piesne a ich interpretáciu s etnickými alebo národnými špecifikami v pôvodnom, hlavne dedinskom prostredí. Túto produkciu zabezpečovali hlavne vidiecki rómski muzikanti, takmer každá dedina, mestečko, malo svojich rómskych muzikantov. No rómskych muzikantov nájdeme ako producentov či interpretov vo všetkých vymenovaných oblastiach hudby tohto obdobia. Najčastejšie ovládali hru na sláčikových alebo drevených dychových nástrojoch.

V tejto kapitole priblížime niekoľko virtuózných rómskych muzikantov, osobností, ktoré formovali, produkovali a interpretovali hudbu a rómsku hudbu spôsobom hodným pozornosti a zaznamenania.

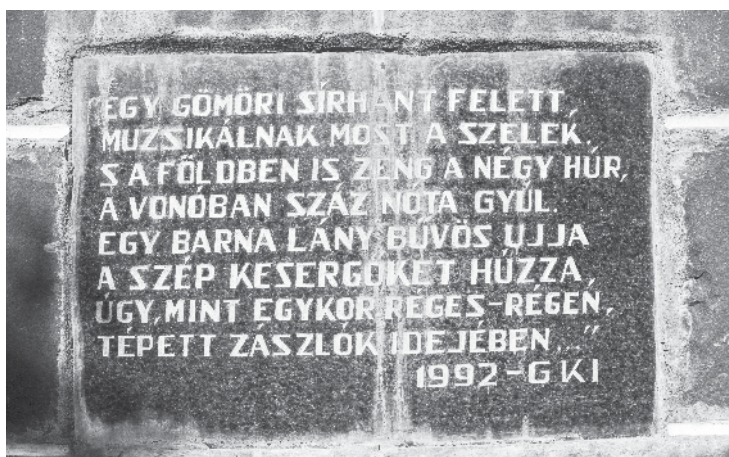
Cinka Panna

alebo Panna Cinková, ako by jej meno znelo dnes. Traduje sa o nej množstvo legiend, podľa nich boli o tejto hrdinke napísané romány, divadelné hry, vytvorené umelecké diela. Ako jediná žena sa dostala do lexikónov už v 18. storočí a spomína sa aj v súčasných zahraničných encyklopédiách hudby.

Pochádzala z rodiny dvorného muzikanta Františka Rákociho v Rožňave, Alexandra Cinku. Ten bol spolu so svojimi dvoma synmi autorom viacerých známych piesní ako Rákociho žalmu, Rákociho dумы a skladby Lúčenie Rákociho. Keď

Pamätník slávnej primášky Cinka Panny v obci Gemer. ▲

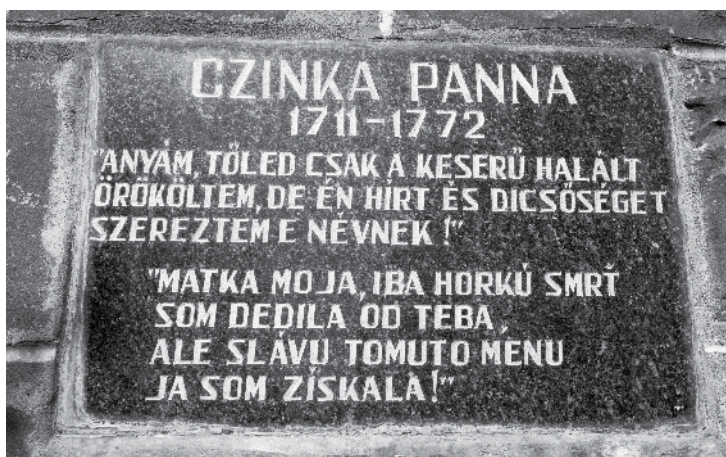
došlo k porážke kuruckých vojsk, František Rákoci bol nútený emigrovať. Práve v roku 1711 sa pravdepodobne narodila Panna Cinková. Presný dátum jej narodenia nie je známy, odvodzuje sa od dátumu jej smrti v roku 1772, kde sa uvádza, že v čase smrti mala 61 rokov.

Meno Cinka pôvodne znamenalo mladé dievča, koketná žena. V archaickej rómčine zase označuje tajný starodávny kmeň. Jej druhým starým otcom bol Michal Bárna, ktorý býval i dvorným hudobníkom kardinála Imricha Čákiho v Iliašovciach, v dnešnom okrese Spišská Nová Ves. Podľa viacerých autorov je miestom jej narodenia gemerská obec Gemer.

Za podpory zemepána Jána Lányiho začala navštevovať školu a zdokonaľovať sa v hre na husliach. Pravdepodobne vo veku 14 rokov (niekde sa uvádza 19 rokov) ju vydali za kováča, ale aj basistu a čelistu Dányiho. Narodilo sa jej postupne päť detí, štyria synovia a dcéra. Jej kapelu neskôr tvorili aj jej synovia, niekde sa uvádza, že aj manžel a dcéra.

Cinka Panna bola husľovou virtuózkou, jej krása a osobný šarm jej čoskoro zabezpečili miesto na šľachtických dvoroch, ktorých ozdobou sa stala. Hoci bola obdivovaná, bohatá a slávna, zachovala si jemnosť, skromnosť, bola šetrná a jej sebaisté vystupovanie jej prinieslo aj úctu ľudí. Nazývali ju aj „**cigánska Sappfó**“ (Mann, 2001). O jej tvorbe je málo hodnoverných prameňov, pretože jej piesne čoskoro zľudovali. Prepracovala a upravila niektoré piesne svojho starého otca, napríklad Pieseň tristo vdov, Tanec mŕtvych či Piesne prastarých otcov. Je autorkou piesne Zalet lastovička na náš oblok. Július Káldy, hudobný historik a kapelník (1831-1901) ju považoval za spoluautorku krátkych hudobných útvarov na počúvanie – halgató. V každom prípade bol rok 1735 jej najplodnejším tvorivým obdobím, do ktorého spadá aj datovanie piesne Pomalé uhorské.

V súčasnosti sa v obci Gemer nachádza pomník, ktorý pripomína slávnu rodáčku, ako aj jej socha v kuruckom kroji, v ktorom hrávala so svojou kapelou.

Ján Bihári

Narodil sa vo Veľkom Blahove pri Dunajskej Strede koncom októbra 1764. Kde a ako sa učil hrať, o tom záznamy nie sú. Dost na tom, že si svojou bravúrnosťou a interpretačným umením vyslúžil prívlastok „**uhorský Orfeus**“.

Od roku 1801 účinkoval aj so svojou päťčlennou kapelou v Budapešti. Hral vznešným aristokratom, pri kráľovskej korunovácii v Bratislave, na cisárskych slávnostiach a plesoch vo Viedni. Keď európska koalícia v roku 1814 zvíťazila v Bitke národov nad Napoleonom, Bihári bol prvý, koho pozvali, aby pri tejto príležitosti hral.

Hudobný skladateľ Franz Liszt niekoľkokrát napísal poklony Biháriho umeniu: „...*Boh dal Bihárimu to, čím tak štedro obdaril cigánsku rasu: schopnosť asimilovať cudzie prvky a pretaviť ich do novej podoby.*“

Bihári hral so svojou kapelou halgató, čardáše, kalamajky, štvorylky, škótske tance, menuety a iné. Jeho kariéru ukončil úraz, ktorý utrpel 29. novembra 1824. Pri návrate zo slávnosti v meste Eger sa Biháriho koč prevrátil, pričom sa mu roztrieštili kosti na ľavej ruke. Napriek lekárskej starostlivosti ruka ostala chromá a nikdy už nedosiahol predchádzajúcu brilantnosť. Zomrel v chudobe a zabudnutí v roku 1827.

Jožko Piťo

O pár desaťročí neskôr ako Ján Bihári sa v roku 1800 v Tekovských Lužanoch pri Leviciach narodil **Jožko Piťo**. V detstve ho učil hrať na husle jeho strýko. Podľa súhlasného tvrdenia viacerých osôb bol Piťo v období, keď žil, takým husľovým virtuózom, že ho nik neprekonal.

Všeobecne platilo, že Piťo bol slovenský primáš, akého nebolo ani nebude. Jeho účinkovanie v Martine a na Liptove malo mimoriadny význam a dosah v dejinách slovenského národa a v dejinách slovenskej hudby. Vynikal svojím naturizmom z oblasti hudobnej tvorby a hry. Najviac mu učarovali ľudové piesne z okolia Liptova, ktoré chodiť počúvať na polia, kde pracovali slovenské ženy. Keďže mal vynikajúci hudobný sluch a pamäť, dokázal si na prvé počutie zapamätať veľké množstvo melódií a s ľahkosťou ich interpretovať. Jožko Piťo nepoznal noty, všetky jeho interpretácie boli výlučne na základe dokonalého sluchu.

Jeho kapela sa volala **Banda** a mala 12 až 14 členov. Svojou výnimočnou hrou dokázal dokonale zapojiť mnohých zabávajúcich sa do spevu, dokonca aj takých, ktorí nezvykli spievať. Jeho veľkým obdivovateľom bol aj Michal Miloslav Hodža. Piťo chodil hrať aj na predstavenia „*ľubčianskeho slovenskeho narodného divadla*“ založeného v roku 1840. Hrával pre všetky spoločenské vrstvy, výnimkou neboli ani roľníci a remeselníci. Jeho **najznámejšia pieseň je Švihrovská duma**, ktorú skomponoval spolu so zemanom Lubym. Pieseň bola vzácna, lebo ju hrával len zriedka pri zvláštnych príležitostiach.

Píťove husle získalo v roku 1986 Literárne múzeum Matice Slovenskej v Martine aj s originálnou dokumentáciou. Jeho tvorbu zvečnil aj básnik Andrej Sládkovič v diele Svätomartiniáda.

S manželkou Veronikou Verešovou mal Piťo 12 detí, známi huslisti Jozef, Gustáv a Šándor pokračovali v otcových šľapajach. Jožko Piťo zomrel vo veku 83 rokov 22. marca 1886.

Rinaldo Oláh

Husľový virtuóz a koncertný majster **Rinaldo Oláh** spoluzakladal Slovenský ľudový umelecký kolektív (ďalej len „SLUK“), v ktorom od roku 1949 pôsobil takmer 32 rokov. Účinkoval tiež ako člen ľudovej hudby Československého rozhlasu v Bratislave.

Narodil sa 13. januára 1929 vo Zvolenskej Slatine a o jeho narodení koluje legenda. Vraj do rómskej osady vo Zvolenskej Slatine prišiel žobrák a pýtal si od ľudí vodu. Tehotná žena mu doniesla pohár vody, ktorý žobrák prijal. Potom jej predpovedal, že sa jej narodí zázračné dieťa obdarené veľkým talentom a že mu majú dať meno Rinaldo. Tak sa aj stalo, Rinaldo bol jediným dieťaťom v rodine, ktorá mala odjakživa k hudbe veľmi blízko. Otec bol vychýrený ľudový hudobník, matka skvelá speváčka. Už v štyroch rokoch hral na husliach, keď mal desať, koncertoval na pódiu Národného domu v Banskej Bystrici. Rinaldo Oláh mal absolútny sluch a denne cvičil aj desať hodín.

Rinaldo Oláh dokázal strhnúť publikum, pretože ľudovú pieseň upravoval ako koncertnú skladbu, ktorú dokázal brilantne zahrať. Svojou hrou na husle a kompozičným majstrovstvom predbehol svoju dobu. **Jeho úprava skladby Rodná dedina** je vlastne prednesovou skladbou, v ktorej ukázal svoje neopakovateľné interpretačné umenie a husľovú techniku. Dokonca dostal ponuku študovať u slávneho husľového virtuóza Davida Oistracha, no neprijal ju.

Rinaldo Oláh zomrel 1. júna 2006 v chudobe a bez pozornosti kultúrnej obce. Zo skladieb, ktoré nahral so svojou ľudovou hudbou v Slovenskom rozhlase, sa zachovala iba malá časť.

A takto si naňho spomína jeho neter, Anina Botošová:

„Môj ujo bol Rinaldo Oláh, ktorý rozprával spevne rómsky. Naozaj krásne. Bol vynikajúci huslista, ľúbil si vypiť. Nerozprával nikdy po slovensky, len rómsky rozprával. On nie je ešte ani pochovaný. Jeho popol nosí jeho manželka so sebou. Pán Kulich – sochár, jej ponúkol, že urobí bustu – zadarmo. Len sme potrebovali získať jeho pozostatky. Nevieme, kde je pani Oláhová, ani jeho popol. Rinaldo Oláh mal fantastickú hudobnú pamäť. To je pár géniov takých. Jemu ste brnkli na stôl a on povedal, je to fis.

Mám doma jeho úpravy, notový materiál, časť som dala do múzea do Martina. Zakladateľ SLUK-u bol Rinaldo Oláh. Jeho si našli ako muzikanta vo Zvolenskej Slatine, tým, že on vlastne chodieval hrať ku potoku a farár ho objavil. Povedal, poďte sa pozrieť, tu máte hotového muzikanta. Prišiel do SLUK-u o zakladal hudobné teleso. On je jediný, ktorý má ocenenie anglickej kráľovnej Alžbety. To nemá na Slovensku nikto. Ocenila ho ako výnimočného človeka.”

5.2. SÚČASNÉ OSOBNOSTI A KAPELY

Súčasná rómska hudobná scéna na Slovensku je mozaikou, ktorú tvoria predstavitelia rozličných hudobných smerov, štýlov a žánrov. Ak by sme mali charakterizovať hudobný vývoj všeobecne, ponúka sa nám slovo multižánrovosť. Kombinovanie kedysi čistých žánrov na jednej strane síce potlačilo prednosti osobitých štýlov, no na druhej strane umožnilo vznik nových, zaujímavých kategórií.

Tradičný folklór už nie je výsadou vidieckeho rómskeho spoločenstva, je skôr pestovaný v prostredí profesionálnych rómskych orchestrov, akými sú Orchester divadla Romathan, Cigánski Diabli či Bohémiens Barbory Botošovej. V rómskych osadách sa zabúdajú staré piesne, pôvodné nápevy sa modifikujú v štýle rom-popu s využitím elektronickej hudby. Spomínané orchestre na svojich koncertoch s ľahkosťou interpretujú tak tradičné skladby ako aj džezové, inšpirované orientálnou hudbou a vlastné novodobé hudobné dielka.

Orchester Divadla Romathan a jeho šéfdirigent a riaditeľ divadla v jednej osobe Karel Adam komponuje scénickú hudbu a udržiava tradíciu klasickej rómskej hudby. **Cigánski Diabli** realizujú spoločné vystúpenia s popovou kapelou Desmod, so slovenskými šansoniermi a inými umelcami aj zo zahraničia. Barbora Botošová, okrem pôsobenia vo vlastnej kapele **Bohémiens** rozvíja aj vlastnú tvorbu v oblasti klasickej hudby a účinkuje v triu nazvanom **Women Rebels**.

Ako sme už spomínali v prvej kapitole o žánroch rómskej hudby, novodobým trendom je ich kombinovanie a tvorba nových piesní. Interpreti ako Tomáš Botlo či Miroslav Rác, známy pod umeleckým menom BG Gangster smelo prekračujú hranice, zapájajú funkové, elektronické, džezové, hip-hopové či rapové prvky a stávajú sa populárnymi hlavne medzi mladšou generáciou. Títo umelci spolupracujú aj s nerómskymi kapelami, niekedy ich nájdeme v skladbách majoritných umelcov v pozícii účinkujúcich, hosťujúcich, ozvlášťňujúcich spevákov (tzv. featuring).

V tejto kapitole vám ponúkneme niekoľko najvýraznejších umelcov z hudobnej oblasti, s ktorými sme sa v rokoch 2013 a 2014 stretli, zaznamenali sme ich tvorbu, postoj, ich osobnú históriu a perspektívu.

Orchester Divadla Romathan

Divadlo Romathan a jeho orchester oslovuje staršiu generáciu, robí výskum v teréne, zisťuje a snaží sa zachovávať staré, pôvodné verzie piesní. Presne zaznamenáva nájdené melódie, nemení harmóniu ani rytmus získaných nápevov, snaží sa korigovať a zachovávať aj správne, pôvodné, neskomolené texty.

Karel Adam dodáva, že pri svojich výskumných návštevách rómskych osád sa stretol aj s piesňami, ktoré nespoznal, keďže interpret zmenil celú melodiku. V istom zmysle je to dehonestácia rómskej piesne a šírením práve takýchto skladieb dochádza k poškodeniu a strate autentickej rómskej kultúry. Orchester Divadla Romathan pristupuje k rómskej hudbe, jej interpretácii ako aj k tvorbe primárne z hľadiska naplňania základného poslania divadla. Tým je zachovanie tradičných hodnôt rómskej kultúry slova, hudby, tanečného a speváckeho prejavu a podpora pôvodnej rómskej tvorby špecificky rómskeho charakteru.

Orchester má tradičnú zostavu cimbalovej hudby: prvé husle, druhé husle, viola, kontrabas, cimbal, klarinet. V rámci Divadla Romathan má špecifické postavenie, kedy okrem klasických divadelných inscenácií, kde vytvára hudobný rámec scénickej hudby realizuje aj vlastné koncertné vystúpenia a premiéry prezentujúce jeho pôvodnú tvorbu.

Karel Adam vedie skúšku orchestra Divadla Romathan. ▼

Cigánski diabli

Cigánski diabli je názov jedinečného zoskupenia hudobníkov, ktorí od roku 1991 dokázali to, čo sa v strednej Európe podarilo málokomu. Ich skladby počúvajú po celom svete s nadšením tak tisícky oddaných fanúšikov, ako aj odborní kritici.

Virtuózne husľové sóla **primáša Štefana Banyáka**, strhujúce výkony cimbalového kúzelníka **Ernesta Šarköziho**, krásne farby tónov violončela jeho manželky **Silvie**, klarinetové majstrovstvo **Zoltána Grunzu** a skvelá rytmicko-harmonická súhra celého orchestra sú zárukou tých najkvalitnejších hudobných predstavení.

„Cigánski diabli“ prinášajú originálne diela, odvážne aranžmány, neobvyklé hudobné kombinácie a nový imidž. Tradíciu obohatili svojimi sólovými hudobnými projektmi, spoluprácou so symfonickými orchestrami, s rakúskym klaviristom Paulom Guldom v projektoch „Haydn alla Zingarese“ a „Liszt-Roma Rhapsody“ a taktiež aj svojimi poslednými CD nahrávkami („Dobré časy“, „Adagio-Furioso“ a „Carmen“), v ktorých klasické skladby napr. od T. Albinoniho, J. Haydna, N. Paganiniho, J. Brahmsa, P. Sarasateho, A. Dvořáka, G. Bizeta a iných majstrovsky prepojili s ostatnými hudobnými žánrami – džezom, etnom, flamencom, cigánskou hudbou. Doplnili ich o neobyčajné rytmické a harmonické zmeny obohatené výnimočnou virtuositou, ktorá je neodmysliteľnou súčasťou umeleckého prejavu „Cigánskych diablov“.

Odborná verejnosť považuje tento orchester za špičku v kategórii etno a world music (etnická a svetová hudba). Práve prelínanie žánrov je v tvorbe a prejave tohto telesa markantné natoľko, že v plnej miere odráža predošlé tvrdenia o multižánrovosti súčasnej hudobnej scény.

Desiatky tisíc predaných hudobných nosičov svedčia o ich veľkej popularite. Dosiahli tri zlaté a dve platinové ocenenia, v roku 2000 získali od Slovenskej hudobnej akadémie **tri ceny Grammy** v kategóriách: **Najlepší album, Najlepší interpret a Najlepší orchester.**

Členmi orchestra sú Štefan Banyák – primáš, Ernest Šarközi – cimbal, Jozef Farkaš – viola, Tibor Lévai – kontrabas, Silvia Šarköziová – violončelo, Emil Hasala – husle, Zoltán Grunza – klarinet a tárogató, Alexander Mihok – kontrabas.

Orchester Cigánski diabli sa zúčastňuje aj mnohých charitatívnych podujatí zameraných na pomoc rómskej komunite a hlavne rómskym deťom, festivalov prezentujúcich rómsku kultúru a v súčasnosti je jedným z najrešpektovanejších a najkvalitnejších rómskych hudobných telies.

Cigánski diabli strhli publikum svojim temperamentným výkonom počas koncertu vo vypredanej prešovskej Scale v máji 2013 ▲

Silvia Šarköziiová ▲

So známym hudobníckym manželským párom, Ernestom Šarközim a Silviou Šarköziovou sme sa stretli a porozprávali po ich vystúpení na festivale Cigánsky bašavel na hrade Červený Kameň v roku 2013. Tu je niekoľko voľne citovaných názorov na problematiku rómskej hudby.

Ako by ste charakterizovali rómsku hudbu?

E. Šarközi: Ja si myslím, že rómska hudba je špecifická v tom, že vyjadruje pocity ľudí, ktorí žili dávno v iných podmienkach ako dnes majorita. Rómovia sú citovo založení, a preto to počuť hlavne v tých clivých piesňach. A zas naopak, keď sú tie piesne rýchle, tak ukážu, že majú naozaj dobrú náladu. A v tom sa líšia od iných piesní.

S. Šarköziová: Myslím si, že cigánska hudba je ešte veľmi zaujímavá v tom, že v našich končinách pôsobí tak trošku exoticky. Je to vlastne tým, že pochádzame z Indie, odkiaľ sme si priniesli zvláštnu melodiku a harmóniu. Dá sa povedať, že je veľmi ľahko rozoznateľná. Keď všade na svete zahráme cigánsku pieseň, tak ju vedia ľudia rýchlo zaradiť.

Váš názor na súčasnú rómsku hudbu na Slovensku?

S. Šarköziová: Na Slovensku je kvalitná hudba a teraz nemyslím len na tradičnú rómsku hudbu. V každom odvetví sú rómski interpreti, ktorí hudbu produkujú na vysokej úrovni, či už je to klasická hudba, džez, tradičná cigánska hudba. Myslím si, že máme strašne veľa dobrých slovenských rómskych muzikantov a spevákov. Určite by bolo dobré, keby toho priestoru mali viac.

Môžu Rómovia niečo naučiť umelcov mimo vlastnej komunity?

S. Šarköziová: Umelci si môžu odovzdávať rôzne veci, ktoré v ich kultúre nie sú a myslím si, že navzájom sa tak obohacujú. To, že sa rómski umelci začali vzdelávať hudobne, sa stalo na základe odpozorovania počínania nerómskych muzikantov. V dnešnej dobe sa človek často prichytí pri tom, že do slovenského folklóru sa začlenili prvky, ktoré predtým hrali iba rómski muzikanti a na tú dobu boli možno až veľmi odvážne. Nerómski muzikanti sa nechali inšpirovať a dnes často počujeme, že aj oni používajú takzvané naše grify, ktoré sa dovtedy používali čisto iba v cigánskej hudbe.²⁵

²⁵ Audionahrávka orchestrálnej skladby Uhorská rapsódia v podaní orchestra Cigánski diabli sa na DVD nachádza pod číslom 9.

Barbora Botošová

Barbora Botošová a Bohémiens

Mladá hudobníčka, dedička slávneho mena z otcovej strany, **vnučka skvelého hudobníka Jána Berkyho Mrenicu**, si buduje svoju hudobnú kariéru postupne. Ako sama hovorí: „*Mojou ambíciou je povýšiť rómsku hudbu a prezlieť ju z kroja do fraku.*“ Rozhovor s ňou uverejňujeme v skrátenej verzii.

Svoju hudobnú kariéru buduješ vzdelaním a samotným hraním. Aká bola tvoja cesta k hudbe? Bolo to tvoje vlastné rozhodnutie alebo to bolo očakávanie tvojej hudobníckej rodiny?

Narodila som sa v hudobníckej rodine a napriek tomu, že som žena, keďže v rómskej komunite to nie je bežné, aby bola žena muzikantkou, bola som výnimkou. Môj starý otec Ján Berky Mrenica bol vynikajúci huslista, dá sa povedať že bol slovenská legenda. Veľmi túžil po tom, aby som pokračovala v jeho šľapajach. Je pre mňa absolútne prirodzené, že sa raz stanem huslistkou a nikdy mi nenapadlo, že by som mohla robiť niečo iné.

Môj otec Eugen Botoš je tiež muzikant, vynikajúci aranžér, huslista. Má svoje vlastné zoskupenie Violin Orchestra. Znova je tu ďalší element, ktorý mi bol nejakou inšpiráciou. Môj brat je huslista, strýko... vlastne celá rodina sme muzikanti. Už od malička sa u mňa prejavoval hudobný talent, hudobný sluch. Od malička som brala hudbu ako istý spôsob zábavy. Žiadna rodinná oslava sa nezaobišla bez toho, že by som nezobrala husle a nebola stredobodom pozornosti, čo sa mi, samozrejme, v tom čase veľmi páčilo. Až keď som zistila, že to znamená aj hodinové cvičenia, začala som si uvedomovať, že to nie je až také jednoduché.

Ako polročná som dostala malé husle a o rok neskôr som začala chodiť. Na týchto husliach som začala hrať a všetci sa z toho tešili. Potom prišiel vek, keď som už mala 6 rokov, nastúpila som do školy a začala som chodiť aj na základnú umeleckú školu. Každé dieťa, ktoré sa v budúcnosti stane muzikantom alebo sa bude venovať hudbe, toto obdobie musí prežiť.

Keď som mala 11 rokov, môj starý otec ma vzal na koncert do Slovenskej filharmónie. Išli sme na husľový koncert skladateľa Piotra Iljiča Čajkovského, hral jeden vynikajúci taliansky huslista. Povedala som si, že toto je to, čo by som raz v živote chcela robiť. Bol to moment, kedy som sa zamilovala do hudby. Vtedy som sa už pevne rozhodla, že to chcem robiť. Začala som cvičiť podstatne viac, dve-tri hodinky denne. Zúčastňovala som sa na rôznych husľových súťažiach, niektoré som aj vyhrala. Vtedy sa to volalo Zlaté pásma. To bolo niečo ako prvé miesto. Keď som mala 14 rokov, vyhrala som súťaž s názvom Prešporský Paganini.

V štrnástich rokoch som sa dostala na konzervatórium ako mimoriadny študent. S týmto ďalším životným okamihom sa tiež spája jedna krásna vec. Môj starý otec mi raz povedal, že keď ma prijmu na konzervatórium, tak dostanem jeho husle, s ktorými pochodil 52 štátov sveta. Veľká časť mojej rodiny mi husle veľmi dlho závidela, lebo starý otec mal syna huslistu, dcéru, a oni ich nedostali. Dostala som ich ja. Opäť to bol pre mňa taký impulz, že je tu človek, ktorý vo mňa verí, ktorý mi vlastne odovzdal niečo, čo preňho neskutočne veľa znamenalo. Lebo pre huslistu je nástroj niečo ako súčasť jeho tela, niečo ako jeho duša. Vtedy som si povedala, že to nesmiem vzdať a musím na sebe stále pracovať, aby boli na mňa hrdí moji rodičia, starí rodičia, celá rodina. Všetci, ktorí vo mňa verili.

Na konzervatórium som sa dostala v roku 2002 a nastúpila som do triedy prof. Petra Michalicu, čo pre mňa bol tiež veľký úspech. Po maturite som pokračovala v štúdiu na vysokej škole. Založila som si kapelu, ktorá sa volá Bohémiens. Všetci ma odhovárali od tohto názvu, lebo asociuje Čechov. Ale ja to vnímam tak, že je to pojem, ktorý pochádza z francúzštiny a jeho význam sa spája s bohémami. A bohémov preto, lebo aj to slovo bohém vzniklo z pomenovania Rómov, ktorí sa prisťahovali do Francúzska a nazvali ich tak preto, lebo sa prisťahovali z oblasti Čiech. Toto som si našťudovala a povedala som si, že toto je presne to, čo chcem. Aby sme boli bohémovia a zároveň aj Rómovia, ktorými boli inšpirovaní mnohí umelci.

Kapela Bohémiens je moja srdcová záležitosť. Veľmi som sa zameriavala na vytvorenie vlastného hudobného štýlu, pretože moje rodinné zázemie ma predurčovalo k pokračovaniu v ich stopách. Ale ja som to takto necítila, som iná generácia a mám aj iné vnímanie. Mojim cieľom bolo zostaviť takú kapelu, ktorá bude tvoriť hudbu, ktorá sa bude približovať skôr k tzv. world music. Preto máme aj gitaru a perkusie, čo vlastne dodáva kapele také okorenenie, že môžeme prejsť aj do iných štýlov hudby.

V roku 2012 som ukončila Vysokú školu múzických umení a začala som pôsobiť už ako slobodný umelec. Založila som aj ďalšie zoskupenie Women Rebels, ktoré pozostáva z absolventiek vysokej školy. Myslím si, že hudobník by mal chcieť každým svojím projektom alebo svojou hrou, svojou hudbou ľuďom niečo povedať ľuďom. Zoskupením Women rebels chcem poukázať na to, že ženy hudobníčky sú mnohokrát brané ako niečo menej kvalitné v porovnaní s mužmi. Sme rovnocenní. Keď cvičím tak isto ako moji kolegovia muži, tak by som mala byť na tej istej úrovni. Vôbec by ma nemalo ochudobňovať to, že som žena. Rozpísala som zopár vlastných skladieb a chcela by som týmto svojím ženským zoskupením ukázať, že aj ženy môžu byť virtuózky, že aj ženy môžu dať do hudby ducha, dušu a nejaký pátos, ktorý vraj dávajú väčšinou muži. Vraj.

V podstate si naplnila tradíciu rodiny. Namiesto rebélie si išla v pokračovaní tej tradície s tým, že si ju prispôsobila svojmu pohlaviu, cíteniu, generácii. Poďme ďalej. Očakávaní, ktoré mala rodina, si naplnila. Tým, že starý otec bol známy ako nositeľ a šíriteľ v podstate slovenskej kultúry, čo z toho sa prenieslo na teba a čo z toho vnímaš ako to poslanstvo rómskej kultúry v tom, čo robíš?

Môj starý otec prezentoval hlavne slovenský folklór. Preto dostal aj mnohé ocenenia od slovenského národa. Ja som iná. Môj starý otec dbal vždy na to, aby som v prvom rade mala klasické vzdelanie, aby som študovala klasickú hudbu. Priznám sa, že jeho veľkým snom bolo, aby som bola klasická koncertná umelkyňa. Chcel, aby som hrala slovenský a rómsky folklór. Chcel ma vidieť na pódiu a často mi hovoril, že raz budem hrať na veľkých pódiumoch a on bude sedieť v prvom rade o paličke. Vždy keď mohol, tak bol na mojom koncerte. A neraz mu tiekli slzy, bol dojatý a veľmi sa vo mne videl. Keď som sa v roku 2008 snažila založiť kapelu, on už bol veľmi chorý. V októbri 2008 zomrel a mňa veľmi mrzí, že nestihol vidieť môj prvý koncert s kapelou, ktorý bol 12. decembra. Bolo to pre mňa dosť ťažké obdobie. Stará mama zomrela len tri mesiace pred ním. S kapelou sme začali skúšať v auguste 2008. Snažili sme sa tvoriť repertoár. Každú našu skúšku som nahrávala a vždy som potom prišla za ním do Očovej. A on sa z toho veľmi tešil, dával nám rôzne rady. Mala som taký zápisník, kde som si zapisovala jeho rady, ako by to malo byť lepšie, ako by to malo byť trochu inak, čo sa mu páči...

Ja nikdy nebudem vedieť hrať slovenský folklór tak, ako ho hral on. To je fakt, s ktorým musím istým spôsobom rátať. On bol jedinečný. Odovzdal tejto krajine neskutočne veľa, a preto ho nechcem napodobňovať. Snažím sa vytvoriť si svoj vlastný štýl. Čo sa týka rómskej hudby, kultúry a rómskej ľudovej hudby, mojím cieľom a takou mojou ambíciou je povýšiť rómsku hudbu a prezliecť ju z kroja do fraku.

V dnešnej dobe sa, bohužiaľ, stretávam s tým, že rómska hudba je väčšinou na úrovni zábavy. Sú tu rôzne amatérske zoskupenia, ktoré sú známe a podporované. Ale sú to zoskupenia, ktoré rómsku hudbu neposunú vôbec nikam. Zobrazujú ju stereotypne. A to je niečo, čomu by som sa ja chcela určite vyhnúť. Preto je mojou túžbou, snom a ambíciou rómsku hudbu povýšiť. To sa aj snažím na koncertoch vždy prezentovať. Aj keď zahráme rómsku pieseň, tak ju upravíme do takého aranžmánu, ktorý je koncertný a patrí na pódium. Ľudia z takého koncertu odídu vnútorné obohatení. Rómska hudba by nemala byť len o tom, že ľudia si budú kyvkať

*Barbora Botošová na vernisáži výstavy fotografií Jozefa Kolarčíka-Fintického ▲
pri príležitosti Svetového dňa Rómov, Krajské múzeum v Prešove, 8. 4. 2014*

hlavami a budú mať pocit, že chcú tancovať. Nie. Chcela by som ľuďom hudbou odovzdať obohatenie duše.

Kde vidíš rómsku hudbu v kontexte world music? Má možnosť, šancu sa uplatniť?

Myslím si, že rómska hudba má najväčší potenciál stať sa úspešnou na pôde world music. Treba si hlavne uvedomiť, že rómska hudba to nie sú iba rómske piesne. Rómska hudba je široký pojem a je to vlastne hudba rôznych národov. Lebo rómska hudba je iná na Slovensku, v Rusku, vo Francúzsku... Nie je to iba o čardášoch. World music je štýl, v ktorom sa vlastne miešajú rôzne štýly, ide vlastne o spojenie rôznych žánrov. A v dnešnej dobe je takýchto zoskupení a kapiel veľmi veľa.

Číže je to postavené na etnickej hudbe, obohatenej samozrejme o iné prvky...

O rôzne iné prvky. Je to postavené na tom, že sa miešajú rôzne štýly. Ja si

myslím, že každá pieseň sa dá použiť. Dokonca, v dnešnej dobe je tento štýl world music alebo etno veľmi vyhľadávaný a veľmi používaný.

Rómska hudba ako inšpirácia pre iných skladateľov...

Rómska hudba bola vždy veľkou inšpiráciou pre skladateľov. Toto je téma, ktorou som sa dlhodobejšie zaoberala. Písala som o tom vlastne aj prácu v škole. V každom jednom období bola inšpiráciou, dokonca už aj v klasicizme, kde bolo všetko striktné dané. A už tu nájdeme rôzne inšpirácie z rómskej hudby. V romantizme to už potom vyústilo do intenzívnejšieho skúmania rómskej hudby. Dá sa povedať, že napr. Johannes Brahms a jeho Uhorské tance, to sú presne príklady toho, že sú to maďarské rómske piesne, z ktorých urobil Zlatouhorské tance. Čítala som o ňom, že bol inšpirovaný hudbou Rómov v nejakej krčme, kde vlastne hrali rómski muzikanti rôzne čardáše. Našli by sme presné pesničky, z ktorých čerpal.

Bol tu skladateľ Pablo de Sarasate, ktorý sa venoval hlavne husľovej literatúre. On má dokonca v jednej svojej skladbe aj cigánske melódie. Má skladbu, ktorá je maďarskou ľudovou piesňou a je to vlastne halgató, ktoré tiež počul hrať od Rómov a inšpiroval sa.

V romantizme je Franz Liszt. A mol čardáš je vlastne Lisztova kompozícia. V impresionizme napr. kompozícia Mauricea Ravela, niektorí ju nazývajú Cigán, niektorí Cigánka, všade sa to uvádza inak. Ja by som skôr povedala, že je to Cigánka, lebo tá skladba je veľmi silne impresionistická, zobrazuje veľmi silné striedania nálad, čo si skôr myslím, že to patrí k tej Cigánke ako k tomu Cigánovi. A povedala by som, že toto je napr. ukážka skladby, kde autor nezobrazoval presne melodiku, ale náтуру, povahu. Ale keďže impresionizmus je obdobie, kedy sa skladatelia zameriavali na pocity, na vnímanie, ako keby tou hudbou niečo maľovali. Čiže toto je opäť ďalší príklad toho, že rómska hudba bola veľmi vzácnou inšpiráciou pre skladateľov.

Samozrejme Béla Bartók, to bol dokonca zberateľ piesní. Čerpal z rumunskej rómskej hudby. Takže v klasickej hudbe bola rómska hudba vždy veľkou inšpiráciou pre skladateľov a je to veľmi veľký prínos pre Rómov. Mali by sme to vnímať ako silu svojej kultúry a folklóru.

Vieme o tebe, že nie si len interpretka, ale prakticky skladáš, píšeš noty, máš svoje skladby. Odkiaľ čerpáš inšpiráciu, v akých štýloch sa pohybuješ, komu je určená tvoja osobná hudba?

V poslednej dobe som sa začala venovať aj vlastnému komponovaniu skladieb. Na vysokej škole som absolvovala kurz kompozície, kde ma viedla pani profesorka Ľubica Čekovská, ktorej prístup sa mi veľmi páčil. Veľmi dôležitý pri

štúdiu je prístup pedagóga. Ona ma inšpirovala k tomu, že som začala komponovať. Mojou najväčšou inšpiráciou pre komponovanie býva hlavne život. To, čo človek prežije. Väčším prínosom v komponovaní je, keď prežijem niečo zlé. Vtedy si sadnem ku klavíru alebo si dám husle pod bradu a už to ide. Vtedy nekomponujem nič veselé.

Aký máš názor na súčasný stav rómskej hudby, interpretov? Akú perspektívu má rómska hudba vzhľadom na svoj rozvoj? Je podporovaná, počuteľná?

Súčasný stav rómskej hudby na Slovensku sa dá vnímať z rôznych uhlov. Väčšinou sa, bohužiaľ, stretávam s tým, že ide hlavne o stereotypy. Ľudia vnímajú rómsku hudbu ako prostriedok zábavy a, bohužiaľ, tento stereotyp je v dnešnej dobe veľmi podporovaný. Ako muzikanta, ktorý má za sebou vysokú školu, ktorý má ambície a ktorý tú hudbu chce aj trochu povýšiť, je to pre mňa zarážajúce. Nechcem byť pesimistka, ale, bohužiaľ, v dnešnej dobe sú podporované hlavne amatérske zoskupenia s hudbou, ktorá neodovzdá človeku nič viac ako zábavu. Nie je to ako kedysi, keď môj starý otec tvoril hudbu. Mal na to podmienky, priestor. Mal k dispozícii veľikánske pódia, niekoľko tisíc divákov, ktorí to vedeli oceniť a ktorí si z toho koncertu niečo zobrali. V dnešnej dobe už akoby ľudia toto nepotrebovali a stačí im veľmi málo. Ale myslím si, že národ by mal vychovávať aj ľudí a národ by sa mal zameriavať na to, či má hudba ľudí zušľachťovať alebo iba zabávať. A preto si myslím, že je načas, aby si ľudia, ktorí sú kompetentní, všimli tento fakt a začali sa venovať rómskym talentom. Začali sa venovať aj ľuďom, ktorí naozaj majú za sebou vysoké školy, sú vyštudovaní a chcú hudbu robiť aj s iným zámerom než iba zabávať.

Kam by mala smerovať rómska kultúra?

Mojím priáním do budúcnosti je, aby rómska hudba nevymizla. Aby v dnešnom komerčnom svete nepadla na dno záujmu. A nielen záujmu, ale aj rozvoja. Mojm snom je, aby rómska hudba mala svoju tradíciu a napredovanie nielen na Slovensku, ale i vo svete. Žijeme v globalizovanom svete a dnes už ako keby nikto nepotreboval živých muzikantov, lebo na všetko máme stroje. Mám pocit, že nikto nepotrebuje takú kvalitu ako kedysi. Ale bola by som rada, keby sa to nedotklo rómskej hudby a rómskeho folklóru. Chcela by som, aby v ňom stále bolo srdce, temperament, vášeň. A aby to tam stále prúdilo tak, ako prúdi krv v našich žilách.²⁶

²⁶ Audionahrávka skladieb rumunské doiny v podaní Barbory Botošovej sa na DVD nachádza pod č. 10.

Miroslav Rác alias BG Gangster, klavirista, skladateľ a spevák, na koncerte v Želiezovciach v októbri 2013. ▲

Miroslav Rác alebo BG (bí dží)

Absolvent konzervatória v Topoľčanoch odboru klavír má 27 rokov a používa umelecké meno BG. Venuje sa štýlu **gangster romano hip-hop**.

Hudbu vyučuje na základnej hudobnej škole Imricha Godina vo Vrábľoch, pôsobí tiež ako korepetítor na Súkromnom konzervatóriu v Nitre. Aktívne sa venuje hudbe od malička, klavír ako nástroj si vybral, keď mal 13 rokov. Dodnes je vďačný rodičom, ktorí ho podporovali v jeho štúdiu a hudobných aktivitách. Pochádza totiž z muzikantskej rodiny, hudobníkom je jeho otec, býval ním aj starý otec a podobne aj predkovia, až pokiaľ siaha rodinná pamäť. Rodina udržiava rómske tradície, staré piesne, spievajú sa a odovzdávajú nasledujúcim generáciám.

Jeho hudobnými vzormi sú klasici ako Sergej Rachmaninov či Frédéric Chopin, z moderných interpretov je to džezový klavirista Petrucciani.

„Môj záujem o hip-hop začal v treťom ročníku na konzervatóriu, spontánne. V súčasnosti pripravujem album Miro drom s vlastnou tvorbou. Sú to moje vlastné skladby, preto aj ten názov Miro drom – Moja cesta. Hovorím v nich o bežnom živote, o mojom cítení. Napríklad v skladbe Na dara – Neboj sa, ide o to, aby si Rómovia uvedomili, kto sú a prestali sa hanbiť za to, kým sú. Je to o identite nás všetkých, lebo tú je zbytočné skrývať,“ povedal nám v osobnom rozhovore.

Jeho hudba sa páči aj mimo Slovenska, hrajú ho v rómskych rádiách aj zahraničí, dostáva množstvo pozitívnych ohlasov na svoju tvorbu tak džezového klaviristu, ako aj rappera. Hip-hop, rap sú žánre tzv. pouličnej hudby, v súčasnosti sú aj formou protestu proti pomerom v spoločnosti. Texty mnohokrát odrážajú skúsenosti s diskrimináciou, rasizmom, nepochopenie a vylúčenosť dotknutých komunít.

Miroslav Rác ako príklad uvedomelosti rapperov uvádza rómsky hiphopový festival v Budapešti, ktorého sa zúčastnil. Na stretnutiach tvorcovia z rozličných krajín diskutovali o tom, ako môže vplývať rómsky hip-hop na sociálnu situáciu, kultúru a život Rómov.²⁷

²⁷ Videonahrávka skladby Magic Miroslava Ráca, ktorá vznikla v Želiezovciach v roku 2013 je na DVD pod č. 14.

Sendreiovci (Kokavakere lavutara) a Anička Oláhová

Manželský pár Janka a Vladimír Sendreiovci z Kokavy nad Rimavicou sú známi ako amatérski hudobníci, ktorí sa nezľaknú experimentovania.

Spojenie pop-rocku, rapu a rómskej hudby sa nedeje často, minimálne v rámci slovenskej scény ide o unikát. Hneď prvý pokus však dopadol na výbornú. Bratislavská skupina Para, raperi Moja reč z Handlovej a medzinárodne uznávaná rómska skupina Sendreiovci z Kokavy nad Rimavicou sa spojili a vytvorili odvážnu kombináciu troch rôznych „žánrových svetov“. Energiu veselej rytmickej skladby s názvom E daj nasvalí – Matka je chorá, v ktorej sa s absolútnou prirodzenosťou striedajú pasáže postavené na podmanivom zvuku akordeónu, huslí a spevu Sendreiovcov s rapom Supu a Delika, vo videoklipe zachytil režisér Braňo Vincze.

Ich hudba sa objavila vo filme Sherlock Holmes – Hra tieňov, ktorý v roku 2011 nakrútil britský režisér Guy Ritchie. Sendreiovcov objavil **oscarový hudobný skladateľ Hans Zimmer** a spolu s nimi nahral do filmu o známom anglickom detektívovi časť hudby. Dokonca sa zúčastnili jeho slávnostnej premiéry v Londýne. Vlado Sendrei nadšene sledoval, ako im celý filmový štáb a hostia prejavujú úctu. Sendreiovci už vystupovali aj v Carnegie Hall v New Yorku, na festivale v nórskom Osle, či v synagóge v poľskej Vroclavi.²⁸

Sendreiovci a Kokavakere lavutara počas vystúpenia na podujatí Cigánsky bašavel v auguste 2013. ▲

²⁸ Videonahrávka z festivalu Bašavel na Červenom Kameni, kde sa Sendreiovci predstavili, sa na DVD nachádza pod č. 15.

Anička Oláhová je trinásťročné dievča z obce Lovinobaňa, kde žije so svojou starou mamou. Spievať začala ako päťročná v materskej škôlke, a to slovenské ľudové piesne. Strýko ju odporúčal práve Vladovi Sendreiovi, ktorý založil spevácky zbor talentovaných rómskych detí. Anička tam začala chodiť a vypracovala sa na sólistku. Neskôr ju počula známa česká hudobníčka Ida Kellarová, tá ju dodnes vedie spevácky a podporuje ju v hudobných aktivitách.

Anička spievala s rozličnými rómskymi aj slovenskými umelcami, napr. s Igorom Kmeťom, s Janom Bendigom, s Anitou Soul alebo aj s vokálnou skupinou Fragile. Anička má plány, ktoré sa týkajú výlučne hudby a spevu. Keď sa totiž začala hudobne rozvíjať, už si nevie predstaviť, že by niekedy robila niečo iné.²⁹

*“Starká mi
vždy verila,
že vyhrám.
A ja som
potom naozaj
vyhrala.”*

**Anička Oláhová z Lovinobane počas
rozhovoru o speve, hudbe, živote
a speváckych súťažiach v máji 2013.**

²⁹ Videonahrávka piesne So kerdžom v podaní Aničky Oláhovej nahratá na Deň Rómov v Prešove 8. 4. 2014 sa nachádza na DVD pod č. 16 a videonahrávka piesne Me tut užarav je na DVD pod č. 28.

Kmeťoband

Začiatkom sedemdesiatych rokov založili bratia Kmeťovci skupinu **BRATIA**. Vychádzali pritom z rodinnej tradície, keďže ich otec dlhé roky hrával v dychovke a starý otec bol tiež známy „vychytený“ muzikant. Nebolo teda žiadnym prekvapením, že štyria bratia sa vydali na muzikantskú dráhu.

Od roku 1999 sa skupina otca a syna volá Kmeťoband. V terajšej zostave skupina hrá od roku 2000. Hlavnými zakladateľmi tejto skupiny sú Igor Kmeťo starší a Igor Kmeťo mladší. Igor Kmeťo st. je manažérom skupiny, jeho syn hrá na syntetizátor, saxofón a venuje sa hudobným aranžmánom. Skupina má vo svojom repertoári okolo 250 titulov naživo nahraných skladieb.

Námety na skladby skupina čerpá „zo života“. Spievajú o láske, žiali, hlavne o živote mladých. Ako hovorí Igor Kmeťo st.: „*Všetko ide zo srdca.*“ V jednotlivých piesňach cítiť temperament, oheň a život. Skupinu preslávila najmä skladba **Bubamara**, ktorej pôvodným autorom je skupina No Smoking Orchestra. Skladbu preslávil film „Čierna mačka, biely kocúr“ režiséra Emira Kusturicu, ktorý v No Smoking Orchestra spieva a hrá na gitare. Kmeťoband má v širokom spektre súčasnej slovenskej hudobnej scény určite svoje nezastupiteľné miesto.

Krátky rozhovor s oboma Kmeťovcami nám dáva možnosť priblížiť ich názor na oblasť rómskej hudby, tradícií, ale aj perspektívy jej rozvoja.

Čo je pre vás pravá rómska hudba?

Hovorí sa, že pravá rómska hudba je tá, kde sú husle a cimbal. Ale nie je to celkom tak. Ja si pamätám keď Cigáni hrali na gitary, búchali na hrnce... Pravá rómska hudba ide zo srdca a z toho, čo cíti. A väčšinou Rómovia cítia buď žiaľ alebo veľkú radosť. A to sa prejavuje aj v pesničkách, ktoré Rómovia spievajú. Takže tá pravá rómska hudba ide zo srdca. Róm má v sebe v génoch zakorenenú históriu, ktorú nosí niekoľko tisíc rokov po tých cestách, tá hudba hovorí za všetko. Preto je tá hudba úplne odlišná od slovenskej hudby. Rómska hudba v sebe nosí prvky džezové, španielske, indické, orientálne. V tej hudbe cítiť šírku. Aj pri tvorbe slovenskej ľudovej hudby boli Rómovia. To si pamätáme a vieme z histórie, že na husle, na cimbal hrali Rómovia.

Akým smerom by sa mala rómska hudba vyvíjať?

Rómskej hudbe nič nechýba, ale nech sa drží toho moderného tempa, ktoré zo sveta ide. Musíme sa prispôbovať, ale musíme si udržať aj našu tradíciu. Srdce a duša musí byť naša.

Bohužiaľ, dnes sa veľa hudby robí z počítačov, a to nemá srdce, ten šmrnc. Cítim, že tam nie je duša. Pretože to nerobil človek, ale počítač. A keď niečo vytvorím zo svojho myslenia, zo svojho srdca, tak potom to technika môže vylepšiť. Ale to gro musí ostať ľudské. A, bohužiaľ, pri niektorých cítiť, že to tak nie je.³⁰

³⁰ Videonahrávka piesne Pozývam ňa v podaní skupiny Kmeťoband pod č. 17.

Arpi Farkaš Quartet

Arpi Farkaš pochádza z Rožňavy, kde aj žije a tvorí. Jeho povoláním je hudba, konkrétne džezová hudba a jeho hlavným nástrojom je klavír. Je to vyštudovaný hudobník, absolvent košického konzervatória. Otec Arpiho Farkaša bol džezový klavirista. Arpi s touto hudbou vyrastal, takisto aj s ľudovou rómskou hudbou a swingom. Jeho hudobnými vzormi sú Oscar Peterson, Herbie Hancock a mnohí iní slávni džezoví muzikanti. Arpi Farkaš hrá v niekoľkých hudobných zoskupeniach, s rozličnými džezovými hudobníkmi z celého Slovenska.

Formácia Arpi Farkaš Quartet bola založená iba niekedy začiatkom roka 2013, tvoria ju spolužiaci z košického konzervatória. Na svojich koncertoch hrávajú džezové štandardy a jeho vlastné kompozície. Zároveň si prizývajú hostujúcich džezových spevákov, ktorí ale nie sú ich stálymi členmi.

Hrať džez na východnom Slovensku bol dosť odvážny počín. Museli si vychovať publikum, získať priaznivcov. Po niekoľkoročnom pôsobení záujem o túto hudbu stúpol a dnes sú ich koncerty veľmi navštevované, najmä keď hrajú v Košiciach. Všeobecne je tento druh hudby lepšie prijímaný v zahraničí, než u nás, napr. len v susednom Maďarsku je niekoľko vynikajúcich džezových škôl. Arpi Farkaš tvrdí, že Rómovia majú k džezu veľmi blízko, a to najmä kvôli rytmickému a harmonic-
kému cíteniu, ktoré je pre Rómov špecifické.

Arpi Farkaš tvorí hudbu aj pre predstavenia rožňavského divadla Actores, ktoré hrá hlavne rozprávky, no najnovšie pripravilo muzikál. Ten je o hudobne nadanej rodinke a jej živote. Arpi Farkaš je autorom hudby a sám stvárnil aj postavu otca rodiny. V októbri 2012 divadlo s týmto predstavením hostovalo na festivale v Indii v New Delhi, a to s veľkým úspechom.³¹

Arpi Farkaš hrá na klavíri v jazzovej kapele Arpi Farkaš Quartet, vystupuje hlavne na slovenskej klubovej scéne, ako napríklad v Košiciach v júli 2013. ▼

³¹ Audionahrávka instrumentálnych džezových variácií v podaní Arpi Farkaš Quartet v Košiciach 11. 7. 2013 sa na DVD nachádza pod č. 11.

ilustračná fotografia

6. FESTIVALY RÓMSKEJ KULTÚRY

Rómska kultúra vo svojej rozmanitosti a celej žánrovej pestrosti stavia na živjej seba prezentácii, na kontakte interpretov a publika, na tvorbe prchavého, momentálneho pocitu z hudby, tanca, spevu či hovoreného slova. V súčasnosti vytvárajú „javisko“ pre živú rómsku kultúru a podmienky na jej prezentáciu vytvárajú primárne festivaly rómskej kultúry. Z množstva festivalových podujatí konaných v rokoch 2013 a 2014 vyberáme niekoľko nasledovných.

6.1. BALVAL FEST

Balval znamená vietor a **v roku 2013 sa konal už 13. ročník Balval Festu.** Jeho hlavným organizátorom a autorom celej myšlienky je v tejto publikácii už niekoľkokrát spomínaný **Vladimír Sendrei**, ktorý ho celoročne pripravuje a napokon organizuje **v rodnej Kokave nad Rimavicou.** Ako sám hovorí, na Balval Feste ukazujú, ako rómska hudba ovplyvňuje hudobnú tvorbu všeobecne.

Pred trinástimi rokmi oslovil Vladimír Sendrei vedenie obce Kokava nad Rimavicou a ponúkol myšlienku organizovať podujatie, ktoré by pozitívnym spôsobom zviditeľňovalo rómsku komunitu nielen priamo v obci, ale aj zo širšieho okolia. Po mnohých diskusiách napokon došlo k dohode a porozumeniu a festival sa mohol začať. Dodnes sa organizuje s podporou MK SR, Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity a súkromných sponzorov.

Festival sa snaží každý rok ponúkať iné žánre rómskej hudby, od tradičnej hudby, cez popové formácie až po náročnú džezovú či swingovú tvorbu. Inšpiráciu organizátori čerpajú aj z podobných podujatí v zahraničí, ktoré navštívili, či ako kapela na nich aj účinkovali.

Špecifikom Balval Festu je, že sa odohráva takpovediac pod holým nebom, na otvorenom priestranstve v obci, kde je kontakt účinkujúcich s publikom veľmi blízky, priamy a interaktívny. Nezriedka sa stáva, že sa nadšené publikum zapája do vystúpení, či už spevom alebo tancom, komunikuje s umelcami a bezprostredne dotvára samotné vystúpenia.

Vladimír Sendrei by chcel nájsť čo najviac rómskych umeleckých zoskupení, hovoriť s nimi a poskytovať im priestor na vlastnú prezentáciu, pretože Balval Fest ako taký nie je len prehliadkou hudobnej tvorby, je to ukážka živej kultúry a identity národa, ktorý žije roztrúsene po celom svete, všade, kam ho zavial vietor – balval.

Vladimír Sendrei, Kokava nad Rimavicou, 2013 ▼

*“Špecifikom
Balval Festu je,
že sa odohráva
takpovediac pod
holým nebom,
na otvorenom
priestranstve v obci,
kde je kontakt
účinkujúcich
s publikom veľmi
blízky, priamy
a interaktívny.
dotvára samotné
vystúpenia.”*

Žánrovú pestrosť Balval Festu dokumentujeme predstavením dvoch formácií, ktoré na ňom účinkovali, a tými boli Ľudová hudba Bartošovci z Čierneho Balogu a dievčenské duo Gitanas.

Nezabudnuteľný hudobník Július Bartoš – Šuka založil v roku 1953 rodinnú rómsku kapelu **Ľudová hudba Bartošovci** a svoj jedinečný divoký štýl so živočíšnym naturelom si kapela uchovala dodnes, aj po zmenách v zostave i po tom, čo sa legendárny Julo odobral hrať do muzikantského neba. Rešpekt a popularitu si neustále získava svojím originálnym interpretovaním tradičnej hudby a spevu i neutíchajúcou hudobnou vášňou.³²

Ľudová hudba Bartošovci, Balval fest, 2013 ▲

Dievčenské duo Gitanas, ktoré tvorili speváčky Adriana Dráfiová a Klaudia Farkašová z Nových Zámkov, sa do povedomia širšej verejnosti dostalo vďaka úspešnému účinkovaniu v televíznej talentovej súťaži. Skvelá vokálna interpretácia známych populárnych hitov im priniesla uznanie publika ako aj profesionálnych hudobníkov. Na Balval Fest priniesli zmes populárnych nerómskych piesní z repertoáru iných interpretov a pôvodných, tradičných rómskych ľudových piesní, ktoré predniesli v pop-rockových a tanečných úpravách z vlastnej dielne.³³

³² Videonahrávka piesne Pre dvorica v podaní Ľudovej hudby Bartošovci na festivale Balval Fest v Kokave nad Rimavicou 24. 8. 2013 pod č. 18.

³³ Videonahrávka cover verzie latino skladby Un, dos, tres v podaní dua Gitanas na festivale Balval Fest v Kokave nad Rimavicou 24. 8. 2013 pod č. 19.

6.2. BIHÁRIHO SLÁVNOSTI

Meno Jána Biháriho sme v tejto publikácii už spomínali, a to v časti o osobnostiach rómskej hudby v minulosti. **Biháriho slávnosti** sú podujatím, ktoré je **venované pamiatke na tohto slávneho primáša**, vplyvnej a rešpektovanej osobnosti kultúry v celom vtedajšom Uhorsku. Organizátorom festivalu je Štefan Banyak, rómsky hudobník, primáš, dlhoročný profesionálny muzikant, pôvodom z Veľkého Blahova, dnes žijúci v Dunajskej Strede.

Biháriho slávnosti začali svoju tradíciu už v roku 1964, kedy boli podujatím, ktoré organizovali miestne kultúrne a osvetové organizácie. Po zmenách v roku 1989 podujatie na istý čas upadlo. Štefana Banyaka veľmi mrzelo, že mesto Dunajská Streda zabudlo na slávneho rodáka. Až v roku 2003, keď odišiel do dôchodku, sa naskytla príležitosť obnoviť festival a urobiť z neho podujatie prezentujúce vysokú kultúru tzv. „uhorskej rómskej hudby“. V roku 2013 sa občianskemu združeniu pod

Poklona rómskych hudobníkov pri pamätníku Jánoša Biháriho v Dunajskej Strede. Takto sa vždy začína festival Biháriho slávnosti. ▲

vedením Štefana Banyaka v spolupráci s Žitnoostrovským osvetovým strediskom v Dunajskej Strede podarilo zorganizovať už 10. ročník Biháriho slávností. Konceptia podujatia je zameraná na vystúpenia tradičných folklórnych alebo cimbalových rómskych zoskupení zo Slovenska a z Maďarska, hrajúcich inštrumentálne skladby. Samozrejme, hostujúci speváci sú rovnako zo Slovenska aj z Maďarska, spievajú po slovensky, po rómsky a po maďarsky.

Štefan Banyak sa zaslúžil o postavenie pamätníka Jána Biháriho v Dunajskej Strede. Vďaka jeho aktivite sa podarilo z Biháriho slávností urobiť špičkové podujatie prezentujúce vysokú hudobnú kultúru, kultivovaný prejav profesionálnych hudobných zoskupení a spevákov, navštevované náročným publikom z radov Rómov aj Nerómov.

Štefan Banyak si na začiatky organizácie Biháriho slávností spomína takto:

„Potom som prišiel do dôchodku a ja som taký človek, viete, že ja neviem sedieť len doma a čakať, kedy zomriem. Urobil som občianske združenie rómskych muzikantov z okresu Dunajskej Stredy. Otázka bola s čím začať. V roku 1964 boli v meste prvýkrát

Biháriho slávnosti na jeho počesť. Hral som na nich. Vždy som prišiel, aj keď som bol v zahraničí. Neskôr na slávnostiach vystupovali aj zoskupenia, ktoré však na takéto podujatie nepatrili. Tam patrí hudba, ktorú robil Bihári, ktorá sa hrala v kaviarňach a na veľkých vystúpeniach. Chceli sme len cigánsku muziku, nie všeľijaké gitary, organy...

Začali sme slávnosti pripravovať vo Veľkom Blahove. Ale nebolo to dobré prostredie, nemali sme podporu. V kostole sme urobili svätú omšu, kde bol prítomný aj maďarský veľvyslanec. S ním sme hovorili o tom, ako ďalej. Predstavil som mu myšlienku, že chcem v dedine postaviť na počesť Biháriho pamätník. Na ďalší rok bol pamätník odhalený, no nie vo Veľkom Blahove, ale v Dunajskej Strede. V dedine sme sa nestretli s veľkou ochotou a pamätník by bol zastrčený niekde v kúte. Primátor Dunajskej Stredy nám ponúkol lepší priestor. Teší ma keď vidím ako k pamätníku chodia turisti. Urobili sme z toho pútnické miesto a Dunajská Streda sa stala miestom pre rómskych muzikantov z celej Európy. Urobili sme aj Biháriho súbor. Bihári bol skladateľ a veľký muzikant. Je to v podstate náš kráľ. Bohužiaľ, o tom vie len veľmi málo Rómov.“

O svojej vlastnej hudobnej ceste, o živote a príležitostiach porozprával v rozhovore, z ktorého uvádzame:

Odkedy ste sa začali venovať hudbe, čo Vás k hudbe priviedlo, či pochádzate z nejakej muzikantskej rodiny, ako sa vyvíjal Váš hudobný život?

Pochádzam z muzikantskej rodiny. Moji starí otcovia z oboch strán, boli primáši. Môj otec bol kontráš v kapele. Vždy som chcel byť muzikantom. Bol som všade, kde sa hralo. Ale nie vždy to šlo. Deti nemali všade prístup, ale mne sa vždy podarilo nejako prešmyknúť k muzikantom.

Potom som prišiel do Dunajskej Stredy, kde v kaviarňach hrali dobrí muzikanti. Stalo sa, že cez zimu som stál pri okne len preto, aby som ich počul hrať. A neraz som pritom poriadne vymrzol. Niekedy sa mi podarilo dostať aj do kaviarne, len do rohu, len aby som

Štefan Banyak je hlavným organizátorom festivalu Biháriho slávnosti v Dunajskej Strede. ▲

počul muzikantov. Chytili ma a vyrazili. Jeden z nich mi hovoril, že vždy sa tam strojím. Hovorím mu, počkajte, ešte budete môj kabát držať. A neskôr sa to aj stalo.

No ale potom sme prišli bývať do Dunajskej Stredy a mal som šťastie, že do mesta sa vrátil jeden slávny muzikant, ktorý hral v Budapešti s najlepšimi kapelami. On už potom išiel do dôchodku a prišiel sem, pochádzal z Dunajskej Stredy. A tak tu začal učiť chlapcov. My sme bývali hneď oproti. Mama mi hneď u neho dohodla stretnutie, aby som k nemu chodil na hodiny. Od toho človeka som sa naučil všetko. Ale aj keď bol dobrý muzikant a vedel zahrať všetko, sám nepoznal noty. Ja som však chcel poznať aj noty, ale tu naokolo nebola žiadna škola. Preto som sa zapísal do hudobnej školy v Bratislave. Školu som dokončil a nastúpil som aj na konzervatórium. Po roku na konzervatóriu som školu nechal. Nemal som peniaze a musel som zarábať pre rodinu. Ale noty som sa stále učil.

Potom prišla vojna (*povinná vojenská služba, pozn. editora*). Slúžil som v Lešanoch pri Prahe, na Sázavě. Asi to chcel Boh, ale prišla tam vojenská hudba, ktorá tam mala sústredenie. Vždy keď som mal na vojne chvíľu času, už som mal nástroj v ruke a cvičil som. Zavolať ma dirigent, dal mi zahrať z nôt, ja som zahral. Predstavte si, za dva mesiace som bol v Prahe vo vojenskom umeleckom súbore. Dvadsať mesiacov som slúžil vo vojenskej hudbe. Keď som sa vrátil z vojny, nemal som nič. S kamarátmi v mojom veku sme na jednu súťaž nacvičili Rapsódiu od Franza Liszta. Vypočul si nás aj dirigent z Novej scény v Bratislave pán Macháček. A hovorí nám trom z kapely, nech mu dáme adresy. Na Veľkú noc nám prišiel papier, aby sme sa dostavili do Slovkoncertu. Urobili sme štátne skúšky a hrali sme ako hudobníci z povolania. No ale medzi tým som ja robil v Žitnoostrovskom súbore. Až doteraz tam patríim. Ale slávny som tu nebol. V Dunajskej Strede to bolo ťažké. Tu bol slávny len ten, koho otec hral v kaviarni. Tých uznávali. Môj otec nehral nikde a do mesta sme prišli z Veľkého Blahova. Tak mňa vždycky dali nabok.³⁴

Zbierka ocenení a diplomov Štefana Banyaka ▲

Orchester Štefana Banyaka pravidelne vystupuje na festivale Bihářiho slávnosti. ▲

³⁴ Videonahrávka skladby Verbung pod č. 20 a videonahrávka čardáša v podaní Jána Riga pod č. 21. Obidve nahrávky vznikli počas Bihářiho slávností v Dunajskej Strede 13. 10. 2013.

Festival Amari luma: olašské tance z Maďarska ▲

6.3. AMARI LUMA

V časti o olašskej rómskej hudbe sme sa zmieňovali o type osídlenia olašských rómskych komunít. Najviac sa usídlili v juhozápadnom cípe Slovenska, kde predstavujú väčšiu časť rómskej populácie, na rozdiel od oblastí stredného a východného Slovenska. Festival rómskej olašskej kultúry s názvom Amari luma – Náš svet sa v roku 2013 konal vôbec po prvýkrát. Mesto Komárno poskytlo organizátorom pomocnú ruku, a tak sa podarilo pripraviť pomerne veľké podujatie, na ktorom sa prezentovalo jedenásť hudobných, speváckych a tanečných formácií zo Slovenska a susedného Maďarska. Festival a jeho účinkujúci ponúkli divákovi prehliadku tradičného olašského rómskeho folklóru – spevu bez sprievodu hudobného nástroja, ale aj moderných foriem, kedy kapely využívajú gitary a elektronické hudobné nástroje. Tanečné kreácie predviedli súbory z Maďarska, išlo o tradičný tzv. palicový tanec, mužské tance a klasické olašské párové tance.

Pre ilustráciu ponúkame ukážku z vystúpenia olašskej rómskej hudobnej formácie zo Slovenska, konkrétne z Nitry – rodinnej kapely Laci Szidi.³⁵

Festival Amari luma: olašské tance a spevácke vystúpenia ▲

³⁵ Videonahrávka kapely Laci Szidi z festivalu Amari luma v Komárne 14. 9. 2013 pod č. 22.

6.4. CIGÁNSKY BAŠAVEL

Atmosféra festivalu Cigánsky bašavel. ▼

Medzinárodný **multižánrový festival Cigánsky bašavel** vznikol v roku 2009 na základe myšlienky vytvoriť pódium pre rómskych umelcov, aby mali príležitosť prezentovať svoju kultúru a umenie.

Cigánsky bašavel je miesto, kde sa v prvom rade stretávajú ľudia, ktorí majú radi pestrofarebnosť života a vedia, že spoločné zážitky zblížujú a pomáhajú spoznávať ľudí či zvyky, ktoré by inak nemali ako spoznať. Festival dáva zároveň priestor pre talentované rómske deti zapojené v **štipendijnom programe občianskeho združenia Divé maky**, ktoré na festivale každoročne vystupujú a pre ktoré je určený výťažok zo vstupného.

Multižánrový festival Cigánsky bašavel sa **každý rok uskutočňuje v areáli hradu Červený Kameň** 29. augusta. Je to 12-hodinový maratón plný jedinečnej energie, ktorý spojí spevákov, kapely, tanečníkov, hercov a umelcov najrôznejších žánrov do prúdu zábavy a zážitkov. Festival je určený všetkým, ktorí chcú zažiť pestrofarebnosť a emocionálnosť rómskej kultúry.

Areál hradu Červený Kameň oživa tradičnou rómskou kultúrou. Ponúka možnosť vrátiť sa v čase späť až ku samotným koreňom rómskych tradícií. **Vystupujú na ňom umelci z Rumunska, Maďarska, Ruska, Poľska, Čiech a Slovenska.** Prezentujú sa aj tradičné remeslá, jedlo, pojazdná kováčska dielňa z roku 1860, veštiareň, či tanečný a výtvarný workshop.

Občianske združenie Divé maky organizuje toto podujatie s cieľom jednak prezentovať rómsku kultúru, ale zároveň aj touto formou upozorňovať na problémy, nedostatok podpory a príležitostí pre množstvo talentovaných rómskych detí. Štipendijný program združenia už počas niekoľkých rokov svojej existencie podporil niekoľko desiatok talentovaných rómskych detí, umožnil im štúdium a rozvoj, ktorý by inak dosiahli len s veľkými ťažkosťami.

Medzinárodný festival Cigánsky bašavel dokumentujeme ukážkami z vystúpení týchto talentovaných detí a iných účinkujúcich.³⁶

³⁶ Videoukážky z festivalu Cigánsky bašavel z 29. 8. 2013 pod. č. 23 a 24 – Deti z Divých makov, spev a tanec a č. 25 z vystúpenia hosťa festivalu, formácie Bachtale apsa so spevákom Máriom Biharim.

A takto sa rodí "rom-e-born". Pracovníci dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry v akcii. ▲

SLOVO NA ZÁVER...

Hudobné dedičstvo Rómov je kultúrnym príznakom, ktorý sa v kontexte živej rómskej kultúry považuje za najvýraznejší, typický a jedinečný. Je jedným z najzákladnejších prejavov Rómov, odráža špecifický prístup k vnútornému duchovnému prežívaniu životných skúseností a je zároveň aj prostriedkom na vyjadrenie postojov a názorov tvorcov a interpretov. Hudba ako taká je už dávno považovaná za univerzálny komunikačný prostriedok, bez ohľadu na znalosť jazyka je schopná prenášať emócie a pôsobiť ako most medzi producentom a prijímateľom.

Slovensko ako geografický priestor aj ako spoločenstvo ľudí bolo z hľadiska svojho historického vývoja ovplyvnené rozličnými kultúrami, náboženstvami aj dejinnými udalosťami. Do mozaiky týchto regionálnych, pôvodných aj prevzatých kultúr neodmysliteľne patrí aj rómska kultúra ako kultúra, ktorá je živá, uchováajúca tradíciu, no zároveň meníaca sa v súlade s vývojom spoločnosti.

Odbornému výskumu v oblasti rómskeho hudobného dedičstva dosiaľ nebola venovaná dostatočná pozornosť. V predchádzajúcich rokoch bolo zaznamenaných iba niekoľko málo publikácií, venujúcich sa tejto téme. Primárnym záujmom bolo hlavne zachytiť čo najpôvodnejší, originálny repertoár, o čo sa s úspechom zaslúžil napríklad projekt Phurikane gíla občianskeho združenia Žudro z Bratislavy.

Ciele našej publikácie na rozdiel od predošlých počinov smerujú k vytvoreniu obrazu súčasného stavu rómskej hudby v druhom desaťročí nášho storočia. A keďže sme spolu s ostatným svetom vstúpili do digitálneho veku, využívame prostriedky, ktoré nám technický a technologický pokrok poskytuje.

Digitálne kultúrne objekty alebo **tzv. e-born** sa stávajú základnými prvkami, z ktorých skladáme výsledný obraz rómskej kultúry, špeciálne hudobnej. Digitálne zaznamenávanie, spracovanie a následné uchovávanie je spôsob, akým zachytiť živú rómsku kultúru v celej jej žánrovej pestrosti od tradičnej až po modernú, od ľudovej cez amatérsku tvorbu, až po vysoko profesionálnu produkciu.

Využitím modernej digitálnej technológie sme sa dostali až k možnosti ponúknuť širokej verejnosti nie iba opis rómskej hudobnej kultúry, ale aj jej ukážky, vytvorili

sme záznam prejavu v konkrétnom priestore a čase a v potrebnej kvalite. Multimedialnosť publikácie umožňuje užívateľovi stať sa čitateľom, divákom či poslucháčom tejto viacúrovňovej knižky a, dúfame, aj záujemcom o rozmanitosť rómskej kultúry. Digitálne záznamy živej rómskej kultúry, videá, audionahrávky, fotografie, rozhovory a ešte množstvo iných informácií budete môcť nájsť na web stránky www.portalsvk.sk alebo www.portalsvk.eu.

Na záver chceme poďakovať všetkým, ktorí svojím dielom prispeli k tomu, že táto publikácia mohla uzrieť svetlo sveta.

Ministerstvu kultúry Slovenskej republiky, ktoré v rámci svojej stratégie vytvorilo priestor a možnosť na uchovávanie a digitálne sprístupnenie kultúrneho dedičstva Rómov. Koordináciou na úrovni Európskej únie sa aj rómsky kultúrny obsah stane časťou kultúrneho dedičstva celej Európy.

Vedeniu Štátnej vedeckej knižnice v Prešove za implementáciu národného projektu Dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry, poskytnutie odborného zázemia a vytvorenie podmienok na riadne fungovanie a zabezpečenie mapovania, zberu a spracovania digitálneho obsahu, ktorý je súčasťou tejto publikácie.

Externým spolupracovníkom projektu – rómskym aj nerómskym expertom, ktorí prispievali konzultáciami, radami, príspevkami a svojou odbornou, organizačnou a profesionálnou prácou k tomu, aby bol záber mapovania čo najrozsiahlejší a kvalitatívne na čo najvyššej úrovni.

Pracovníkom dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry, ktorí neúnavne zhromažďovali potrebný materiál, informácie, nadväzovali kontakty a podieľali sa na všetkých činnostiach súvisiacich s prípravou tejto publikácie.

A na záver, všetkým **rómskym umelcom, skladateľom, interpretom, spevákom, tanečníkom a divadelníkom** za ich vystúpenia, ochotu podeliť sa o svoje znalosti a zručnosti, za ich profesionalitu, láskavosť, nekonečnú oddanosť umeniu, hudbe, tancu a spevu. A za to, že sú.

V Prešove, september 2014

ilustračná fotografia ▲

Two overlapping gray triangles, one slightly larger and shifted to the right and upwards relative to the other, creating a layered effect.

O ROMA BAŠAVEN

ANDRE THODO

Angluno lav	100
1. O Romano bašaviben the oleskre žanri	105
1.1. Tradicijonalno romano folklor	105
1.2. Rom-pop	110
1.3. Rom-jazz	113
1.4. Flamenco	114
1.5. Romano kheliben	116
2. Salonno romano bašaviben	120
2.1. O jekh to uštara andro salonno bašaviben	120
2.2. O salonno bašaviben andro 20. šelberšipen u leskre reprezentanta	121
3. Sar bašaven o Vlaxika Roma	124
4. O Teatro Romathan	126
4.1. E teatroskri historija	126
4.2. Teatrosko akanutņipen u teatroskri aktivita	129
5. Ko bašavel e romaņi muzika	132
5.1. Nekh bareder lavutara andal e historija	132
5.2. Akanutne lavutara the o kapeli	136
6. O festivali vaš e romaņi kultura	149
6.1. Balval Fest	149
6.2. Bihariskre Ďivesa	150
6.3. Amari Luma	153
6.4. Romano Bašavel	153
O lav pro agor... ..	155
Foto seri	157
E pustikakri biblijografija	258
Rómska hudba na Slovensku	5
Roma Music in Slovakia	176

ANGLUNO LAV

Kaj o gil'ipen, naš'ol o pharipen

(gođaver lava le Romendar)

Rajkane genavde, andro vasta likerem e multimedijano publikacija pal o romano bašaviben pre Slovaŕiko. Kamahas sar o angluno lav te del o informaciŕiji pal oda, savi sas lakri geneza, save hine o kotora u so nevo anel adi publikacija.

Andro berš 2010 pes andro Themutno dŕaŕibnaskro pustikengro kher andro Prešov chudlo jekhto var te vakerel pal o realno šajipen te kerel e dokumentacija pal e romaŕi kultura, lakre dŕide čitre u artefakta. O gindo te ačhavel o buťakro than saveskri buťi ela te kerel e dokumentacija pal e romaŕi kultura, chudelas jekh pal o jekh saneder u buter konkretna konturi u andro aver berš pes kerđas realno prekal **o narodno projektos Dokumenatcijakor the informaciŕjako centro vaš e romaŕi kultura**. O nekhbareder res hin te kerel pes o buťakro than, kotor andre organizačno štruktura so hin andro Themesko dŕaŕibnaskro pustikengro kher andro Prešov, tel o sajekh nav.

Pro but kidipena, save amen sas prekal duj berša kana pes kerelas o projektos, sas amen dŕaŕibnaskre the emotivna diskusiji pal o temi o Roma, e romaŕi kultura, rodahas oda nekh zoraleder, so del e definicija pal o Roma, avka te phenel, e esencija andal e romaŕi vođi. Paťas, hoj pal o duj berša buťi pro projektos the leskri realizacija, resľam oda res.

E ANGLUŔI SITUACIJA

O Themesko dŕaŕibnaskro pustikengro kher andro Prešov, sar o univerzalno dŕaŕibnaskro pustikengro kher hiŕi e kulturno, informačno, dŕaŕibnaskri the sikhľuvinskri inštitucija andro kotor pustikengri, biblijograficko, rodipnaskri, kulturno, sikhľuvibnaskri u publikacijakri buťi.

O fundamentalno kotor, savo kerel o pustikher hin te phundravel slobodno drom ki o dŕaŕiben u informaciŕiji so hine pro sako likerdo kotor, te pherđarel o kulturna, informačna, rodipnaskre u sikhľuvipnaskre mangipena u te ŕutinel so dŕivipnaskre sikhľuvibnaske, korkoro dromibnaske u gođaver vazdipnaske.

E misija andro o Themesko dŕaŕibnaskro pustikengro kher andro Prešov hiŕi the te likerel u te sikavel o kulturno barvaľipen. E definicija pre oda hiŕi andro maškarthemutne dovakeribena ajsi: „Kulturno barvaľipen hino ačhado khatar

*o historikane the kulturna moľipena save kerde o anglune generaciji bi dikhlo pre oda kana u kaj sas kerde. Oda hine o materijalna the na materijalna moľipena, o buta phirade the ačhade pro than, u o buta, o objekti, buter buta jekhetanes the o kompleksi*¹

Šaj sako, ko kana pal o Roma gindinelas tel o buchleder kulturno kontekstos, te sas vaj na sas Roma, phenela, hoj e romaňi muzika, oda hin čačes romano kulturno barvalipen. Normalno, bašavibnaskro the interpretačno džaniben le Romengro nane ča jekh kotor andro romano kulturno barvalipen, no hino oda, so pes avri sikavel nekh zoraleder. Olestar jekh maškar o nekh bareder kotora, kaj pes kerelas e dokumentacija, avri iľam o bašavibnaskro barvalipen le Romengro.

Čačikaňi realizacija le nacijonalno projektoskri, savo chudľas o žutipen khatar o Europakro fondos vaš o regijonalno vazdipen tel o Operačno programos Khe-taňibnaskri informatizacija (dureder ča „OPKI“)², pes chudľas andro februaris 2012, kana sas podpisimen o dovakeriben, the te varesave aktiviti pes imar kere-nas septembrostar 2011.

Jekh špecifikano faktos andro oda projektos hin, hoj primarno mangel te kerel **o digitalno kulturno pherdaripen, avka vičhinde e-borna**, vaš oda kerel o audio, video the fotografijengro čitro pal o materijalna the na materijalna Romengro kulturno barvalipen. Kadi špecifikaňi sera andro projektos direktno anel andre o sinchronikano dikhipen pre dokumentacija. **O avri avipena hine o digitalna kulturna objekti**, save chuden andre e džidđi romaňi kultura prekal o čitro, na materijalna artefaktos, u e preferencija hiňi oda čitro pes te dochudel ki o manuš so nekh sigeder.

O špecifikano avri avipen andal o nacijonalno projektos hiňi the kadi multimedijalno publikacija, savi prekal e popularno-sikhavibnaskri forma zumavel te anel o čitro pal e aktualno situacija andre džidđi romaňi kultura.

E dokumentacija pal e čačikaňi bašavibnaskri the interpretačno kultura le Romengri pre Slovaťiko sas kerđi jekhetanes le ekspertna grupenca, kaj sas nekh buter o manuša andal e bašavibnaskri praksa – o bašalde, o interpreta, organizatora save keren o bašavibnaskre prezentaciji. Andal o but rekomandaciji, save lendar chudľam, avri iľam o kidipena, o koncerti, festivali, le interpreten saven-dar lengre buta, o bašaviben, o giľavipen the kheľipen iľam andre.

E realizacija kerďas jekh grupa manušengri, save keren buti andro dokumentacijakro the informacijakro centro vaš e romaňi kultura. Kada timos prekal o 18 čhona geľas prekal e Slovaťiko khatar e vichodno hraňica ki e zapadno, khatar o Tatri

¹ Prekal e definicja UNESCO u e Deklaracija khatar e Nacijonalno rada andre Slovaťiko republika pal e protekcija vaš o kulturno barvalipen pal o 28. februaris 2001.

² O projektos hino o kotor maškar o nacijonalna projekti save hine žutinde tel o prioritno os 2 O vazdipen andre leperibnaskre the fondovo inštituciji u nevipen andre lengri nacijonalno infrastruktura OPIS, save pen keren andro rezortos kultura.

dži o teluņipena pro juhos, amaro vurdon kerđas ezera kilometri pro slovaťika droma. Geľam andro buter sar 40 lokaliti pre Slovaťiko, sas amen butakre kidi-pena buter sar jekh řel dženenca – bařalde dženenca, giľade, khelade. Chudľam andre buter sar 300 ori muzika u ki o 100 ori vakeribena le autorenca the le interpretenca. Andro amare kompjutera ľikeras pař o 6000 fotografiji andal o kidipena, vakeribena, preparacija, orchestralno zumavibena...

Džahas pal e tradićno no the pal e ući bařavibnaskri kultura. Kadi publikacija anel o informaciji pal o romano bařaviben generalno u řpecifikanes pal o varesave lakre řanri, tradicijonalna the moderna bařavibnaskre droma, the pal o interakciji le majoritno kulturaha.

O romane bařalde – lavutara sas sakovar jekh rajkaņi kasta, barikaņi pro pengro džaņiben. Zorales likerenas e tradicija, kana pes delas u bařavibnaskro džaņiben, lengri virtuozića generacijatar pre generacija, dadestar le řhaveske, varekana la řhake. Delas pes dureder o talentos, e bařavibnaskri tehnika, o bařavibnaskre inřtrumenti, o dživipnaskro řtilos...

The te e dokumentacija pal o Roma, kana buter džene avle pre phuv adađivestuno Slovaťiko hiņi imar andro 14. řelberřipen, pal o lavutara pes mekh na pisinelas. E nekh puraneder informacija andre Europa hiņi andal o berř 1489, kana o romano bařaldo bařavelas le Matej Korvinoskre romņake o folklorna giľa pre lutna. Andro 17. řelberřipen o bařalde opre vazdle pengro profilos the prekal e bařavibnaskri interpretacija sar e fundamentalno u řa jekh profesija. Andro ajse fameľiji o bařaviben džalas prekal o generaciji u ľikerđas pes dži adađives, pal soste buter pisinās andre kadi publikacija andre kapitola pal o tradicijonalno romano bařaviben. (Fabiánová, 2003).

Te mangas amen pes te dochudel paředer ki o aćaľuvipen, so řaćeř o romano bařaviben hin, musaj te khosas tele o purano no džido stereotipos, kana pes dikhel pre romaņi kultura řa prekal e řoripnaskri kultura.

Sostar the sar hiņi e publikacija kerđi

Prekal o intraetnikano ulavđipen andre romaņi nacijonalno minorita dikhľam pro bařavibnaskre the interpretaća tradiciji save hin le Rumungren – beřte Romen the Vľaxika Romen, save phirenas dži o jepař 20. řelberřipen. Paľikerdo laća konřtelacijake, pre Slovaťiko uľile nekh feder romane lavutara – ola, so kerenas o lavuti. Lengri bari era chudľas andro 18. řelberřipen u ľikerelas dži o agor 20. řelberřipen. Andro akanutne berřa o Roma, so keren o lavuti hine řaćeř frima u kadi tradicija, pro bibacht, imar nařľol.

E jekhto kapitola andre publikacija hiņi pal o varesave řanri andro romano bařaviben, khatar o tradicijonalno folkloros, purane giľa u řardařa, prekal e romaņi popularno muzika dži ki o minoritna řanri sar o džez u flamenco. Pro agor andre

kapitola vakeras pal o romano kheliben. O than arakhlas the e kavehazengro vaj salonno romano bašaviben, savo pes adađives imar na šunel.

Špecijalno dikhipe chudel jekhto u jekhoru profesijonalno romano teatro – Romathan. Dikhas, sar sas kerdo, sar pes vazdelas, savo sas o artistikano drom u save hine o kotora andro Romathan. Oda savoro šaj te arakhen andre štarto kapitola.

Pro agor na mukhlam avri aňi varesave dikhibena pro bare romane bašavibnaskre personaliti, save hine prindžarde andal e historija amare themeskri. Oda sas e Cinka Panna, o Jan Bihari, Jožko Piťo vaj o Rinaldo Olah. Sajekh anas dosta buchlo dikhipe the pro prindžarde u likerde personaliti the romane bandi, save hine akanutne.

Adađivesutno kulturno kontekstos pre Slovaťiko nane but laćho vaš o multikulturalizmus, vaš e integrovano prezentacija le minoritna kulturengri. E romaňi kultura na chudel řisavo špecijalno dikhiben. Te kamel pes te sikavel buter dženenge, kerel avka prekal o řutipe le themeskro, savo pes del, kana pen keren o kulturna kidipena – *o festivali vaš e romaňi kultura*. Andre publikacija das o řitro pal o nekh feder festivali, save sas kerde andro berša 2013 the 2014 u save dine o řajipe te bašavel le romane artistenge andal o ćaćes buchlo spektrum.

So anel e publikacija pal o romano bašaviben

E publikacija řiňi sinchronno, so del o řajipe te chudel andre savi řiňi e aktualno romaňi bašavibnaskri kultura, savo hino o bašavibnaskro barvalipe andro varesavo than the berš, savore kolorenca, řanrenca, the le spektakularno averipenca. Andro jekh kotor řaj te del e refleksija pal o procesi save dřan andre romaňi kultura pre Slovaťiko u varesave tendenciji, save andre kultura sas u hine. Kadi pustik pisinel pal o termini andal o bašaviben generalnes, andal o romano bašaviben řpefikanes. Paťal andro gođaver genavdo, savo sikra prindžarel o termini the o kategoriji andal e kulturno antropologija the etnografija. E publikacija phirel le uće řkolakre řtudentenge, no the le kulturno buťarnenge, le politikenge andre kultura the avri kulturatar, le teoretikane kulturologenge. O řtilos andre publikacija nane striktno analitikano, oda aňi na kamahas, olestar nane buchlo aňi o poznamkovo aparatos. O autora likerde buter popularno, sikhľardo the vakerdo řtilos, savo hino feder prindžardo mařkar o manuša – genavde džene.

Amari publikacija řiňi ulađi andro duj kotora. O jekhto kotor řini e klasikaňi printovo pustik, kaj řin dosta barvalo fotografikano materijalos, o dujto kotor hino o multimedijalno DVD. Oda, hoj chudľam o moderno datovo inřtrumentos, amenge diňas o řajipe te sikavel le manuřenge the o informaciđi andre audijo the video forma, pre save cirdel e jakh the e printimen pustik. Buter, oda so řin pro DVD hino buchľardo prekal o buter audijo the video vakeribena le bare

romane bašaldenca u o charno dokumentos tel o nav *Sar ulol o rom-e-born* the e fotografikañi *SlideShow*.

Savore materijali andre publikacija sas kerde khatar o buťarne džene andal o dokumentacijakro the informacijakro centro vaš e romañi kultura andro The-meskro džaňibnaskro pustikengro kher andro Prešov andro berša 2013 the 2014.

1. O ROMANO BAŠAVIBEN THE OLESKRE ŽANRI

Sako čiriklo mi peskeri gil'i gil'avel

(god'aver lava le Romendar)

1.1. TRADICIJONALNO ROMANO FOLKLOR

O tradicijonalno romano folklor hino jekh maškar o nekh buter charakteristikane etnikane signaturi pal o Roma. O autentikano romano folklor, nekh buter o gil'a, hine e inšpiracija vaš e nevi kerđi romaňi poezija, o paramisa u aver žanri andro laveskro folkloris, hine kuč u dži adađives džide čaňiga vaš e romaňi autorsko proza.

O romano folklor the o špifikane oralna formi andre leskri tradicija hine zoraes khude. O faktos, hoj le Romen lunges na sas lengri kodifikovaňi čhib, e khetañibnaskri izolacija the marginalizacija, oda savoro perelas pro špifikane funkciji andro folklor, pro lengro vazdipen ki oda, hoj čačes terđol pro than aver formenge andre khetañibnaskri komunikacija. Kadi relacija u phandipen keren, hoj dži adađives pes likerel andro čačes džid'i forma, sajekh hino the e čaňig the drom ki o likeripen u vazdipen le romaňa čhibakro.

O romano folklor pes ulavel pro **lavengro, bašaldo-gil'utno the khel'ibnaskro**. Kadi klasifikacija avel avri andal o intenciji khatar e moderno folkloristika u detailno kerđi klasifikacija pal o folklor generalno.

E lirika, vaj e nipengri poezija, hiňi adaj sikađi prekal o gil'a, kaj o lava keren o ekspressivno jekhetañiben la melodijaha, la gil'aha. O khel'ibnaskre gil'a hine nekhbuter khude andal o pherasutne lava, o cirdle gil'a, pharejileskre, vakeren pal o dživipen the o dživipnaskre prindžaripena so hin le Romen, u hine važna, baladicka u gil'ade hine špifikanes.

E forma the o andruňipen andro gil'a hine vaš oda e zakladno hranica prekal e klasifikacija andro romane gil'a u oda pro **khel'ibnaskre (čardašis, verbunkos) u lokhe – pro šuňiben (pharejileskre, halgató)**. Andal ola charakteristiki avri avel the e klasifikacija le romane gil'engri khatar e Hubschmannovo pro **phurikane gil'a the neve gil'a** (Fabiánová, 2003). O puraňipen andre ola gil'a pes sikhavel nekh buter andre puraňi melodika, sajekh sar o neve chuden e inšpiracija andal e akanutno popularno bašaviben. Vaj pro purane bašavibnaskre motivi pen khuven o lava, save vakeren neve buťa andal o akanutno romano dživipen.

Andal o aspektos metroritmikakro, melodika the harmonikane procesi e romane gil'a pen ulaven pro **loke gil'a – halgató** (maškar o Rumungre – o bešle Roma) u **loke** (nekh buter maškar o Vluxika Roma) u pro **čardaša – khel'ibnaskre gil'a** (maškar o Rumungre), **khel'imaske gil'a** (maškar o Vluxika Roma).

E poetika andro purane gil'a, halgató

Halgató šaj te čitrinel sar e solovo gili, bi o bašaviben, e dinamika hiñi zorañi, zorañi hiñi the e improvizacija andro bašaviben the andro lava. (Fabiánová, 2003). Halgató chudel peskri charakteristika prekal o na regulerno ritmus, vaš oda pes ulavel andro jekh takti vaj frazi, lengro gendo džal khatar o štar dži o deš. E nevi fraza nekh buter anel o nevo kotor. Maškar o frazi hine lungeder čuče thana. Te pes paš oda bašavel, o čuče thana hine pherďarde bašavibnaha. Andro frazi hine o kotora kaj hine buter lunge toni, save pen šunen sar roviben vaj vika, u o kotora, kaj hine o sig the charne toni. O res hin te vazdel o ekspresivno gil'avipen. Charakteristikañi vaš lenge hiñi e harmonikañi toñina, e naturalno mol u avka vičhind'i mol the dur toñina, o melodikane dekoraciji the o glissando – kana pes džal opral dži tele.

Šuki prajta na čerkinel

***Šuki prajta na čerkinel
te balvaj na phurdel.
De, počoral pes kamas,
de, la datar pes ladžas.
De, phen ča mange,
mri phuri daj,
či pes na rozdžaha.
De, imar mange phend'as
mro dadoro
hoj pes na rozdžaha.***

Kadi loki, (halgató), pharejileskri gili hiñi vaš o šuñiben. Važno hiñi na aka e melodija, buter džal pal o lava, oda so e gili kamel te phenel. Kana pes gil'avel, thovel pes andre but emociji, kaj te zorarel oda, so o lava phenen.³

³ E gili Šuki prajta na čerkinel sas dokumentimen andro gav Žehňa okres Prešov, pro 20.11.2013 u pro DVD hino o video tel o g. 1.

Bičhad'as man e daj

***Bičhad'as man e daj
pre jarka pañeske.
Jaj, mek ča dural avl'om,
jaj, o phindre fadžindžom.
E daj mange mul'a,
jaj, o dad la romña il'a.
Jaj, il'a romña, il'a,
jaj, Bara Šarošatar.
De, Bara Šarošatar,
bokha'la vatratar.***

Andre kadi gi'li džal pal e zora'li džživipnakri situačno funkcija.⁴

Sar me merav

***Sar me merav
šukares man parunen.
Jaj, pro mro hrobos
mire romes ma mukhen.
Jaj u akana
či mar me les na kamav
Šaj tu roves, šaj tire bala
čhingeres.***

E gi'li hiñi pal e džživipnaskri situacija, kana prekal peste vakerel pal o pharipen so anel o bilačo kamiben, o na paťaben, o chochaviben. E gi'li del o šajipen te phenel avri savoro, so našti avervar te phenel angle o manuša.⁵

⁴ E gi'li Bičhad'as man e daj sas dokumentimen andro gav Žehña okres Prešov, kerdi pro 20.11.2013 u pro DVD hino o video g. 2.

⁵ E gi'li Sar me merav giľavel e Albina Duždova Žehñatar, okres Prešov. O audijo sas kerdo 28.11.2013 u pro DVD hino o audijo g. 1.

O khel'ibnaskre gi'la – o čardaša

Tipikanes vaš e romaňi gi'engri sfera hino, hoj o lava džan tel e gi'engri melodija the ritmus. Varekana vaš oda avri aven – kana o ritmus čačes zorales ispidel pro ritmika, so hin andro lava – o dujverši, save na phenen nič, vaj džan anglo jekh avereste. **O čardaša** šaj te phenas hine o sig gi'la, kaj o ritmus hino regulernes ulado, nekh buter andro duj štarekotrengro taktos. Regulernones džan pal peste, sajekh sar o tempos pes vazdel. Kajse gi'la hine charne, hin len na komplikovana melodikane motivi u lava. O ciganska tonini pen na arakhen ajci but sar andro halgató, o finalno tonos hino nekh buter e žuži prima, varekana o agoripen hino prekal e cikni tercija. O čardaša pen gi'laven jekhetane le bašavibnaha pro bašavibnaskre inštrumenti, e gi'avipnaskri dinamika pes likerel pro jekh učipen bi o baro zoraripen vaj kovlipen (Romaňi..., 2010).

Lačo eksamplo vaš o khel'ibnaskre, loke jilengre gi'la hiňi e gi'li andal o koncertos so kerdas o prindžardo čajengro duo u varekana o trijo Sabrosa andal o gav Raslavice andro okres Bardejov u e gi'li khatar e popularno kapela Kokavekere Lavutara tel o angluno dženo o Vladimir Sendrei andal e Kokava upral e Rimavica.

Sabrosa hiňi e bašaldí grupa, originalno khatar o trin terne čhaja andal e romaňi osada andro Raslavice, okres Bardejov. Adađives jekhetanes bašaven duj pheňa, e Aneta the e Jana Duždova. Tipikaňi vaš e Sabrosa hiňi štilovo žuži interpretacija le tradicijonalno gi'engri, kaj phiren the o čardaša the o halgató, rumungrikano štilos. Učo, žužo hangos so hin la Aneta Duždovo but šukares džal jekhetane le altoha khatar lakri phen, e Jana. Nekh feder pen šunen, kana gi'laven korkore, u kana pre peskri puraňi gitara bašavel e Jana.⁶

Andre publikacija anas the o kotor khatar lengro koncertno programos andro purano perješikro mozi Scala, kaj lenca bašavelas the e tradicijonalno romaňi banda lavutara khatar o vichodno Slovaťiko.⁷

Šunen man

***Šunen man, Roma,
šunen man, Romale,
Me, čoro ge'om,
le čhaven čal'adžom.
Šunen lačhes, Romale,
šunen lače so kerdžom.
Me, čoro ge'om,
le čhaven čal'adžom.***

⁶ O fotografiji the o video khatar o pheňakro duo sas kerde pro lengro koncertos andro Prešov, 20.11.2013 u pro DVD hino sar o video g. 3.

⁷ O video gi'latar Čhajori romaňi sas kerdí pre dokumentacija pal o zumaviben Sabrosakro andro Raslavice 3.3.2013 u pro DVD hino tel o g. 4.

Čirikloro mirikloro

*Čirikloro, mirikloro,
lidžal mange mro jiloro.
Lidža, lidža mra pheňake,
ola lačha manuňake.⁸*

Kokavakere lavutara hine e bašavibnaskri grupa, savi angle lidžan o **Vladimir the Janka Sendreioskre**, o rom romňaha. Te gilavel chudle anglo biš berša, ča avka, pro kheliben, te predžal lenge o lunge ori. Uštar pal o uštar, opre pen chudle pro than, kaj imar hine maškar o nekh feder bandi andro khelibnaskro bašaviben. Lengri charakteristika hiňi, hoj keren e kombinacija maškar o tradicijonalno romano folklorno bašaviben u špecifikano gilavipen khatar o gilade, save džanen te gilavel kotora andal o orijentalno the džezovo gilavipen.

Jekh maškar o nekh buter popularna the nekh buter interpretimen inštrumentalno kotor hino o but prindžardo **Čardašis**, khatar o talijaňiko autoris, dirigentos the lavutaris, o **Vittorio Monti** (1868 – 1922). Kada kotor imar kanastar sas pisi-men bašavenas but romane orchestri, hino o zoralo kotor pro te sikra ta savore koncerti u sajekh anel le primašenge o šajipen te sikavel lengro interpretačno džaňiben. O kotor andro Čardašis, savo pes vičinel „čirikloro“ hino but popularno avka maškar o interpreta the maškar o šunde.

But prindžardži kapela, savi andre peskre prezentaciji bašavel the le Montiskro Čardašis, hiňi e Romane Benga.⁹

Aver interpretacija ole kotoreskri, aver impresija the ačaľuviben del *e orchestra Bohémiens*, savi lidžal e Barbora Botošova.¹⁰

⁸ O video khatar e gilí Čirikloro mirikloro sas kerdi pro Festival vaš e romaňi kultura andro Prešov, 17.8.2013 u pro DVD hino tel o g. 5.

⁹ O video khatar o koncertos Romane Benga andro Prešov, kino Scala, 24.10.2013 u pro DVD hino tel o g. 6.

¹⁰ O video khatar o koncertos Bohémiens andro Phuro Smokovcis, 19.4.2013 u pro DVD hino tel o g. 7.

1.2. ROM-POP

Nevo, moderno dikhipen pro romano bašaviben u feder šajipen vaš e prezentacija le terneder generacijakro le romane bašaldengri, interpretengri the giľadengri kerďas o nevo artistikano drom rom-pop, andro savo peske zorales the lačhes roden o drom terne romane bašalde, giľade the o subora, sar hine **o Kmetoband vaj o Ľubo Virág**.

Peren odoj nekh buter o romane giľa, save sas kerde andro palune biš berša tel o cirdipen khatar e popularno muzika..¹¹ Adaj džal pal o džido procesos, kana sakovar aven o neve giľa, avrether kvalitaha, kaj peskro kotor lel e kreativita, e fantazija, e improvizacija. E chaňig vaš e inšpiracija hiňi e muzika, savi pes šunel maškar o džene khatar o masmediji, sar khatar o kherutne avka andal o avrutne autora. Kana pes e giľi prelel, sakovar pes principijalnes paruvet o tempos. O dženo, o interpretos chudel interesos pal o melodikano motivos, pal oda les cirdel prekal o leskro muzikakro šuňiben u palis o original pes ča phares šaj te prindžarel. O tempos hino buter lokho, na sig, o ritmusis hino regulerno. E tipikaňi interpretacija hiňi duje hangengri, nekh buter andre paralelno tercija (Romaňi..., 2010)

Rom-pop sar o žanros pes arakhel varesave na amaľipnaha khatar o tradicijonalna romane bašalde, save pre leste dikhen sar pre bares lokhes kerďi muzika, pre savi khelen o manuša. The te dži o varesavo kotor oda hiňi e muzika, savi pes bašavel nekh buter pro romane kheľibena, pro bijava vaj aver kidipena, šaj te arakhas varesave but kvalitna autoren the interpreten. Vaš savoreng e adaj sikavas lače bašalden: o Tomaš Botlo the o Miroslav Holub.

Tomaš Botlo uľiľas Bratislavate, akana bešel u kerel peskri muzika andro gav Hubice pre zapadno Slovaťiko. Pre zongora bašavel eľta beršendar, sikhľolas pro Themeskro konzervatorijum Bratislavate. Leskro muzikakro šuňiben leske del o šajipen te bašavel sako melodija bi te kampil leske o noti. Tomaš Botlo tavel e romaňi muzika le moderno žanrenca, sar hine pop, džez, funk, hip-hop the o aver. Hino o buchlo multižanrov lavutaris, leskro giľavipen hino čačes kultivovano.

¹¹ O video e vokalno grupatar Angels pre kompeticija Romano Hangoro andro Lučenec andro berš 2013 hino pro DVD tel o g. 29.

Mange mištes

Phenes, hoj man na kames te dikhel, no sajekh roves.

Oh, čhid'al mire buta avri, sar man le jilestar.

Akana adaj našado som andro chochade ul'ici,

No som ča na rado, nane mange phares.

Mange mištes, čačes mištes.

Imar man na rodav odoj, kaj somas našado,

Savoro šukar ačhil'as andre amende.

Mange mištes, čačes mištes.

Gindinav, kaj te džav.

Na rodav, so kamavas,

Pal'ikerav tuke, hoj miri salas.

Avka, sar sako, sas amen amare sune.

O sune gele, me lenca kamav te ačhel korkoro.

Imar man ma rode, ačal'uv, imar oda geľas.

Čhid'al man avri, me pes na našavava.

Mange mištes, čačes mištes,

Na rodav man imar odoj, kaj somas našado.

Savoro šukar ačhil'as andre amende.¹²

Baro drom hino buter vaj frimeder e famelijakri grupa, savi lidžal angle **o Miroslav Holub**, leskro dad sas o popularno perješikro muzikantos prindžardo tel o romano nav Curki. Amaro vakeriben chudľas avka: „... som andal o Prešov, som Rom u phirav pal o svetos, kerav miri muzika, amari romaňi muzika“.

Vaš o Miroslav Holub savoro chudľas leskre dadestar. O dad but berša bašavelas sar avka vičhindo *barovo muzikantos*. Pal o berš 1989 geľas andro Švajčiarso, kaj jekhetane le phraleskre čhaveha chudle te kerel e muzika pre ul'ica. Pal o varasavo idejos arakhľas le lokalne dženen, savenca ačhil'as amaleske u save leskro bašaviben but kamenas. Chudľas o šajipen te kerel e bareder kapela, savi andro Švajčiarso šaj te sikavel e romaňi kultura.

U oda sas vaš o Miroslav o uštar, kana geľas pal e kadi kapela. Chudľas te sikhľol e čhib u pro agor ačhil'as andro Švajčiarso pherde ochto berša. O dad muľas u adađives imar le Miroslavoskro čhavo, o terno Mirko, savo bašavel pre lavuta, bašavel andro dadeskri kapela.

¹² O audijo khatar e gili Mange mištes hino pro DVD tel o g. 2. O audijo vakeribnastar hino tel o g. 3.

Miroslav Holub avlas le gindeha, sar te sikhavel e romaŋi kultura andro Švajčiarsko olenge, so kamenas. Kerđas o programos vaš o workshop, o res sas te sikhavel le manušen pal e romaŋi čhib, pal o bašaviben, pal e kultura sar ajsi. Jekhetane le amalenca chudle te thovel jekhetanes o tradicionalna giła, te pisinel o teksti, on korkore andre oda procesos sikhľile neve buća pal peskri kultura. Kana o nevo produktos sikade pengre prindžarde dženenge, ča o jakha phundra-venas pre oda, keci džene kamenas te avel. „Dži *adaďives ola workshopi keras, sako dujto čhon*“, phenel o Miroslav barikanes.

Paľis pes arakhľas avere lavutarenca, nekh buter andal o Kosovo the Srbija. Balkan, oda hiŋi bari barvaľi tradicija pre romaŋi kultura, but ritmi u špecifikano sajekhipen maškar o orijentalno the europakro bašaviben. O lavutara pal e Slovaťiko the Balkanos chudle te kerel e kombinacija maškar o bašavibnaskre motivi, ritmi, bašavibnaskre droma. Jekhe laveha, chudle te kerel e komunikacija maškar o romane kulturi. U oda, hoj kerde mište pes sikavel the prekal o bare koncerti, kaj normalno bašavenas vaš o 600 džene.

Le Miroslav Holub hin the jekh buter res. Kamel vareso avka te kerel the vaš o manuša pre Slovaťiko. Prekal leste hin važno, hoj o Slovaka te chuden o šajipen te barvaľol peskro kulturno dikhipen prekal e romaŋi kultura, e kultura sar dživvel maškar o aver romane grupi andal o but kotora andre Europa.

„Kamav te kerel mire amalenca andal o Švajčiarsko, the andal o Kosovo the Srbija pre Slovaťiko“, phenel o Miroslav Holub.

Svetoha phirav

***Svetoha phirav korkoro,
mro jilo rovel, Devla.***

***Phuvatar phirav, čororo,
mre jakha apsa mukena.***

***Joj, Devla, dikh tu pre man
mre čhavore užaren.***

***Mri romni, ma rov tu pal man,
se me khere avava.***¹³

¹³ O video e giľi Svetoha phirav sas kerdo andro Prešov, 28. 2. 2013, u pro DVD hino tel o g. 8.

1.3. ROM-JAZZ

Andre kadi kategorija phiren bi e romaŋi džezovo interpretacija, savi hiŋi bu-chlardi prekal o tipikane romane elementi, the o vonoskre, phurdipnaskre the o keverinde bašavibnaskre kapeli, orchestra u na pro paluno than, the o zbori. Pre Slovaŋiko na but angle o dominantno than phirelas la muzikake khatar o **Jan Berky-Mrenica** u leskri orchestra Bengali Lavuta, andro Čechiko oda hiŋi e **Ida Kellarova**. Kadi giľadi, savi bašavel pre zongora u lakri grupa Romano Rat keren e kombinacija maškar o buter žanri, no nekh buter bašaven **o rom-jazz**.

Angomis andro avrutne them maškar e elita phirelas o Django Reinhardt. Sar o pijonijeris andro buter žanri, nekh feder sas prindžardo vaš o manuš-swing. Bašavelas the sar o solistas andre orchestra Duke Ellington andro berš 1946. Andro Němciko andro ola berša geľas angle o romano gitaristas Matelot Ferret. Nekh bareder legendi, prindžarde dur pro svetos, hine o ungrika kapeli Kalyi Jan u Andro Drom. Pro Balkanos hiŋi prindžardi but e kapela Muzika Lautareasca – o vľaxika romane bašalde vičhinde Tarafuri (Romani..., 2010)

Jekh maškar o nekh buter dikhle artista andro džezovo bašaviben pre Slovaŋiko hino **o Milo Suchomel the leskri orchestra**.

„Miro nav hino Milo Suchomel, bašavav, but rado kerav kompozicija, lunge berša som o kapelňikos andro mire kapeli u prekal o palune duj, trin berša som the organizatoris u promoteris vaš o festivalos Gypsy Jazz Festival“, phendās sar o jekhto kana amen leha arakhľam.

O Milo Suchomel, o prindžardo bašaldo – pro saksofonos, o autoris, interpretos the o organizatoris, savo kerel o špecifikano festivalos Gypsy Jazz Festival šunelas džez ciknorestar, bi oda hoj te džanel, hoj oda, so bašavel andal o LP platňi leskre dadeskre, hin džez. Pre konzervatorijum and Žilina chudľas te sikhľol o bašaviben pro fagot, no palis les jekh leskre sikhavnendar akhardās te bašavel andro leskro Big Bandos e džezovo muzika pro saksofonos. Oda sas leske baro mangipen u adaďives imar bašavel pro saksofonos sar virtuosno bašaldo.

Peskre muzikakre kompoziciji chudľas te kerel imar kana sas o terno čhavo. Savore emociji – bacht, kamiben, frustracija, pharipen – savoro diňas andro peskre muzikakre katora. Avka čačes chudľas leskri džezovo karijera peskro vazdipen.

So oda hin jazz? Džez sar ajso šaj te sikavel but muja. Oda hin nekh buter e kalengri muzika, no e harmonija hiŋi europakri. Ajsi, savi adaj sas imar anglo but šela berša, the andro klasicizmo, vi andro romantizmo... O kale so bašavenas andre Amerika kadi harmonija ile u dine ki e late o africko ritmus. Normalno, o džez geľas pire dromeha prekal o berša, prindžaras e swingovo era, beebop, cool jazz u but aver. U džanas the oda, hoj but romane bašalde bašavenas le prindžarde muzikantenca, ajso sas the o Harri Stojka andal e Austria.

O Roma hine adađives jekh kotor andre bari džezovo famelija. Dine odoj oda peskro – e melodika, o temperamentos, harmoniji, e virtuozita. Prekal o lava khatar o Milo Suchomel, o Roma pen andro džez arakhle. Kadi muzika del o than vaš o savore varijaciji pro svetos, del o than le romane muzikalno šuñibnaske u la vođake. Milo Suchomel na daral te phenel, hoj e slovatiko džezovo scena ispiden dureder minimalno duj trito kotorendar o romane artista.

Milo Suchomel imar trin berša pal peste kerel o džezovo festivalo **Jazz in the City**, pre savo akharel le nekh feder džezovo artisten, save interpretinen e džezovo muzika. andro avipen elas but lošalo, teš aj te sikavel buter romañi džezovo muzika, the ajsi, sar bašaven o prindžarde Rosenberg Trijo andal e Hollandija.

Leskri bući sar autoris kidel e inšpiracija nekh buter andal o dživipen, oda so pes ačhel u predživel prekal o berša pre scena. Te oda hin o kamiben, vaj vareso našavel, no the te džal andro varesavo foros, savo leske sas pre dzeka, oda savoro thovel andro noti the andre muzika. Ča avka oda hin prekal leste čakikano. Leskre nekh pašeder plani andro avipen hine te kerel o aranžmani vaš o muzikakre kotora khatar leskri daj, te kerel lendar e muzika vaš e leskri orchestra u te bašavel len le manušenge.

Pro DVD tumenge sikavas jekh kotor andal o koncertos Jazz and the City, kaj jekhetanes le Milo Suchomel Orchestraha giľade the o popularna giľade o Karol Csino, Robo Opatovsky, e Zuzana Smatanova, Monika Bagarova the e džezovo giľadi Amerikatar, e Gail Anderson.¹⁴

O džezovo bašaviben terđol pro varesave tradiciji. The andre romañi tradicijonalno muzika hine o interpreta, save ola tradiciji likerem u ispiden o virtuosno bašaviben dureder. Aver oda hin andre popularno muzika, kaj dikhas varesavi stagnacija. Kampel e motivacija, o phiko te del le terne autorenge, hoj te keren neve buća, neve kotora andre muzika. Jekh laveha, hoj te džan le svetoha.

1.4. FLAMENCO

Flamenco prekal peskri definicija hino o špecifikano giľado, bašavibnaskro the khelibnaskro žanros le melodikane dekoracijenca, džido ritmoha, savo hino zorardo phare uštarenca, kľapkinel pes, buterval erotikaña zoraha. Akanuto bašavibnaskro džañiben džal ki o gindo, hoj o flamenco hino sinkretikano **jekhetañiben maškar o trin leña** - bašavibnaskre the khelibnaskre tradiciji **špañijelska, arabikane the romane**. Imar le 19. šelberšipnastar e ekskluzivno interpretacija andro flamenco keren o Roma, olestar o romano elementos chudľas e dominantno pozicija.

¹⁴ O video khatar e gili Svetoha phirav sas kerđi andro Prešov, 28.2.2013 u pro DVDd hiñi tel g. 8

Andre flamenco analiza šaj te arakhel but jekhetane elementi the o paraleli le bašavibnaha the khelibnaha andal e Indija, o purano them le Romengro. Aka-na oda bašavibnaskro štilos pes chudľas andro buchleder (na numa špańijelsko) kulturno than the palikerdo e popularizacijake, savi leske kerďas e francuzsko famelijakri kapela **Gypsy Kings** (Romska..., 2010)

Pre Slovaťiko hine maškar o nekh feder interpreta the autora andro kada žanros andro romano bašaviben o muzikantos Marco Pillo the o gitarengro duo savo pes vičhinel Duo Farsa.

Marco Pillo hino o autoris, giľado, gitaristas the o cimbalmošis. Bratislavate sikhľolas pal o bašaviben ki o but lačho profesoris o Aleksander Moži u sar imar dešutrineberšengro bešelas andro komorno orchestra, savo ľidžalas o profesoris Možis. Avri phirdas o pražsko konzervatorijum, e špecializacija pre cimbalma, palis dureder sikhľolas pro konzervatorijum andre Barcelona, maj palis prindžarelas o flamenco direktno andre špańijelsko Granada. Kana dživelas andre Čechiko republika, sar o cimbalmošis bašavelas andro unikatno projektos, savo kerďas e Talichoskri komorno orchestra. Jekhetanes lenca bi e serija koncerti kerďas the o CD tel o nav Cikanske melodie (Romane melodiji). Sar o autoris kerďas e muzika ki o buter teatroske dramatikane kotora.

Sar jekh kotor andal e leskri buti adaj anas e giľi Džesiko, kaj e muzika kerďas o Marco Pillo, o lava pisindas o prindžardo romano giľado andal o Čechiko, o Gejza Horváth.¹⁵

Džesiko

Džesiko, čhaje miri, av pale ke mande.

***Dukhal man miro jilo,
av ke ma pale, ke mande.***

***Bi tiro na som ņiko, mangav tut,
mangav tut, pača mange.***

Džesiko, bares tut kamav.

Bi tiro na džanav sar te dživel.

***Dukhal man mro jilo
pal tute čhaje.***

***Pro khoča tut bares mangav,
visar pes pale ke mande, pale.***

***Kamav tut, Džesiko miri,
av ke ma pale, av.***

***Tu sal jilo miro, miro dživipen,
pale av, sal miro Del, miro čačipen.***

***Le Devles mangav, pijav, rovvav,
vaš tuke merav, kamav tut.***

Av ke ma pale.

¹⁵ O video khatar e giľi Džesiko hino pro DVD tel o g. 10.

O gitarengro **Duo Farsa** hino o aver reprezentantos andro štilos flamenco, savo pes bašavel pre Slovaŝiko. Keren les duj džene, o František Godla the o Dušan Onody. So duj džene sikhlonas pre Maškarutni artistikaŝi škola andro Košice, so duj džene adađives sikhaven pre Zakladno artistikaŝi škola andro Sabinov. Peskri muzika u koncerti keren, kana len nane aver buti. Sar on korkore phenen, te terđol pal e katedra hin vareso, so sakovar kamenas u so lenge kerel čačes bari voja.

Jekhetanes te bašavel chudle, kana andre škola užarenas pre chodba u bašavenas jekh etuda. Andre kadi chudle te thovel lengre akordi. Paľis, kana imar pre škola sas kerđi e orchestra, lengre jekhetanes kerde kotora sas buter. Le beršestar 2004 imar chudle te kerel pengri prezentacija tel o nav Duo Farsa, so andre translacija andal e špañijelsko čhib hiŝi Fraška.

E inšpiracija avlas nekh buter khatar o bašaviben, savo lenge so duj dženege sas pašo u ľigendas len ki o lengre kotora. Gypsy Kings sas odi kapela, savi lengre diňas o lačo fundamentos the andre paruvipena u aranđmani andro lengre buta. Lengro zumaviben hino te kerel o koncertno bašaviben. O kotora, save pi-sinen, musaj te sikaven o zoralo kamiben, o emociji, kotor virtuoziata. E muzika, savi bašaven, hiŝi bares emotivno, lengre kotora nane lava. Prekal o bašaviben mangel le manuŝenge te phenel e paramisi. Oda, so o giľado phenel le lavenca, oda o Duo Farsa phenel prekal o toni.¹⁶

Savo hino o kreativno procesos, oda hin phares lavenca te phenel. Džal pal oda, hoj avel o gindo. Varesavi melodija pes ŝunel, ľikerel u chudel peskri forma. Uŝtar pal o uŝtar, buchľarol avere kotorenca, dži mar nane jekhvarestar kerđi.

Jekh bilačhipen hin, hoj lengri muzika nane pisimen andro noti. Praktikanes, sako jekh interpretacija hiŝi aver, sar sas odi angla e late. Vaŝ oda, kana keren o koncerti, maŝkar lende musaj te džal e komunikacija – minimalno penge phenen, kana imar o kotor agorinel.

Pire koncertno programoha gele prekal e Europa khatar o Ŝkotsko dži andro Turecko. Pro sako than o manuŝa kamenas lengri muzika u on peske arakhle peskro publikum.¹⁷

1.5. ROMANO KHEľIBEN

O Ottoskro džaňibnaskro alavaris (1906) del e definicija pal o kheľiben avka: „O artistikano džaňiben pal o ritmikane miŝkipena le truposkre, nekh buter le phindrege (o uŝtar the o chučiben), jekhetane kana pes giľavel, bašavel vaj so duj. Oda hin o džaňiben nekh buchleder (vaŝ oda, hoj pes kerel prekal o na komplikovana buta) u nekh puraneder, maŝkar o savore naciji, sikhľarde the na sikhľarde, sakovar kamlo u barardo bareder vaj frimeder džaňibnaha.“

¹⁶ O audijo Minor swing hino pro DVD tel o g. 5.

¹⁷ O audijo Johanka hino tel o g. 6 u Fiesta pro DVD tel o g. 7.

O kheliben hino lunges ʻo kotor andro manuŝikano dživipen. Phirel maŝkar o rituala kana hine bare dʻivesa, no the kana hino o normalno dʻives. Prekal o kheliben ŝaj pen te sikaven but emociji, o kamiben, e paʻiv, ŝaj te phundravel e energija u te khosel o bilačhipen vaj pre aver sera, savore ola emociji pen prekal o kheliben ŝaj te vičhinen. O artistikano džaňiben hino o kheliben andro momentos, kana prekal e peskri forma chudel te avel estetikano. O fundamentos hino o miŝkipen, savo nane ča avka, sar avel, no džal prekal o varesave regulaciji. Važno hino o ritmus, oda hino direktno khatar o baŝaviben, savo lel o kotor pre savori forma, misija the oda, so kamel o kheliben te phenel.

Sajekh o kheliben, ŝpecijalno o folklorno kheliben khudo le manuŝeha, savo les ʻlikerel, o interpretos, khudo hino andro khetaňiben the o than, vaŝ oda les prindžaras sajekh sar individualno the kolektivno. O khelibnaskro folkloris pes ʻlikerel andro fameliji, no nekh buter andre oda, so keren o khelibnaskre subori. Oda, so ola subori keren, savo žanros the ŝtilos khelen, lenge phirel the prekal o than, save hine džene andro suboris, save phure hine, save hine lengre ŝajipe-na, e kreativita the o than, kaj hine.

Romano kheliben hino sajekh o kotor andro khetaňibnaskro dživipen, sikavel o emociji the o tradiciji save hin androm romano etnikum. Pro bibacht, prekal o 20. ŝelberŝipen andro amaro regijonos o klasikano kheliben maj avri muʻlas, ča paʻlikerdo varesave zumavipnaske, **o kheliben ʻlikerde sar e javiskovo artistikaňi forma** (SLUK, Romano kheliben khatar o Juraj Kubanka). Adađives e situacija hiňi feder u o romano kheliben lel o kotor andre javiskovo artistikaňi prezentacija. O profesijonalna subori, sar o khelade andal o Teatro Romathan u buter amaterska subori andro vichodno kotor amaro republikakro oda sikaven.

O khelibnaskre subori, save chudle o res te lidžal o barvale romane khelibnaskre tradiciji terňa generacijake, hine adađives o Romano Jilo Krupinatar u o Kesaj čhave andro Kežmarkos.

O angluno dženo andro **khelibnaskro suboris Romano Jilo** hino o terno khelado u entuzijasto **Peter Kačica**. Pre konzervatorijum andro Koŝice chudʻlas te sikhʻlo herectvos, paʻlis geʻlas pre khelibnaskri ŝpecijalizacija. Pal e peskri buti le romane čhavorenca andro suboris vakerel avka:

„Le suboriha khelas dujvar kurkeste. O suboris hino ulado andro trin grupi. Jekh grupa kerđam andro septembros 2013 u odoj phiren o terne junijora. Andre dujto grupa hine phureder čhave, khelen imar le berŝestar 2008. E trito grupa hiňi andro gav Domaňiky, kaj amenge e ŝerutňi diňas o than andro kulturakro kher. O čhavore hine khatar o 6 dži o 18 berŝa. Pro trinorengre treninga jekhto keras fizikanes buti le trupoha, paʻlis chudas te kerel neve kotora.

Kana džav pro treningos, űikana na kerav angle e preparacija, sar mire kolegi pro aver kružki. Mukhav mange e muzika, chudel miro interesos u phenav mange, hoj pre

kadi muzika pes vareso šaj te kerel. O uštara sikhli'om korkoro, varesave dikh'om pro video, no kerav aranžmanos the prekal o v'axika uštara. Prindžard'om man le choreografoha, savo sikhavelas pre Akademija vaš o muzicka artistikane džaňibena andre Bansko Bistrica, savo kerelas o muzikalos. Akhard'as man pro jekh zumavipen sar le khelades. I'om manca jekh dženes andal o suboris, saves hino hendikepos – o čhavo hino kašuko. Pre škola imar sas o profesijonalna khelade, avka dikhas pro lengro zumaviben. Andre pauza o choreografos mang'las mandar, hoj te sikavav vareso romano. Sikad'am lenge e ritmika, u o khelade ačhile phundrade mujenca te dikhel. Nekh buter pro oda čhavo, sa na šunelas, vaš oda, hoj pre ritmika musaj te avel čačes lačho kan."

O čhavo, savenca chud'las te kerel o suboris, aňi lačhes na džanenas, so da hin o romano folklor. Chud'las avka te rodel, sar lačhes o čhavo šunen, sar džanen te khelel. U sas lačhe. Kana kerde jekh to duj choreografiji u sikade pes Krupinate, resle o paťaben andre pende. Jekh pal o jekh, kerde jekhetanes buter khel'ibnaskre elementi u dži o adađives kerde buter sar 150 prezentaciji. Phirenas pro buter romane festivali u pro aver kidipena, sar andro školi vaj cikne školi. Avka mangel te parovel o dikhpen le čhavorengro pro Roma.

O Peter Kačica vakerel the pal o varesave špifikane kotora andro romano folklor: „*But manuša mandar pal e prezentacija phučel, so savo kotor andro khel'iben phenel. Džava pale andre historija. Maškar o Roma sas tradično o phiriben, oda, sar džanas o graja, sar hangozinenas o petala... Sar imar šaj dikh'an, nekh buter maškar o čhave hino važno pharo uštar. But čapaša hine pro šuňiben u šunen pen sar le grastengro uštar. Buterval o Roma pro phala kamen te sikavel ole grastengre uštara. Maškar o čhaja dikh'om andre choreografija te sikavel e jag. Andro choreografiji o profesijonala mangel nekh buter te sikavel o autentikane romane čitra, e jag, e balvaj, e phuv, savoro naturalno."*

O čhavo andal o suboris **kerde o romano teatro** tel o nav **Khamoro**. Oda hiňi e inscenacija, savi anel angle o bisterde romane tradiciji, o gi'la. Andre oda pes vakerel, hoj le Romenge, save bisterde pro peskro barvalipen u na buch'aren les, o kham, pre savo sajekh bisterde, lenge na avela avri.

O Peter Kačica džanel, hoj o romane čhavo musaj te džal pal o moderno dživipnaksro drom, no sajekh musaj te prindžaren lengro puraňipen, lengri kultura the o tradiciji u te džanen sar olestar te kidel o džaňiben, e gođi the pengri identita.¹⁸

Pal o angluno dženo andro suboris **Kesaj Čhave, o Ivan Akimov** pes phenel, hoj kidel le romane čhavoren pro drom. U čačes, o džene andro leskro suboris hine o čhavo andal o osadi paš o Kežmarkos – Rakusi, Ihl'ani the aver. Kidel len duvar kurkeste, peskre vurdoneha, iđđal len pro zumaviben, savo hino zo-

¹⁸ Video pal o khel'ibnaskro suboris Romano Jilo hino pro DVD tel o g. 26 u 27.

ralo, pherdo zor the temperamentos. U pa'is, kine u bachtale, len lidžal khere, ki o lengre dada the daja, andro čorikane kherora...

Ivan Akimov hino o bašaldo, rusiko dženo, u'li'as andro Francuziko. Sar o terno dešušov beršengro raklo chud'las andro Parižos te bašavel pre balalajka le romane lavutarenca. Kanal les o dživipen andas pre vichodno Slovaťiko andro Kežmarkos, chud'las te organizinel o suboris le romane čhavorendar andal o paše osadi. Andro leskro gindipen andro romane osadi pes dži akana arakhel e autentikaňi folklorno kreativita. Arakhel odoj e bari thavutňi melodijendar, bara zoraha. E romaňi kultura andal e Slovaťiko ľikerel baro potencijalos.

Kana o suboris Kesaj Čhave anglo buter sar deš berša res'las peskro than, kerđas but prezentaciji romane čhavorenge pal e Slovaťiko andro Francuziko. Odoj dikh'las, sar but e slovaťiko romaňi bašavibnaskri the khel'ibnaskri kultura mukh'las e rezonancija andro multikulturno than andre „bari luma“. Te sas te kerel e komparacija maškar o aver romane kulturi, pre Slovaťiko, sar phenel, pes kadi arakh'las andre peskri žuži, na mosard'i forma.

Andre peskri buťi džal sako đives andre konfrontacija le realno dživipnaha andro telo tatranska osadi. Leskre anglune prindžaripena leske den o šajipen te dikhel e perspektiva vaš o vazdipen le romane kulturakro andro multikulturalno khetan'ibnaskre intenciji. E romaňi kultura dikhel sar o elementos savo barva'arel o khetan'iben u paťal, hoj o sikhade terne Roma šaj te thoven pengro kotor ki o lakro vazdipen. Vaš oda, sar of korkoro phenel: „O bašaviben, e muzika hiňi kerđi vaš oda, hoj te anel o lačhipen.“¹⁹

¹⁹ Video khel'iben khatar o Kesaj čhave tel o g. 11.

2. SALONNO ROMANO BAŠAVIBEN

2.1. O JEKHTO UŠTARA ANDRO SALONNO BAŠAVIBEN

Andro dujto jepaš 19. šelberšipen o fora andro habsburgsko monarchija, sar o Pariž, sig buchľile the šukarile. O barvalo buržoazno the aristokratikano khetañiben, o bare khera, o palaci šukare salonenca dine e inšpiracija te keren pen o kavehazi, kaj o gendala sas veritime, rupune agorenca, u o interijera sas barvale. Pro agor 19. šelberšipnaskro avka sas kerde o kondiciji, save vazdle e avka vičhindĩ **kavehaziko vaj salonno muzika**.

Maškar o 19. the 20. šelberšipen chudľas o Prešporok (adaďivesutňi Bratislava) peskro špecifikano than andro slovaťiko popularno bašaviben u leskro vazdipen. Le foroskro than, o muzikakre tradiciji oleske žutinenas. E nevi khetañibnaskri situacija andro nevo kerdo them khatar o Čechi the o Slovaka – Českoslovakija, diñas la Bratislavake u le forutnenge buchleder šajipena feder te šunel oda **loko bašavibnaskro žanros** avka, sar sas o trendos andre luma.

Kana chudľas o paluno šelberšipen andre Bratislava sas nekh buter o folklorno bašaviben the e opereta, ola žanri sas but popularna maškar o foroskre džene Bratislavate, no varesave kavehazi pen ki e raťate parude andro khelľibnaskre thana, kaj sas o varijetno programos, vaš oda, hoj o forutne andre Bratislava but kamenas te mulatinel andro kavehazi the aver thana sar sas ola andre europakre metropoli.

E Bratislava na sas pherdĩ varijetna thanenca, ola mekh ačhenas sar e domena andro Parižos, London, Berlin, Vijedeň, Praha vaj Budapešť. O orchestri the o interpreta, save pen bikenenas prekal o muzikakre agenturi the manažera – **o impresarija**, u savengro interesos sas te chudel lačhe the lukrativna angažmani ole artistenge, arakhle the andre Bratislava u andro ola mulačagošna than vitalno šuñibnaskren. U avka bi o aver europakre thana, e trendovo muzika u o varijetna programi pen šunde the dikhle the adaj.

O salonna bašalde sas nekh buter o Bibolde, pre Slovaťiko nekh buter maškar o salonna lavutara sas o romane džene. Andro 19. šelberšipen phundrades romantikanes u le čače biznis šuñibnaha vičhinenas kada bašaviben „o romano bašaviben“. O purane gavutne lavutara pen adaptinde, integracija rodenas andro foroskro dživipen u chudle te bašavel vaš o foroskre džene.

Kampel te phenel, hoj o romano bašaviben, giľavipen u kheliben sas lungi tradicija andro savore Slovaťiko regijoni. O gavutne lavutara sig avri barile andro muzikakro džańiben, andro bašaviben pro bašavibnaskre inštrumenti u andro nevo bašavibnaskro štilos, buterval sas čačikanes virtuoźna. Sar pes paruvelas e khetañibnaskri funkcija the oda, sos o kavehazi sas, avka adekvatno pes paruvelas the e salonno muzika, kerenas pes o kavehazika salonna bašavibnaskre grupi the o subori.

E inštrumentalno štruktura andro subori sas buter vaj frimeder „serenadno“ (stehgeiger) – o primašis, dujto lavuta, o kontrašis – vijola, bari bugova, cikńi bugova, klarinetos, o fundamentalno harmonikano inštrumentos e zongora, no ke amende sas dominantno e cimbalma. **O repertoaris** andro muzikakre subori andro jekhto berša andro 19. šelberšipen sas maršos, valćik, overtura, operetno podpouri, o folklorna giľa, save sas parude prekal e muzikakri baza.

2.2. O SALONNO BAŠAVIBEN ANDRO 20. ŠELBERŠIPEN U LESKRE REPREZENTANTA

Dži kana chudľas o 20. šelberšipen andro amaro them zorales chudľas pekro than o romano bašaviben the o kheliben. Kerenas pen o muzikakre subora, save šaj interpretinenas aktualna muzikakre kotora ole dıvesengre, adaptimen pro džańiben, savo sas andro ola konkretna subora. O absolventa khatar o inštituti, bašavibnaskri the dramatikańi akademija, paľis pal o konzervatorijum čačes sigo arakhenas pengre thana na ča andro klasikane bašavibnaskre orchestra no the andro bašavibnaskre formaciji, save bašavenas o loko žanros sar sas o salonno bašaviben.

Andro ola bašavibnaskre formaciji imar bašavenas o romane lavutarar, save pen avri sikhade andro žanros u kerenas e kultivovano interpretacija akanutńa muzikakri. Ole lavutarendar baronas but lačhe inštrumentalisti, kerďas pes e nevi profesija „primašis kapelńikos“, e profesija „karmestros“ – o manuš, savo sikhavelas le lavutaren andal o folklorna bašavibnaskre formaciji, save na džanenas mište te bašavel le notendar te bašavel lengro kotor u te kerel e funkcija varesave inštrumentoskri andre kapela. O romane lavutara sas u nekh buter hine čačes lačhe individualista, so pes nekh buter sikavel andre špecifikańi interpretacija inštrumentalno kotoreskri vaj e giľakri, andre ajse phende **cifri – improvizacija** pre originalno melodija the harmonija. Nekh zoraleder reprezentanta hine o primaša, o klarinetisti the o cimbalmoša. Lengro bašaviben, bi o charakteristikano bašaviben, sikavel the o čačes ućo teknikano džańiben pal o inštrumentos. O primaša „ľidžan“ e kapela u den prekal o peskro bašaviben le bašavibnaskre formacijenge lengro špecifikano karakter.

O lava „*romano primašis – romano bašaviben*“ ačhiľas sar o kotor andre kultura, nekh buter andre folklorno muzika, kaj pen nekh buter dikhen o melodikane the ritmikane jekhetane elementi, save pen tel o 150 berša zorales ki e peste cirdle. Oda hine o baladikane folklorna giľa, slovaťika, ukrajinska the ungri-ka, sar len bašavenas o folklorna kapeli, oda sas o *romane kapeli le primašenca*, kaj the o inštrumentalno dikhipen hino but pašo. O ritmikano ulavďipen the o kheliben sikaven sajekh but jekhetane elementi.

O loko žanros pre Slovaťiko andro 20. šelbershipen bašavenas o salonna orchestri, o bašavibnaskre formaciji the o bareder romane kapeli sar ola, so avle pal o originalna muzikakre formaciji andal o angluno šelbershipen. Originalno oda sas o slugaďika kapeli monarchijatar, kaj bašavenas o kvalifikovana u o džande slugaďikane lavutara, teatroske orchestralna lavutara the o bibolde inštrumentalisti. Ola bašavenas e klasikaňi muzika u o majstrengre cikňipena andro cikneder bašavibnaskre formaciji andro rajengre khera u maškar o prominentna khetanibnaskre džene.

Maškar o 1. the 2. lumkakro mariben chudľas o than e zoraľi maškarutňi khetanibnaskri grupa, savi rodelas o mulačaga andro o kavehazi Bratislavate. Andro bratislavská kavehazi bašavenas varesave avrunes bašavibnaskre formaciji, kaj sas o murša so bašavenas, no the o džuvľikane u o jekhetane kapeli. O kherutne lavutara avka, sar dikhle ole avrunendar, kerde o inštrumentalna the personalna sajekh grupi, sikhľile sar te bašavel pro phurdipnaskre inštrumenti andro cikneder kapeli, no the o moderno drom sar te bašavel pro maribnaskre inštrumenti andre ola formaciji.

Maškar o popularna bašavibnaskre formaciji sas o Jožko Pihik, Academians Band, Bela Farkas, Karol Móži, Ladislav Csikos, Bela Piťo, Julius Móži, Alexander Vizvari, Ľudovít Bitto, Irene Davies Band, Eduard Kozič Band, Rudolf-Rezső BUGA, Ľudovít Csirke. prindžarde sas o kapeli „*Mihok*“, „*Pihik*“, save kerde lačhi prezentacija the andro švediko thagariskro kher. O primašis Jozef Mihok sas o khereskro kapelnikos andre rajkaňi Esterhajijovo fameľija²⁰ andre Galanta. O ekscellentno hangos ola kapelakro sas e inšpiracija the vaš o autoris prindžardo andre luma, o Zoltan Kodaly. **Jožko Pihik** peskra kapelaha sas but prindžardo the popularno maškar o bratislavakre džene, nekh buter maškar o študenta.

Baro kotor pre popularno muzika andro tranda the štarvardešte berša ile o bratislavakre primaša the o kapelnika, save bašavenas andro bratislavakre kavehazi jekhetane le orchestriha, prindžardo sar **bratislavsko Radijožurnalos**. E popularita vaš o bratislavakro Radijožurnalos, savo andro tranda the štarvardešte berša ľidžalas o dirigentos František Dyk, bare kotoreha kerďas o autoris

²⁰ Prekal e redakcija mukhľam o lekhaviben the e forma le navengri le manušengri andre kodifikovano forma (Slovaťiko bijografikano alavaris).

Gejza Dusik. Maškar o nekh buter popularna interpreta, murša the džuvľa, phirenas o Janko Blaho, Štefan Hoza, Arnold Flögl, František Krištof Veselý, Dita Gabajová, Zita Frešová, Mária Kišoňová-Hubová u but aver džene. Adaďives pes le salonno muzikaha pre Slovaťiko phares vaj absolutno na arakhas.²¹

O fotografiji the o audijo andre kadi kapitola hine andal o privatno archivosa savo phirel le rajeske Štefan Možíške.

²¹ Audijo gilengro: Me som optimista, Tatransko expres, Verchovina u Lošales dikhav pre luma hine pro DVD tel o g. 13, 14, 15 u 16.

3. SAR BAŠAVEN O VLAXIKA ROMA

O *Vlaxika Roma* hine e špecifikañi grupa maškar o andruno etnikano ulavd'ipen le Romengro. Generalno phendo, l'ikerde peske but purane romane tradiciji u dži andro dujto jepaš 20. šelberšipnaskro dživenas sar o phirde manuša. O fundamentalna profesiji, save kerenas, sas o bikeñipen, bikenenas pal o khera, angleder l'ikerenas u baronas le grasten. O androne regulaciji andre komunita kerel savori komunita u nekh buter „e rajipnaskri inštitucija“ savi pes vičinel kris. O fameli-jakre sokaša hine but formalizovana the unikatna. E kultura hiñi autentikañi, učarel savore dživipnaskre aspekti the oda, sar pes te uravel, te gi'avel, save nava te del.

O *Vlaxika Roma* hine paše le grupenca andro zapadno kotor andal e severno vlaxiko grupa, nekh buter o Lovara. Ola historikanes bešenas pre Slovaťiko, andro Ungriko the andre Transylvanija andre Rumuñija. Anglo varesave generaciji avle the andro Polťiko, Austrija, Čechiko, Ňemciko, the andro Jekhetane thema amerikakre.

Pre Slovaťiko bešen nekh buter o Vlaxi, save korkore pen vičinen o Roma. O lav Rom terđol the pro than le laveske murš, vaj manuš. Kadi grupa pes pre Slovaťiko ulavel dureder pro aver cikneder grupi, sar hine o Koritara/Bejaša, Lovara – bikenenas le grasten u Kalderaša – kotlara, save andro amaro them avle khatar e Rumuñija. O *Vlaxika Roma* keren dži o 10% andal e savori romañi populacija pre Slovaťiko. Kulturno hine aver sar aver romane grupi.

O *Vlaxika Roma* na but bešen korkore, buterval bešen jekhetanes andro varesave deša lokaliti. Ke amende oda hin nekh buter o teluno zapadno Slovaťiko u varesave gava pre vichodno Slovaťiko, sar o Petrovani andro okres Prešov. O *Vlaxika Roma* l'ikeren paše relaciji maškar o fameliji. Ola kontakti zoraren the o famelijakre khuvipena, biznisos u pro agor, tipikano rodipen pal o bora. O limitos nane andro jekh them. O Ungriko hino prindžardo prekal oda, hoj o vlaxika romane komuniti zoraes jekhetanes l'ikeren paš peste, kada them hino historikanes lengro kherutno them. O *Vlaxika Roma*, save bešen pro vichodno Slovaťiko hine dosta andre izolacija u nane len ajci kontakti avere komunitenca. Olestar avel avri lengri lingvistikañi the kulturno charakteristika, nekh buter palikerdo le paše kontaktenca le Rumungrenca, kaj the len boren vaj džan romeste. The

avka penge likerem e zoraŕi vŕaxiko identita.

O Slovaŕika vŕaxika Roma phirenas, the te but lendar bi o verdana peske likerenas the o khera, nekh buter andro teluno zapadno kotor Slovaŕiko, kaj beŕenas kana sas jevendune ĉhona.

Khatar o baŕavibnaskro dikipen vaŝ o vŕaxika Roma hino tipikano, hoj na baŕaven pro inŝtrumenti. Le vastenca the la ĉhibaha keren o ritmus, no adaĉives imar buter baŕaven pro elektronikane inŝtrumenta. Andro tradicijonalna komuniti na arakhas o baŕavibnaskre formaciji, normalno hino, hoj sako, kas hin laĉho hangos vaj pal savo o aver dŕene gindinen, hoj laĉhes giŕavel, ŝaj te giŕavel vaŝ e peskri komunita, sar pro kidipena.

E dŕiŕi hiŕi vaŝ o vŕaxika Roma e kondenzacija olestar, so pes kamel te phenel u o giŕade, save dŕan pal o solovo giŕavipen, zoraren odi emocijonalno sera. *E loki dŕiŕi* hiŕi phari dŕiŕi, savi pes giŕavel, te le manuŝes hin varesavo pharipen vaj kana pes vareso pharo aĉhel. Pre aver sera, e kheŕimaski dŕiŕi hiŕi sigeder u dŕiĉi, pro kheŕiben u giŕavel pal e bacht the laĉhi voja.

O tradicijonalna giŕa maŝkar o vŕaxika Roma pen den dureder terŕa generacijake, savi len sikhŕol u o terne paŕis ola giŕa barikanes giŕaven pro oficijalna kidipena. O giŕa avka vakeren pal o but nuansi andal o romano dŕivipen, khatar o tragikane dŕi ko loke jileskre, prekal o lirikane ki o sentimentalna.

Jekhetanes andro savore vŕaxika giŕavipena no the kana baŕaven hine avka viĉhinde mangipena, vaj charne mangipena ki o Del. Andre lende ola, so giŕaven vaj baŕaven vakeren ki o manuŝa so len ŝunen u mangel le Devlestar o laĉhipe-na vaŝ e fameliĵa, paŝe dŕenenge the olenge, saven kamen. Oda hiŕi jekh zoraŕi tradicija, kaj e lavengri kultura, tradicijonalna mangipena the akharipena terĉon uĉeder sar o baŕaviben. O giŕado andro oda mangipen vaj peskro vakariben phenel na ĉa peskro nav, no the pal oda, andal e savi fameliĵa, ŕamo avel, khatar hino. Mangel bacht u sastipen, lungo dŕivipen le manuŝenge, so les ŝunen, lengre fameliĵenge u savore dŕenenge andre bari, buchŕi fameliĵa. Pro agor pal e giŕi paŕikerel vaŝ o ŝuŕiben le manuŝenge andro publikum u le Devleske vaŝ o ŝajipen te kidel pes, te mulatinel u sastes te dŕal khere.

Sar o ĉitro pal e baŕavibnaskri vŕaxiko romaŕi kultura adaj anas e formacija Maco Mamuko andal e Ŗitra u lengri giŕi savi giŕade pro festivalos Amari Luma andro Komarno andro berŝ 2013.²²

²² Video pal o Maco Mamuko sas kerno andro Komarno 14. 9. 2013 u pro DVD hino tel o g. 12, audijo pal e tradicijonalno giŕi khatar o Maco Mamuko hino pro DVD tel o g. 12.

4. O TEATRO ROMATHAN

4.1. E TEATROSKRI HISTORIJA

Sar pes kerd'as o teatro

Imar andro berš 1983 e Daniela Hivešovo-Šilanovo kerd'as paš o Zavodi vaš e industrijalno automatizacija andro Prešov **o suboris vaš e romaňi poezija, gi'a the khel'ibena** tel o nav Romane čhaja le čhavenca, duj džene – **o Milan Godla the o Marian Balog** – pa'lis gele sar o fundamentalna džene andro romano profesijonalno Teatro Romathan.

O Teatro Romathan sas kerdo khatar o Ministerstvos vaš e kultura SR (du-reder ča „MK SR“) andro majos 1992 andro Košice. O angluno than chud'las **e Anna Koptova**, savo les lidžalas dži o agor la sezonakro 1997/1998, khatar e sezona 1998/1999 o šerutno andro teatro hino **o Karel Adam**. Angle oda, so pes kerd'as o teatro, sas e inicijativa khatar o romane the o na romane intelektuala, kaj o res sa ste dochudel pes ki o profesijonalno romano teatro u prithovibnaskro lav phend'as e džeňi andro Slovatiko nacijonalno rada e A. Koptovo pro lakro paluno, decembrosko kidipen andro decembros 1991. Vaš o prithoviben o vast vazdle 53 džene andal o 102 so sas andre.

Dži o berš 1996 sas o Teatro Romathan, sar aver slovatika u nacijonalna teatri, direktno tel o MK SR. Pa'lis, tel e nevi štruktura pal o kulturna the edukacna inštituciji tel o zakonos g. 222/1996 Z.z. pal e organizacija andre lokalno the-meskri administracija ge'las tel o Regijonalno urados andro Košice. Vaš o Teatro Romathan kada and'as, hoj sas našađi e legalno subjektivita, vaš oda, hoj sajekh sar o aver kulturna inštituciji, ačhi'las o kotor andro nevo kerdo Abovsko kulturno centro andro Košice. Kadi situacija na sas bilači ča prekal o dureder finančno žu-tipen vaš o teatro, no the pal o avutno šajipen te resel peskri misija.

Dikhlo pre oda, hoj o Teatro Romathan sas kerdo **sar o sathemeskro teatro**, imar andro oda berš diñas o šerutņipen avri o lil anglo o phuj procesos pro Us-tavno kris SR u mangelas te dikhel pro legalno uštara so kerd'as o ministros vaš e kultura SR o Ivan Hudec. Jekhetane le ungriko nacijonalno teatroha mang'las o žutipen khatar e Rada rajipnaskri vaš o nacijonaliti. E legalno subjektivita na sas diňi pale le teatroske u khatar o oktobros 1996 definitivno chud'las o šerutņi-pen andro teatro o Regijonalno urados andro Košice.

Pal o 1. januaris 1997 o Abovsko kulturno centro chudľas o nav Regijonalno kulturno centro u o teatro ačhiľas leskro kotor dureder. Adi situacija, savi perel pre savore nacijonalna teatri, phagľas lengri aktivita, vaľ oda, hoj e finančno dotacija pro berľ 1997 sas but cikneder. Sar o protest pal e kadi situacija e řerutňi le teatroskri, e Anna Koptova bičhaďas andro junos 1997 peskri rezignacija, savi e themeskri intendantka andro Regijonalno kulturno centro akceptinďas u andro sajekh čhon thoďas andre funkcija sar le řerutnes andro Teatro Romathan o Karel Adam.

Pal o nevo rajipen andro berľ 1998 chudľas o teatro e legalno subjektivita andal o 1. apriliľ 1999, no sajekh ačhiľas tel o řerutňipen khatar o Regijonalno urados andro Kořice. Andre regijonalno transformacija andro berľ 2002 pes chudľas tel o řerutňipen khatar o Kořicko korkoro rajipnaskro urados.

Pal e situacija andro teatro, savi hiňi direktno ajsi, savo hino o finančno řutipen, phenel o gendo le buťarnengro. Kana pes kerďas o teatro, buťi kenas buter sar 100 dźene, andro berľ 2002 oda sas ča 37 artistikane dźene u 4 dźene andre technika the administrativa. Kada hin dźi akana. (Hiveřova-řilanova, 2002).

Profesijonalno romano orchestros

Sar o kotor andro Teatro Romathan le berľestar 1992 le themeskre řutipnaha kerel buťi o profesijonalno romano orchestros. Andro romano bařavibnaskro dźaňiben hino sar jekh řpecifikum, dźi akana na prindźardo, kana e buťi kerel ča o romano kolektivos – sar o orchestros andro bařavibnaskro the dramatikano teatro musaj varekana te kerel o bařavibnaskro kotor andro teatrosko řanros. Prekal kada o teatroskre dada kerde e koncepcija pal e perspektivno dramaturgikaňi linija vaľ o orchestros the sar vaľ o jekh kotor. Bi o teatroske premijeri o Teatro Romathan kerel e prezentacija le premijerenca khatar o orchestros.

O orchestros andal o Teatro Romathan peskre solistenca sikaďas e romaňi kultura pro bare kidipena andro aver thema, sar pro khangerakre dźivesa andro Ňemciko (Mnichov) imar andro berľ 1993 vaj pro mařkarthemutno festivalos La route tzigane (Romane droma) andro Francuziko (Pariř) andro berľ 1994. Bařavelas the pro mařkarthemutno festivalos vaľ e romaňi kultura andre Moskva andro januaris 2000 u andro junos 2001, prekal e inicijativa khatar o vicepremieris andro rajipen SR prezentinelas e romaňi kultura, jekhetane le čitratune buťenca le čhavorendar andal o Jarovňici, anglo o Parlamentno kidipen andre Koncilo Europakro andro Brusel the andro řtrasburg.

O teatro zumavelas te pherďarel peskri funkcija sar o sathemeskro romano nacijonalno teatro the avka, hoj peskre premijeri sikavelas na ča andro Kořice, no the andre Bratislava. Imar andro berľ 1993 jekhtovar khelelas o romano teatro

pro phala andro Teatro Pavol Orszagh Hviezdoslav, kaj avlas the o prezidentos SR. Pal o berš 1993 leske o financiji na mukhen imar te phirel dureder sar pro vichodno Slovaťiko. Sakovar hino akhardo pro slovaťika the maškarthemutne romane (the na romane) folklorna the teatroske festivali.²³

O teatrosko šerutņipen

Artistikano šerutno:

- ▶ Ján Šilan
(1992 - February 1998)
- ▶ Juraj Svoboda
(01/04/1998 – June 1999)
- ▶ Soňa Samková
(01/08/1999 – 31/01/2000)

Orchestroskro šerutno:

- ▶ Karel Adam
(1992 – June 1994),
- ▶ Dezider Miko
(August 1994 – 30/11/1997)
- ▶ Dezider Balog
(01/12/1997 – June 1998)
- ▶ Karel Adam
(from 01/06/1998 –)

Dramaturgos:

- ▶ Daniela Hivešová-Šilanová
(1992 – 15/09/1995)
- ▶ Daniela Miklášová
(01/12/1995 – 31/07/2000)

²³ Audijo khatar o zumaviben orchestra andro Teatro Romathan pro DVD tel o g. 8.

4.2. TEATROSKO AKANUTŃIPEN U TEATROSKRI AKTIVITA

Kana chudľas o Teatro Romathan te kerel e buťi, avľas e situacija, kana o suboris sas zoralo andro bařaviben, kheľiben the giľavipen, no andre dramatikane aktiviti les na sas zor. Pal e teatroski buťi na sas o dŹaňiben. Baro phiko diľas o jekhto artistikano řerutno **o Jan řilan**, savo diľas peskro dŹaňiben pal e dramatikaňi buťi, dramaturgija, reŹija the řerutňipen, savo chudľas andro Teatro Jonař Zaborski andro Preřov u avri iľas le manuřen andro suboris. Palis imar sas o řajipen te lel le absolventen khatar o bařavibnaskro the dramatikano odboris pre Mařkarutňi artistikaňi řkola andro Kořice. Adadľives imar, bi o varesave dŹene, hino sako hercos andro teatro miřtes avri sikhado u kvalifikovano.

O řerutno Karel Adam

E tema pal e akanutne teatroske aktiviti u e misija so ľidŹal o Teatro Romathan phirel nekh buter le řerutneske andro Teatro Romathan, **o Karel Adam**. Andro teatro kerel buťi kanastar sas kerdo andro berř 1992, kana geľas pro konkurzos u chudľas o than sar o řerutno dirigentos andro orchestros.

Leskro nav Karel hino e řechiko forma slovatiko naveskri Karol, vař oda, hoj uľiľas andro Pardubice andre řechiko republika. Hino khatar e bařaldľi famelľija, jekhe laveha, avel andale e lavutarengri dinastija. Karel Adam chudľas te bařavel sar pandŹeberřengro, kana pes jekhtovar dochudľas ki e lavuta. Andro berř 1974 agoriľdas e lavuta pro Themeskro konzervatorijum ki o raj profesoris Takač. Soske e lavuta? O dad bařavelas pre cimbalma, o phrala imar bařavenas sajekh pro cimbalmi u e tradicija sas, hoj o terneder řhavo musaj te lel aver inřtrumentos. E lavuta leske na sas o pharipen, aľe o kamiben. Pal e řkola kerelas buťi sar kapelňikos andro folklorno suboris Źelezijas andro Kořice u andre agentura Slovkoncert sas registrimen sar o profesijonalno muzikantos dŹi o berř 1992.

Trin řhave hin le Karel Adam, řavore bařaven. O nekh phureder agoriľdas e Uči řkola vař o muzicka dŹaňibena Braťislavate, e lavuta, duj terneder řhave agorinde o Themeskro konzervatorijum andro Kořice, jekh bařavel pre bari bugova, o dujto pre vijola.

Repertoaris

O Teatro Romathan hino **prekal e peskri misija o phirdo teatro**. Andro gava, andro osadi, kaj beřen o Roma anel e ućeder kultura, kovlo no the kritikano pheras, emociji the e virtuoziata le hercengri, giľavutnengri, खेलadengri

the lavutarengri. O Roma hine čačes barikane pro lengro teatro u hin len dosta motivacija te džan pro inscenaciji, buterval pal o kheľiben andro gava pen keren o amaterska subori.

O teatro hino vaš o romano dikhlo the vaš e majorita e šanca te peravel o barijeri maškar o manuša, te khosel o phare bilačhe dikhpena. Sikavel e historija le Romengri, e kultura, o kheľibena, o giľa, e muzika. Kana pal o **paruvipena andro berš 1989** chudľas te avel avri o romano perijodikano the na perijodikano lekHAVIBEN the o šukar lekHAVIBEN the **pre romaňi čhib** u paľs pes pre Katedra vaš e romaňi kultura pre Pedagogikaňi fakulta pre Univerzita Konštantin Filozofskri (PF UKF) andre Ňitra andro 1. jepaš 90-te berša chudľas te sikhavel e romistika the e romaňi čhib, o **Teatro Romathan il'as e romaňi čhib sar nekh bareder čhib andro peskre inscenaciji**.

E artistikaňi buti, savi kerenas o kašakre romane teatroske džene pes bares vazdľas u e jekhto premijera sas pro **20. decembros 1992** e inscenacija khatar **e Daniela Hivešovo-Šilanovo Than perdal o Roma**. Tel o 10 berša buti, dži o septembros 2002 o teatro kerďas 29 premijeri, jekhetanes 1116 kheľibena, olendar 500 var khelelas andro SR avri andal o Košice u o 178 var kerďas e prezentacija andro aver thema. O Teatro Romathan dikhle 325 666 manuša, olendar andro aver thema 137 799 manuša (Hivešova-Šilanova, 2002)

O Teatro Romathan musaj te ľikerel o kulturno barvaľipen le Romengro. Leskre inscenaciji pen prekal o peskre temi kamen te dochuden the ki o majoritno publikum. Pre jekh sera o teatroske inscenaciji sikaven o but koloritno, interesantno u pozitivno čitro pal o Roma. No andro palune berša o teatro vazdel o kritikano gendalos the bute bilačhipnenge, save hine maškar o Roma, sar hino the o notorikanes prindžardo problemos – uče kamata.

Pre kada drom sas o jekhto uštar e bachtaľi kaľi komedija tel o nav **Butdžand'i famel'ija**. Kadi peske arakhľas peskro publiku u sikaďas, hoj o Roma džanen te asal korkore pendar. E inscenacija chudľas o dujto kotor u o teatro la sikavel andre adaberšeskri premijera tel o nav **Lačhi famel'ija**.

O aver kotor, savo kerel o teatros, hine o paramisa, vaš oda, hoj o čhavore, so aven andro teatro hine but kuč u but len kamen. Adaj pes sikavel jekh paradksno situacija, soske e tradicija phenel, kaj o romane paramisa sas nekh buter vaš o bare manuša. Mekh anglo varesave deša berša na sas problemos to arakhel lačhe paramisaris, savo peskre vakeribnaha kerelas voja, sikhavelas, anelas o pherasa vaj rovľarelas e famel'ija, e komunita so bešelas pro jekh than no the buter Romen. Akana kadi paramisarengri tradicija našľo u so jekh ta buter pes pro lakro than ispidel e televizija vaj o internetos.²⁴

²⁴ Video khatar e paramisi Ko hino pre luma nekh šukareder pro DVD tel o g. 13.

Sajekh, sar džalas o dživipen andro Teatro Romathan, savo angomis khelelas peskre paramisa primarno vaš o bare, phureder džene – sar e paramisi Kalo Bal, varesave averipena pen sikade avri, kana e resoskri grupa na sas imar o phureder manuša, aľe o čhavore. Akanutno repertoaris andro Teatro Romathan khelel o lekhade paramisa, save chuden buter didaktikano, sikhľuvibnaskro charakteris u hine nekh buter vaš o publikum, andro savo bešen buter naciji – oda hin, hoj odoj bešen sajekh o romane the o na romane čhavore. O res hino te thovel pašeder o aver kulturi u vaš oda pes khelel, vakerel, vaj o uraven pes o gada avka, hoj oleske te achaľo so nekh buchleder publikum.

Andre teatroski sezona 2012/2013 kheldas o Teatro Romathan eňa premijeri:

- ▶ Vilko andro vešeskro thagaripen
- ▶ O primáš Pitus
- ▶ Lačhe jileskri famelija
- ▶ Romathan kerel voja
- ▶ Cikno manušoro
- ▶ Avripheňiben
- ▶ Nekh feder lavutaris
- ▶ O kamiben idž u akana
- ▶ Muza andro Teatro Romathan.

Prekal o 22 berša, so hino o Teatro Romathan pre slovaťiko teatroski scena, kheldas 60 premijeri, o khelibena dikhľas buter sar trin milijoni manuša andre savori Europa. So hino paradoksno, o teatro hino buter prindžardo avri sar khere.

5. KO BAŠAVEL E ROMAŇI MUZIKA

5.1. NEKH BAREDER LAVUTARA ANDAL E HISTORIJA

O romano bašaviben u o romane kapeli pen čačes bararde andro 18. šelbersipen, kana pen dochudle angle the palikerdo le gindipnaske – filozofikane the khetañibnaske koncepcijenge, save andas o udutñipen the o manuškañipen. E estetika ole beršengri mangelas te džal pale ki e natura u ki o lokho gavutno dživipen, ola molipena sas pre aver sera sar e dekadencija andro fora vaj o aristokratikano dživipnaskro štilos. Oda sas o Roma, pal o save sas mekh but buća garude, saven sas o temperamentos u čačes ñiko na džanelas, khatar avle, save dživenas o bidarutno, phirdo dživipen, le Romen rodenas sar e chañig vaš e inšpiracija andro romantizmo u avka chudle o šajipen te sikavel pengro džañiben buter manušenge.

E bašavibnaskri produkcija the e interpretačno kultura pes zoraleder ulađas **pre klasikañi komorno bašavibnaskri produkcija**, savi pes bararelas nekh buter andro bare rajengre khera u pre **avka vičhind'i foroskro vaj cikne foroskro bašaviben**, savo terđolas nekh buter pro folklor. Kada bašaviben šunenar nekh buter o neve manuša khatar e buržoazija the inteligencija.

Sar e aver vazdipnaskri linija arakhas o folklorna giľa u lengri interpretacija jekhetanes le etnikane the nacijonalno špecifikane bućenca andro originalno, nekh buter gavutno than. Kadi produkcija kerenas o gavutne romane lavutara, sako gav, cikno foros peske likerelas le romane lavutaren. No le romane lavutern šaj te arakhas sar le producenten vaj interpreten andro savore phende kotora bašavibnaskre andro ola berša. Nekh buter bašavenas pro vonoskre vaj kaštune phurđipnaskre inštrumenti.

Andre kadi kapitola anas o čitro pal o varesave virtuoza romane lavutara, o personaliti, save denas e forma, e produkcija the interpretacija andro romano bašaviben u oda romano bašaviben kerenas avka, hoj kampel pal lende te džanel.

Cinka Panna

Vaj e Panna Cinkovo, sar lake sas o nav akana. E tradicija pal late likerel but legendi, prekal lende sas pal late lekhade o romani, do teatroske khetiben, kerde o artistikane buća. Sar ča jekh džuvli pes dochudlas andro leksikoni imar andro 18. šelbersipen u leperen la the andro akanutne avrutne bašavibnaskre enciklopediji.

Uliłas andre famelija, kaj o dad bašavelas andro kher, savo phirelas le František Rakociske Rožnavate, leskro nav sas o Aleksander Cinka. Oda, jekhetane peskre

duje čhavenca, kerđas buter prindžarde giľa, sar o Rakociskro žalmos, o Rakociskro gindo the O Rakoci džal Devleha. Kana marde le kurucengre slugađen, František Rakoci musaj sa ste džal andre emigracija. Andro berš 1711 šaj uľiľas e Panna Cinkovo. O eksaktno datumos kana uľiľas pes na džanel, hino kerdo khatar o datumos, kana muľas andro berš 1772, kaj pes phenel, hoj kana muľas sas la 61 berša.

O nav Cinka originalno phenelas pal e terňi čaj, e koketno džuvľi. Andre purani romaňi čhib phenel pal o garude, purane manuša.lakro dujto papus sas o Michal Barna, savo bašavelas andro kher ki o kardinalos Imrich Čaki andro Iľiašovce, akanutno okresis Spišska Nova Ves. Prekal o buter autora, o than kaj uľiľas sas o gemersko gav Gemer.

Žutinelas lake o raj Jan Lanyi te phirela andre škola u sikhľol te bašavel pre lavuta. varekana, kana sas 14 beršengri (varekaj pes phenel 19 berša) la dine romňake vaš o chartas, no the baro u cikno bugošis, o Danyis. Jekh pal o jekh lake uľiľle pandž čhavore, štar čhave u jekh čaj. Andre lakri banda palis bašavenas lakre čhave, varekaj pes phenel, hoj the o rom the e čaj.

E Cinka Panna sas e virtuožno lavutarka, larko šukaripen the o personalno šarmos lake sig chudle o than andro bare rajengre khera, kaj sas but kuč. No the te la sas baro rešpektos, sas barvaľi u prindžardġi, ľikerđas peske o kovľipen, e pativ, na mukhelas but love u o paťaben andre peste lake andas pativ maškar o manuša. Vičhinenas la the „**e romaňi Sapfo**“ (Mann, 2011)

Pal e lakri produkcija nane dosta chaňiga, savenge šaj te paťal, vaš oda, hoj lakre giľa sig achile folklorna. Kerđas aranžmani varesave giľenge khatar o lakro papus, sar E giľi pal o trin šel phivle, O Mulengro kheliben vaj O giľa phure dadendar. Kerđas e giľi Te urňol e lastovička pre amari blaka. O Julijus Kaldi, o bašavibnaskro historikos the o kapelňikos (1831 – 1901) phenelas, hoj sas jekh maškar o atora, save kerenas o charne bašavibnaskre kotora vaš o šuňiben – halgato. Pre sako sera, o berš 1735 sas lakro nekh feder berš, kana o data phenen, hoj sas kerďi the e giľi Loke ungrika.

Akanutne đivende arakhas andro gav Gemer o trušul, savo leperl e prindžardġi džeňi, the lakri socha andro kurucko uraviben, andro savo bašavelas peskra kapelaha

Ján Bihári

Uľiľas andro Baro Blahovos paš e Dunajsko streda, kana agorinelas o oktobris 1764, kaj u sar sikhľolas te bašavel, pal oda nane nič prindžardo. Dosta sas, kaj o manuš sas avka bravurno u leskro interpretačno džaňiben sas ajso učo, hoj les vičhinenas „**o ungriko Orfeus**“.

Le beršestar 1801 peskra bandaha, kaj sas o pandž džene bašavelas andre Budapešť. Bašavelas bare rajenge, kana sas e korunacija andre Braťislava, pro cisarska

kidipena u o bali andre Vijedeň. Kana e europakri koalicija andro berš 1814 andro Nipengro mariben phagľas tele le Napoleonos, o Biharis sas o jekhto save vičhinde, hoj te bašavel

O bašavibnaskro autoris Franz Liszt buterval pisindas bare pativale lava pal o Biharis: „... *O Del diňas le Bihariske oda savoro, sostar but diňas savore romane niposke: o džaňiben sar te lel andre o aver elementi u sar len te del andre nevi forma.*“

Bihari bašavelas peskra bandaha halgato, o čardaša, kalamajki, o štvorilki, škotsko khelibena, menueti the aver. Leskri karijera agorindas o phagipen, savo ačhiľas pro 29. novembris 1824. Kana avelas pal o baro kidipen andro foros Eger, o Bihariskro verdan pes previsarďas u o kokala andro bango vast sas leske phagerde. The te o doktora leske zumavenas te žutinel, o vast ačhiľas nasvalo u imar našadďas peskro purano brilantno bašaviben. Muľas čoro u bisterdo andro berš 1827.

Jožko Piťo

Pal o buter deš berša sar o Jan Bihari andro berš 1800 andro Tekovska Lužani paš o Levice uliľas o **Jožko Piťo**. Ciknorestar les sikhavelas te bašavel pre lavuta leskro kako. Buter džene, save les prindžarenas phenenas, hoj andro ola berša kana dživelas sas ajso virtuozi pre lavuta, hoj ņiko na sas feder sa rov.

Prindžardo sas, ho o Piťo sas slovatiko primašis, savo čirla na sas u na ela. Lekro bašaviben andro Martin u pro Liptovos andas bare buťa andre historija pal o slovatiko nipos u andre historija pal o slovatiko bašaviben. Leskro učipen sas andro leskro naturimus andro bašaviben. Nekh buter kamelas o folklorno giľa khatar o Liptov, save phirelas te šunel pro maľi, kaj o slovatika džuvľa kerenas buti. Sas les o nekh feder kana u o bašavibnaskro gindo, vaš oda pro jekhto šuňiben imar džanelas but melodiji u lokes len bašavelas. Jožko Piťo na prindžarelas o noti, savoro bašavelas ča prekal oda, sar mište šunelas.

Leskri kapela pes vičhinelas **E Banda** u bašavenas andre late 12 vaj 14 džene. Avka mištes bašavelas, hoj but dženen cirdľas ki oda, hoj giľavenas jekhetanes, the ole dženen, save na kamenas te giľavel. Bari pativ leske delas the o Michal Miloslav Hodža.

O Piťus phirelas te bašavel the pro khelibena, save kerelas o „ľubčijansko slovatiko niposkro teatro“, savo khelelas le beršestar 1840. Bašavelas savore dženenge, the le gadženge u butarnenge. Leskri **nekh prindžard'i giľi hiňi o Švihrovsko gindo**, savo kerďas jekhetane le phuvakre rajeha Lubiha. E giľi sas but kuč, vaš oda, hoj la na bašavelas butvar u ča kana sas vareso špecijalno. E Piťuskri lavuta chudľas andro berš 1986 o Literarno muzeum andre Matica Slovatiko andro Martin, the e originalno dokumentacija. Leskri buti leperel the o poetos Andrej Sladkovič andre leskri Suntomartinijada.

La romňaha e Veronika Verešovaha sas le Piťus 12 čhavore, o prindžarde lavutara o Jozef, Gustav the o šandro džanas dureder andre oda, so kerelas lengro dad. Jožko Piťo muľas sar les sas 83 berša pro 22. marcos 1886.

Rinaldo Olah

O virtuožno lavutaris the o koncertno majstros o **Rinaldo Olah** sas paš oda, kana pes kerelas o Slovaťiko folklorno artistikano kolektivis (dureder ča „SFAK), kaj andal o berš 1949 bašavelas dži mar 32 berša. Bašavelas the sar o dženo andre folklorno kapela andro Čechoslovaťiko radijo Braťislavate.

Sas o 13. januaris 1929 kana uľiľas andre Zvolensko Slatina u pal oda, sar uľiľas, pes phenel e paramisi. Hoj andre romaňi osada andre Zvolensko Slatina avľas o kudušis u mangelas paňi le manušendar. E khabňi romňi leske andas caklos paňeha, o kudušis latar oda iľas. Paľis lake phendas, hoj lake uľola o kerimasko čhavoro bare talentoha u hoj leske t eden o nav Rinaldo. Avka pes the ačiľas, Rinaldo sas jekhoru čhavoro andre famelija, savi sakovar dživelas bašavibnaha. O dad sas prindžardo folklorno lavutaris, e daj šukares giľaves. Imar štare beršengro bašavelas pre lavuta, kana les sas deš berša bašavelas o koncertos pro podijum and Niposkro kher Bansko Bistricate. Le Rinaldo Olahos sas o absolutno kan u dıvese sikhľolas the deš ori.

Rinaldo Olah džanelas te cirdel o publikum, vaš oda hoj andal e folklorno giľi kerelas sar o koncertno kotor, savo šaj brilantno bašaďas. Oleha sar baševals pre lavuta u savo majstros sas andre kompozicija, sas angleder sar leskri era. **Leskro aranžmanos kotoreskro O gav kaj uľiľom** hino o interpretačno kotor, andro savo sikaďas peskro unikatno ineterpretačno džaňiben u e lavutakri tehnika. The chudľas o šajipen te sikhľol paš o prindžardo lavutakro virtuożis o David Oistrach, no oda na kerďas.

Rinaldo Olah muľas 1. junos 2006 andro čoripen u bi dikhlo khatar e kulturno komunita. Andal o kotora, save bašaďas peskra folklorno bandaha andro Slovaťiko radijo, pes ľikerďas ča o cikno kotor.

U avka pre leste leperel leskri famelija, e Aňina Botošova:

„Miro kako sas o Rinaldo Olah, savo vakerelas but šukar romanes. Čačes šukar. Sas baro lavutaris, but kamelas the te pijel. Ňikana na vakerelas slovaťika, ča romanes vakerelas. Les mekh nane aňi o hrobos. Leskro prachos phiravel leskri romňi peha. O raj Kulich – o socharis lake phendas, hoj leske kerela e busta – bilovengro. Ča kampelas, hoj pes te dochudas ki o leskro prachos. Na džanas, kaj hiňi a raňi Olahovo, aňi kaj hino leskro prachos. Le Rinaldo Olah sas fantastikano bašavibnaskro gindo. Nane but džene ajse genijalna. Leske dosta sas te marel pro skamind, u ov phendas, oda sas fis.

Hin man khere leskre aranžmani, notovo materijalis, jekh kotor diňom andro muzeum andro Martina. O manuš, so kerďas o SFAK sas o Rinaldo Olah. Les penge arakhle sar le

lavutaris andre Zvolensko Slatina avka, hoj ov phirelas te bašavel paš e len u o rašaj les arakhl̥as. Phend̥as, aven te dikhel, kadej hin tumen o čačo lavutaris. Avl̥as andro SFAK u ačhađas o bašavibnaskro orchestros. Ov hino jekh dženo, savo chudl̥as o mol̥ipen khatar e anglikañi thagarñi Alžbeta. Oda pre Slovaťika nane ñikas. Diñas leske o mol̥ipen sar unikatno manuśeske.“

5.2. AKANUTNE LAVUTA THE O KAPELI

Akanutñi romañi bašavibnaskri scena pre Slovaťiko hiñi jekh mozaika, kerđi khatar o džene andal o but bašavibnaskre štila. Te kamas te kerel varesavi charakteristika pal oda, savo drom lel o bašaviben, avel amenge pre čhib o lav multižanroskro. E kombinacija maškar o varekana žuže žanri pre jekh sera kovl̥ardas o zorol̥ipena andro špecifikane štili, pre aver sera diñas o šajipen, hoj pen te vazden neve, interesantna kategoriji.

Tradično folklor imar nane o privilegium ča maškar o gavutne romane komuniti, buter pes l̥ikerel maškar o profesionalna romane orchestri, save hine e Orchestra andro Teatro Romathan, Romane Benga vaj Bohemiens khatar e Barbora Botošova. Andro romane osadi imar bisteren o purane giľa, originalna melodiji hine previsarde andro rom-pop štilos, bašaven pen elektronikanes. O phende orchestri pre lengre koncerti lokes bašaven o tradična kotora sajekh sar o džezova, inšpiracija len khatar o orijentalno bašavibne u the o giľa, so kerde on korkore.

E Orchestra andro Teatro Romathan u o šefdirigentos the o šerutno andro teatro andro jekh manuś o Karel Adam pisinel o scenicko bašaviben u l̥ikerel e tradicija pal klasikañi romañi muzáika. **O Romane Benga** keren jekhetane koncerti la popova kapelaha Desmod, le slovaťika šansonijerenca u avere artistentenca andal o aver thema. E Barbora Botošova, bi o da hoj bašavel andre lakri kapela **Bohemiens** vazdel the peskri buťi andre klasikañi muzika u bašavel andro trijo savo pes vičinel **Women Rebels**.

Sar imar phend̥am andre jekhto kapitola pal o žanri andro romano bašaviben, o nevo moderno trendos hin te kerel e kombinacija u te kerel o neve giľa. O interpreta sar o Tomaš Botlo vaj o Miroslav Rac, prindžardo tel o artistikano nav BG Gangster bi darakro džan prekal o hrañici, cirden andre o funkova, elektronikane, džezova, hip-hopova vaj o rapova elementi u popularna hine nekh buter maškar o terne. Ola artistikane džene keren jekhetanes la na romane kapelencu, varekana len arakhas andro giľa khatar o majoritna artista andre poziciji sar o neve, žutipnaskre, špecifikane giľaden (avka vičindo featuring).

Andre kadi kapitola tumenge sikavas varesave nekh zoraleder artisten andro bašaviben, savenca pen arakhl̥am andro berša 2013 u 2014, kerđam e doku-

mentacija pal lengri buti, pal o lengre ginde, lengri personalno historija u e perspektiva.

E Orchestra andro Teatro Romathan

O Teatro Romathan the leskri orchestra nekh buter cirdel e phureder generacija, kerel o rodipen andro terenos, rodel u zumavel te likerel o purane, originalna verziji le gi'lengre. Kerel e dokumentacija pal o melodiji, na paruvel e harmonija, aňi o ritmus andro chudle melodiji, zumavel te kerel e korekcija tu te likerel the o čače, originalna, na phagle lava.

O Karel Adam mekh phenel, hoj kana džal u kerel o rodipen andro romane osadi, arakhlas the o giľa, save na prindžardas, vaš oda, hoj o interpretos paruđas savori melodika. Andro varesavo drom, oda phagel o romane giľa u oda, hoj pen ajse giľa buchľaren mařkar o manuša, e autenticko romaňi kultura našľol. E Orchestra andro Teatro Romathan dikhel o romano bařaviben, ki e interpretacija the ki o keriben nekh buter sar ki oda, so pherdarel e fundamentalno misija so le teatro hin. Oda hin te likerel o tradična molipena andre romaňi kultura laveskri, bařavibnaskri, khelibnaskri u giľavipnaskri u te řutinel te vazdel e originalno romaňi kreacija, řpecifikano romano charakteros.

E orchestra likerel e tradično cimbalovo bařaviben: jekhto lavuta, dujto lavuta, e brača, bari bugova, cimbalma, e klaneta. Andre řtruktura andro Teatro Romathan terđol pro řpecijalno than, kana bi o klasikane teatroske inscenaciji, kaj bařaviben hino o muzikakro čitro pre scena, kerel the o koncertna premijeri, save sikaven lengri originalno kreativno buti.

O Romane Benga

O Romane Benga, avka pen vičhinen o unikatna lavutara, save le berřestar 1991 resle oda, so andre mařkarutňi Europa ča frima džene. Lengro bařaviben řunen pre luma o ezera fanuřika, the o řpecializovana kritika.

O virtuoza sola pre lavuta, so bařavel o primařis **řtefan Banyak**, baro artizmo pre cimbalma bařavel o **Ernest řarközi**, but řukar koloriskere toni pre cikňi bugova bařavel leskri romňi e **Silvija**, e majstrovsko klaneta khatar o **Zoltan Grunza** u the e perfektno ritmikaňi the harmonikaňi sajekh buti andre savori orchestra den e garancija vaš o nekh buter kvalitna prezentaciji.

„O Romane Benga“ anen o originalna bařavibena, o bi darutne aranřmani, na sako řivesutne kombinaciji the o nevo čitro – imidř. E tradicija barvaľarde pengre solova projektenca, jekhetaňa butaha le simfonikane orchestrenca, bařavelas lenca pre zongora Paul Guld andal e Austrija andro projekti „Haydn alla Zingarese“ the „Liszt-Roma Rhapsody“, u lengre neve CD („Lače berša“, „Adagio-Furioso“,

„Carmen“), pre save bašaven the o klasikane kotora khatar o T. Albinoni, J. Haydn, N. Paganini, J. Brahms, P. Sarasate, A. Dvořák, G. Bizet. Bare džaňibnaha kerde e phurd ki o aver žanri – džez, etno, flamenco, romano bašaviben. Buchľarde len, tho-de o na sakodivesutne ritmikane the o harmonikane averipena, bara virtuozi, savi phirel ki e lengri artistikaňi buťi savi keren sar o „Romane Benga“.

O džande džene dikhen kadi orchestra pro anglune thana andre kategoriji sar o etno the o world music (etnikaňi the e lumakri muzika). E kombinacija maškar o žanri hiňi vaš e formacija ajsi markantno, hoj pherdes sikavel o angomis lava pal o multižanrovo akanutňi bašavibnaskri scena.

Deša ezera bikende muzikakre CD vakeren pal e lengri bari popularita. Chudle trin somnakune u duj platinova moľipena, andro berš 2000 chudle khatar e Slovaťiko bašavibnaskri akademija **trin moľipena Grammy** andro kategoriji: **Nekh feder album, Nekh feder interpretos u Nekh feder orchestra.**

O džene andre orchestra hine Štefan Banyák – primšis, Ernest Šarközi – cimbalma, Jozef Farkaš – e braća, Tibor Lévai – bari bugova, Silvia Šarköziová – cikňi bugova, Emil Hasala – lavuta, Zoltán Grunza – e klaneta the o tárogató, Alexander Mihok – bari bugova.

E orchestra Romane Benga džal pro but charitativna kidipena, save hine te žutinel le romaňa komunitake u nekh buter le romane čhavorenge, pro festivali kaj pes sikavel e romaňi kultura u akana hino jekh maškar o nekh paťivale the kvalitna romane bašavibnaskre formaciji.

O prindžarde bašavibnaskre famelijakre partnera, o Ernest Šarközi the e a Silvija Šarköziová pen amenca arakhle u vakerde pal o lengro koncertos pro festivalo Romano bašavel pro rajkano kher Lolo Bar andro berš 2013. Adaj anas varesave lengre ginde pal e problematika pal o romano bašaviben.

Savi hiňi e charakteristika andro romano bašaviben?

E. Šarközi: Me gindinav, hoj o romano bašaviben hino špecifikano andre oda, hoj phenel so o manuša šunen, ola save čirla dživenas andro aver kondiciji sar adaďives e majorita. O Roma sikaven baro šuňiben u vaš oda pes oda šunel nekh buter andro lokhe, phare jileskre giľa. U pre aver sera, kana o giľa hine khelibnaskre, sig, avka siaven, hoj len hin čačes lačhi voja. U andre oda hino o averipen avere giľendar.

S. Šarköziová: Gindinav, hoj o romano bašaviben hino interesantno the andre oda, hoj andro amare thema hino sikra eksotikano. Oda hin olestar, hoj avľam andal e Indija, khatar andam e špecijalno melokika the e harmonija. Šaj pes te phenel, hoj pes loke prindžarel. Kana pro sako than pre luma bašavas e romaňi giľi, o manuša la prindžaren but sig.

Tumaro gindo pro akantutno romano bašaviben pre Slovaťiko?

S. Šarköziová: Pre Slovaťiko hino kvalitno bašaviben u akana na vakerav ča pal o tradicijonalno romano bašaviben. Andre sako sfera hine o romane interpreta, save keren uči muzika, te oda hin e klasikaňi muzika, džez, tradicijonalno romano bašaviben. Gindinav, hoj amen hin but lače slovaťika romane lavutara the o giľade. Čačes elas mište, te chudenas buter than.

Šaj o Roma vareso te sikhavel the le artisten, so nane andal lengri komunita?

S. Šarköziová: O artista penge šaj te del but buća, save na arakhen andre pengri kultura u gindinav, hoj oda lendar kerel barvale dženen. Oda, hoj o romane artista chudle te sikhľol pal o bašaviben, oda kerde soske dikhenas, so keren o na romane bašalde. Adaďives o manuš buterval chudel korkoro peste, hoj dikhel sar andro slovaťiko folklor hine o elementi, save angomis bašavenas ča o romane lavutar, u andro ola berša sas but bidarutne. O na romane muzikanta ile e inšpiracija u adaďives buterval šunas, hoj the on bašaven sajekh amare grifi, save dži akana sas ča andro romano bašaviben.²⁵

E Barbora Botošova the Bohemiens

E terňi lavutarka, savi phiravel o prindžardo nav khatar le dadeskri sera, **e vnučka khatar o jekh maškar o nekh feder lavutaris, o Jan Berky Mrenica**, peske ačhavel bašavibnaskri peskri karijera uštar pal o uštar. Sar korkori vakerel: „*Miri ambicija hiňi the thovel o romano bašaviben pro učeder than u te uravel la andal o gavutne gada andro frakos*“. O vakeriben laha anas andre charneder verzija.

Peskri bašavibnaskri karijera peske ačhaves prekal o sikhľuviben u bašaviben. Savo sas tiro drom ki e muzika? Geľal soske oda tu kamehas, vaj oda užarelas tiri bašald'i famel'ija?

Uľiľom andre bašald'i famel'ija u the te somas e džuvľi, sar oda nane andre romaňi komunita normalno, hoj e džuvľi te bašavel, me somas aver. Miro papus o Jan Berky Mreňica sas jekh baro lavutaris, šaj pes te phenel, hoj sas e slovaťiko legenda. But kamelas, hoj te džav leskre dromeha. Mange hino oda absolutno normalno, hoj bašavava pre lavuta u űikana na gindinavas, hoj kerava vareso aver.

Miro dad o Eugen Botoš hino sajekh o lavutaris, but lačo aranđeris, pre lavuta. Hin les leskri orchestra E Violin Orchestra. Paľis oda hin aver elementos, savo sas mange varesavi inšpiracija. Miro phral bašavel pre lavuta, o kako... savori famel'ija bašavel. Imar cikňoratar pes sikavelas miro bašavibnaskro talentos,

²⁵ Audijo khatar o orchestralno kotor Ungriko rapsodija khatar e orchestra Romane Benga pro DVD tel o g. 9

lačo kan. Cikňoratar dikhavas pre muzika sar pro vareaso lačo vajkro. Nisavo famelijakro kidipen našti sas bi oda, hoj te na lav e lavuta u te na cirdav savoro dikhiben pre mande, so normalno, ole beršende but kamavas. Imar kana sikhľilom, hoj oda hine the but ora sikhľuviben u zumaviben, chudľom te dikhel, hoj oda nane ajso lokho.

Jepaš beršengri chudľom cikňi lavuta, pal o jekh berš chudľom te phirel. Pre kodi lavuta chudľom te bašavel u sako sas bachtalo. Palis avle o berša, kana man imar sas 6 berša, chudľom te phirel andre škola the phiravas pre zakladno artistikaňi škola. Sako čavoro, savo mangel te bašavel vaj te avel o muzikantos, musaj prekal oda te džal.

Kana man sas 11 berša, miro papus man ilas pro koncertos andre Slovaťiko filharmonija. Geľam pro lavutakro koncertos, kaj bašavenas o buťa khatar o Piotr Iľjič Čajkovskij, bašavelas jekh but lačo talijansko lavutaris. Phendľom mange, hoj oda kamavas jekhvar andro dživipen te kerel. Oda sas o momentos, kana pes vazdľas o kamiben ki o bašaviben. Olestar mange phendľom, hoj oda kamav te kerel. Chudľom buter te zumavel, duj – trin ori đivese. Džavas pro varesave lavutarengre kompeticiji, varesave avri kheldľom. Oda pes vičinelas o Somnakune pasmi. Oda sas vareso sar o jekhto than. Kana man sas 14 berša, avri kheldľom e kompeticija tel o nav Prešporskro Paganinis.

Dešuštareberšengri man chudľom pro konzervatorijum sar o ekstra študentos. Ole momentoha phirel the jekh but šukar buťi. Miro papus mange jekhvar phendľas, hoj te man lena pre konzervatorijum, chudava leskri lavuta, savi leha phirenas pal o 52 thema andre luma. Baro kotor mira famelijakro sas vaš odi lavuta but hamišna, soske le papus sas the o čavo lavutaris, the e čhaj, no lenge na diñas. Chudľom len me. Palis, oda sas mange ajso impulzis, hoj adaj hino o manuš, savo andre mande paťal, savo mange diñas vareso, so leske sas but kuč. Vaš oda, hoj le lavutariske hino o inštrumentos vareso sar kotor lestar, vareso sar leskri voďi. Olestar mange phendľom, hoj oda našti te mukhav u musaj pre peste te kerav, hoj miri daj the o dad, mire phure, savori famelija te šaj te avel barikaňi. Savore, so andre mande paťanas.

Pro konzervatorijum man chudľom andro berš 2002 andre klasa, kaj sas o prof. Michalica, so sas baro doresipen. Pal e maturita geľom dureder te sikhľol pre uči škola. Kerďom e kapela, savi pes vičinel Bohemiens. Savore mange phenenas, hoj o nav nane lačo, hoj hino pal o Čechi. No me oda dikhav avka, hoj oda hino o lav, francuziko u hino pal o bohema. U o bohema vaš oda, hoj oda lav, o bohem, sas o nav vaš o Roma, save andro Francuziko avle u avka len vičinenas, soske avle andal o Čechi. Oda sikhľilom u phendľom mange, hoj oda hin ekzaktno so kamav. Hoj te avas o bohema u sajekh the o Roma, save dine e inšpiracija but artistenge.

E kapela Bohemiens hiñi miri jileskri buti. But džavas pal oda, hoj te kerav miro bašavibnaskro štilos, vaš oda, hoj miri famelija mange imar sikavelas peskro drom. No me oda avka na šunavas, me som aver generacija u hin man aver dikhipen. Miro res sa ste kerel ajsi kapela, savi kerela e muzika, savi ela pašeder ki o avka vičhindī world music. Vaš oda man hin the e gitara the o perkusiji, so del la kapelake oda šajipen te džal andro aver bašavibnaskre štili.

Andro berš 2012 agorindom e Uči škola vaš o muzicka džañibena u chudl'om te bašavel sar o slobodno artisto. Kerđom mekh jekh formacija Women Rebels, kaj hine o absolventki khatar e uči škola. Gindinav, hoj o lavutaris hin prekal o sako peskro projektos vaj bašaviben, prekal e muzika te phenel vareso le manušenje. E formacijaha Women Rebels mangav te sikavel oda, hoj o džuvla so bašaven hine buterval čhide sar vareso, so nane ajso kvalitno sar o murša so bašaven. No amen sam pro jekh učipen. Kana zumavav sa-jekh sar mire muršikane kolegi, musaj te avav pro sajekh učipen. Oda, hoj som džuvli man našti te phagerel. Kerđom varesave mire muzikakre kotora u kamavas ola mira džuvlikaña formacijaha te sikavel, hoj the o džuvla šaj te aven virtuoza, hoj the o džuvla šaj te del andre muzika e vođi, varesavo patos, savo phenen hoj nekh buter den o murša. Hoj.

L'ikeres e famel'ijakri tradicija. Na kerđal e rebelija, l'idžas e tradicija avka, hoj la thod'al pašes ki oda, hoj sal e džuvli, sar oda šunes, savi sal generacija. Džas dureder. O užaripena khatar e famel'ija sas resle. Olestar, hoj tiro papus sas prindžardo sar dženo, so l'ikerela u buch'l'arelas nekh buter e slovatiko kultura, so olestar gełas ke tute u so olestar dikhes sar e romana kultura andre oda, so keres?

Miro papus prezentinelas nekh buter slovatiko folklor. Vaš oda chudl'as the but moļipena khatar o slovatiko nipos. Me som aver. Miro papus sakovar dikhelas pre oda, hoj te chudav pro jekhtho than o klasikano sikhaviben, hoj te sikhlu-vav e klasikañi muzika. Musaj te phenel, hoj leskro baro suno sas, hoj te avav klasikano koncertno artisto. Kamelas, hoj te bašavav o slovatiko the o romano folklor. Kamelas man te dikhel pro podijum u buterval mange phenelas, hoj jekhvar bašavava pro bare than u ov peskra pacaha bešela pro anglune thana. Sakovar, kana šaj, avelas pro miro koncertos. U na jekhvar leske čulonas o apsa, rovelas u dikhelas pes andre mande. Kana andro 2008 keravas miri kapela, imar sas baro nasvalo. Andro oktobris 2008 mułas u mange hin but phares, hoj na dikhlas miro jekhtho koncertos la kapelaha, savo sas 12. decembros. Oda sas dosta pharo. E phuri daj mange mułas ča trin čhon angla leste.

E kapelaha chudlam te zumavel andro august 2008, kerahas amaro repertoaris. Sako amaro zumaviben chudavas andre u sakovar avavas pal leste andre Očova.

U ov sas olestar but lošalo, delas amenge e godi. Sas man ajsi cikni pustik, odoj pisinavas, so mange phenelas, sar oda feder te kerel, sar oda musaj te avel sikra aver, so kamel...

Me nikana na džanava te bašavel o slovatiško folklor avka, sa rov. Oda hin čačipen, pre oda musaj te dikhav. Ov sas unikatno. Diñas ole themeske čačes but u vaš oda lestar na kamav te kerel e kopija. Zumavav te vazdel peskro štilos. Te džal pal e romaňi muzika, kultura, romano folklorno bašaviben, miro res u ajsi ambicija hiňi te thove o romano bašaviben pro učipen u te uravel les andal o gavutne gada andro frakos.

Adađives, pro bibacht, man arakhav oleha, hoj o romano bašaviben hino nekh buter ča vaš e lači voja. Adaj hine but amaterska formaciji, save hine prindžarde u chuden o žutipen. No oda hine o formaciji, save o romano bašaviben na ispidena nikhaj. Sikaven o stereotipos. U oda hino varesa, so me čačes na kamav te kerel. Vašoda miro kamiben, suno the e ambicija hiňi te vazdel o romano bašaviben. Oda zumavav te sikavel pro sako koncertos. The te bašavas e romaňi giľi, o aranžmanos keras ajso, savo hino koncertno u phirel pro podijum. O manuša džan pal o ajso koncertos barvaleder andral. O romano bašaviben našti te avel ča pal oda, hoj o manuša kerena le šerenca u šunena pen, hoj kamen te kheel. Na. Kamavas prekal o bašaviben te barvaľon le manušengre vođa.

Kaj dikhes o romano bašaviben andro kontekstos world music? Hin len o šajipen te rakhel peskro than?

Gindinav, hoj o nekh bareder potencijalos hin le romane bašavibnaskre te resel o učo than andro world music. Nekh buter kempel te džanel, hoj o romano bašaviben, oda nane ča o romane giľa. O romano bašaviben hino buchlo, oda hin o bašaviben buter nipendar. Soske o romano bašaviben hino aver pre Slovatiško, andro Rusiko, andro Francuziko... Oda nane ča pal o čardaša. World music hino o štilos, savo kerel e kombinacija maškar o buter štili, jekhetanes thovel buter žanri. U andro akanutnipen hin but ajse formaciji the kapeli.

Avka, oda terd'ol pro etnikano bašaviben, barval'ardo avere elementenca...

But aver elementi. Oda terd'ol prekal oda, hoj pen thoven jekhetanes o štili. Me gindinav, hoj sako giľi šaj te bašavel. Adađives oda štilos world music vaj o etno hino but kamlo u but pes kerel.

O romano bašaviben sar e inšpiracija vaš o aver autora...

Romano bašaviben sakovar anelas e inšpiracija le autorenge. Oda hiňi e tema, pal savi lunges sikhľuvavas. Lekhađom pal oda jekh buti andre škola. Andre sako jekh perijoda sas e inšpiracija, imar andro klasicizmo, kana savoro sas striktnes phendo. U imar adaj arakhas buter inšpiraciji khatar o romano bašaviben.

Šaj pes te phenel, hoj sar o Johannes Brahms u leskre Ungrika kheľibe, oda čačes sikavel hoj oda hine o ungrika romane giľa, olendar kerdas o Somnakune ungrika kheľibena. Gendom pal leste, hoj e inšpiracija chudlas khatar o romano bašaviben andre varesavi karčma, kaj o romane lavutara bašavenas o čardaša. Šaj pen te arakhen čačes o giľa, savendar oda iľas.

Sas adaj o autoris Pablo de Sarasate, savo džalas nekh buter pal e lavutengri literatura. Les hin andro jekh leskro kotor the o romane melodiji. Hin les jekh buti, savi hiňi e ungriko folklorno giľi, o halgato, savo šundas le Romen te bašavel u oda sas leskri inšpiracija.

Andro romantizmo hino o Franz Liszt. A mol čardašis hino e Lisztoskri kompozicija. Andro imperesijonizmo sas e kompozicija khatar o Maurice Ravel, varesave la vičinen o Roma, varesave e Romňi, pro sako than o nav hino aver. Me buter phenavas, hoj oda hiňi e Romňi, soske e kompozicija hiňi zorales impresijonistikaňi, sikavel but aver šuňibena, so sar me mange gindinav, buter phirel ki e Romňi sar ki oda Rom. U phenavas, hoj oda hin e kompozicija, kaj o autoris na sikavelas eksaktno e melodika, aľe e natura, o šuňiben. Sar te le bašavibnaha kerelas o čitro. Avka, oda hino aver čitro pal oda, hoj o romano bašaviben sakovar sas e kuč inšpiracija vaš o kompozitora.

Džanas pal tute, hoj na sal ča e interpretka, hoj praktikanes keres e kompozicija, lekhaves o noti, hin tut tire kompoziciji. Khatar chudes e inšpiracija, andro save štili džas, kaske keres tiri personalno muhzika?

Palune beršenca chudľom te kerel mire kompoziciji. Pre uči škola man sas o kurz pal e kompozicija, kaj mange e šerutňi sas e raňi profesorka Ľubica Čekovska, lakro achaluviben sas but lačho. Oj sas miri inšpiracija, hoj chudľom the me te kerel e kompozicija. Mino nekh bareder inšpiracija andre kompozicija hino o dživipen. Oda, so o manuš predživel. Bareder emociji andre kompozicija anel oda, kana pes ačhel vareso bilačho. Avka bešav paš o klaviris vaj mange thovav e lavuta tel e men u imar oda džal. No avka na kerav nič lokho jileskro.

Sar dikhes o akantuno romano bašaviben, o interpreta? Savi hiňi e perspektiva vaš o romano bašaviben kana dikhas, sar u kaj džal? Chudel o žutipen, šaj pes te šunel?

Akanutňi situacija andro romano bašaviben pre Slovaťiko pes šaj te dikhel buter thanendar. Nekh buter, pro bibacht, dikhav oda, hoj džal pal o stereotipi. O manuša dikhen pro romano bašaviben sar pre vareso so kerel lačhi voja u kada stereotipos hino buchles žutindo adaďives. Sar e lavutarka, savi avri phirdas e uči škola u sava hine o ambiciji te resel uči muzika, oda hin bilačho. Na kamav te avel o pesimisto, no, pro bibacht, akana hine žutinde nekh buter o amaterengre formaciji save bašaven vareso, so le manušenge na del nič aver sar e zaba-

va. Oda nane sar varekana, kana miro papus kerelas e muzika. Sas les pre oda o kondiciji the o than. Sas les o šajipena vaš o baro podijum, but ezera šunde, save džanenas te del pativ u save ole koncertostar peske vareso lenas. Akana sar od ale manušenge te na kampil, u dosta hin lenge čačes frima. No gindinav, hoj o nipos musaj te bararel le manušen u te dikhel pre da, hoj so kerel e muzika, te kerel feder manušen vaj ča kerel voja. U vaš oda gindinav, hoj avlas o đives, hoj o manuša, save hine kompetentna, te dikhen oda faktos u te den phiko le romane talentovane čhavage. Te den phiko the le manušenge, saven hin o uče školi, hine sikhade u kamen te bašavel the le aver resoha sar ča voja te kerel.

Kaj džal e romaňi kultura?

Miro mangipen andro avipen hin, hoj o romano bašaviben te na naš'ol. Hoj andre adađivesutňi komerčno luma te na perel tele. U na ča te našavel o interesos, no the peskro vazdipen. Miro suno hin, hoj o romano bašiviben te ľikerel peskri tradicija u o drom na ča pre Slovaťiko aľe the andre luma. Dživas andre globalizovano luma u adađives sa te űnikaske na kampilas džide lavutaren, pro savoro amen hin o mašini. Šunav, hoj űnikaske na kampil ajsi kvalita, sar sas. No avavas rado, hoj oda te na perel pro romano bašaviben u romano folklor. Kamavas, hoj andre leste te ačhel oda jilo, temperamentos, kamiben. U oda te dživel avka, sar dživel amaro rat andro amare vini.²⁶

Miroslav Rác or BG (bí dží)

O absolventos khatar o konzervatorijum andro Topoľčani, e zongora, hino 27 beršengro u leskro artistikano nav hino BG. Kerel o štilos **gangster romano hip-hop**.

E muzika sikhavel pre zakladno muzikakri škola Imrich Godineskri andro Vrabľi, kerel the sar o korepetitoris pro Sukromno konzervatorijum andre űitra. Aktivno kerel e muzika ciknorestar, e zongora, sar o inštrumentos peske iľas avri, kana les sas 13 berša. Dži adađives paľikerel la dake the le dadeske, hoj leske denas phiko andre škola the andro bašaviben. Uľiľas andre bašaldĩ famelĩja, bašavelas leskro dad, the leskro papus u sajekh o purane, dži kaj peske šaj te leperel. E famelĩja ľikerel o romane tradiciji, purane giľa, giľaven len u sikhaven o neve generaciji.

Leskre bašavibnaskre idoli hine o klasikane autora sar o Sergej Rachmaninov vaj o Frederic Chopin, maškar o moderna intepreta oda hino o džezovo klaviristas Petrucciani.

„Miro interesos pal o hip-hop chudľas andro trito berš pre konzervatorijum, spontanno. Akana kerav o album Miro drom mire kompozicijenca. Ola hine mire buťa, vaš

²⁶ Audijo rumuňika doini khatare e Barbora Botošova pro DVD tel o g. 10.

oda pes avka vičinel – Miro drom. Vakerav odoj pal o normalno dživipen, pal o miro šuñiben. Sar andre giñi Na dara, džal pal oda, hoj o Roma te džanen, ko hine u te na ladžan olestar, ko hine. Oda hin pal e identita savi hin amen savoren, soske adi hijaba hin te garuvel“, phendās amenge kana amenca vakerelas.

Leskri muzika kamen the avri Slovakijatar, bašaven les andro romane radiji the avri, chudel but pozitivna lava pal e peskri buñi sar o džezovo klaviristas, the sar o raper. Hip-hop, rap, ola hine o žanri andal o ulicakro bašaviben, akana hine the e forma vaš o protest angle oda, so pes kerel andro khetaniben. O lava buterval sikaven sar pes arakhas la diskriminacijaha, rasizmoha, o na achaluviben u e izolacija, andre savi dživen o komuniti.

O Miroslav Rác sar o eksamplo pal o džaniben, so hin maškar o rapera phenel pal romano hiphopovo festivalos andro Budapešt, kaj sas akhardo. Pro kidipena o artista khatar o but thema vakerenas pal oda, sar šaj o romano hip-hop te paruvet e socijalno situacija, kultura the o Romengro dživipen.²⁷

O Sendreiovci (Kokavakere lavutara) the e Anička Olahova

E Janka the o Vladimir Sendreiovci, o rom romñaha khatar e Kokava upral e Rimavica hine prindžarde sar o amaterska bašalde, save na daran khatar o eksperimentos.

Oda, hoj pes te kerel e kombinacija maškar o pop, rock, rap the o romano bašaviben nane sako džives, minimalno pre slovatiško scena oda hino unikatno. No o jekhto zumaviben imar sas but lačno. E braťislavakri formacija Para, o rapera Miro vaker andal e Handlova u maškarthemutnes prindžardži romañi formacija Sendreiovci andal e Kokava upral e Rimavica pen arakhle u kerde e bidarutñi kombinacija andal o trin „žanrova lumi“. E energija, savi džalas andal e sig, loki giñi E daj nasvali, andre savi hine o kotora, save terđon pro but šukar melodija khatar o akordeonos, lavuta the o giľavipen khatar o Sendreiovci u aver kotora, kaj keren o rap o Supa the o Deliko, pes sikavel andro videoklipos, savo kerđas o režiseris Braňo Vincze.

Lengri muzika sas the andro films Sherlock Holmes – O ućhalibnaskre kheľibena, savo andro berš 2011 kerđas o britsko režiseris Guy Ritchie. Le Sendreiovcen arakhľas **o oscarovo kompozitoris Hans Zimmer** u jekhetanes lenca kerđas andro films pal o prindžardo angľikano detektivos jekh kotor muzika. Akharde len the pre bari premijera andro London. Vlado Sendrei barikanes dikhelas, sar lenge savoro filmovo štabos the o akharde džene den paťiv.

O Sendreiovci imar bašavenas the andre Carnegie Hall andro New York, pro fes-

²⁷ Video kompozicijakro Magic Miroslava Ráca, kerdo andro Željezovce andro berš 2013 hino pro DVD tel o g. 14.

tival andro norsko Oslo, vaj andre sinagoga andro poltiko Vroclav.²⁸

E Anička Olahova hiñi deštutrineberšengri čhaj andal o gav Lovinobaña, kaj bešel peskra phura daha. Te giľavel chudľas pandže beršendar andre cikñi škola, o slovaťika folklorna giľa. O kako pal late phendľas le Vlado Sendreiske, savo kerdľas o giľado zboros vaš o talentovana romane čhavore. E Anička odoj chudľas te phirel u ačhiľas sar e solistka. Paľis la šundľas e prindžardı čechiko muzikantka e Ida Kellarova, dži adaďives la ľidžal angle andro giľavipen u žutinel lake andro bašavibnaskre aktiviti.

E Anička giľavelas jekhetane bute romane the o slovaťika artistenca, sar sas o Igor Kmeťo, o Jan Bendig, e Anita Soul vaj the la vokalna grupaha Fragile. La Anička hin plani, save hine ča pal e muzika the giľavipen. Soske kana chudľas te barol andre muzika, imar našti te gindinel, hoj varekana te kerel vareso aver.²⁹

Kmeťoband

Andro eftavardešte berša kerde o Kmeťovci e grupa PHRALA. Avenas khatar tradicija, savi len sas andre famelija, soske lengro dad but berša bašavelas andre dichovka u o papus sas sajekh o prindžardo muzikanots. Na sas nič na užardo, hoj o štar phrala chudle o bašavibnaskro drom.

Le beršestar 1999 pes e grupa o dad the o čhavo vičhinel Kmeťoband. Avka bašaven le beršestar 2000. E formacija kerde o Igor Kmeťo phureder the o Igor Kmeťo terneder. Igor Kmeťo phureder hino the o manažeris andre grupa, leskro čhavo bašavel pro sintetizatoris, pro saksofonos u kerel o muzikakre aranžmani. E grupa hin andro repertoaros ki o 250 džides bašade giľa.

O temi pro giľa e formacija rodel „andal o dživipen“. Giľaven pal o kamiben, pharipen, no the pal o ternengro dživipen. Sar phenel o Igor Kmeťo phureder: „Savoro džal andal o jilo“. Andro giľa pes šunel o temperamentos, jag the o dživipen. E grupa ačhiľas prindžardı prekal e giľi Bubamara, kaj o originalno autoris hino e grupa No Smoking Orchestra. E giľi sas andro films „Kaľi muca, parno mucuris“, kaj e režija kerdľas o Emir Kusturica, savo andro No Smoking Orchestra giľavel u bašavel pre gitara. Kmeťoband ľikerel andro buchlo spektrum pre akanutñi slovaťiko bašavibnaskri scena peskro zoralo than.

O charno vakeriben so duj dženenca andal o Kmeťoband amen del o šajipen te dikhel lengro gindo pal o romano bašaviben, tradiciji no the o perspektivna drama.

So hiñi vaš tumenge e čači romañi muzika?

Phenel pes, hoj e čači romañi muzika hiñi odi, kaj hiñi e lavuta the e cimbal-

²⁸ Video andal o festivalos Romano Bašave pro Lolo Bar, kaj o Sendreiovci bašade hino pro DVD tel o g. 15.

²⁹ Vide khatar e giľi So kerdžom, giľavel e Anička Olahova, kerdo pro Lumakro Romano Ďives andro Prešov 8. 4. 2014 hino pro DVD tel o g. 16 u o video giľakro Me tut užarav pro DVD tel o g. 27.

ma. No oda nane savoro avka. Hin man andre godi, hoj o Roma bašavenas pro gitari, marenas pro čare... E čači romaňi muzika avel avri andal o jilo u olestar, so šunel. U nekh buter o Roma šunen vaj o pharipen vaj baro radišagos. U oda pes sikavel andro giľa, save o Roma giľaven. Avka e čači romaňi muzika avel andal o jilo. Le Romeske hiňi andro geni pisimen e historija, savi peske ľidžal but ezera berša pal ola drom, e muzika vakerel pal o savoro. Vaš oda odi muzika hiňi but aver sar slovatiko muzika. E romaňi muzika andre peste ľidžal o elementi andal o džez, španijelska, indicka, orijentalna. Andre odi muzika pes šunel savi hiňi buchľi. U the kana pes kerelas e slovatiko muzika, sas paš oda o Roma. Oda džanas andal e historija, hoj pre lavuta, pre cimbalma bašavenas o Roma.

Save dromeha te džal e romaňi muzika?

La romaňa muzikake nič buter na kempel, ča te chudel pes andro moderno tempo, savo avel andal e luma. Musaj te keras amari adaptacija no musaj the e tradicija te ľikerel. O jilo the e vodi musaj te aven amare.

Pro bibacht, adaďives pes but muzika kerel andal o kompjutera u andre oda nane jilo, oda čačipen. Šunav, hoj odoj nane vodi. Vaš oda, hoj na kerďas o manuš, aľe o kompjuteris. U kana vareso kerava andal o miro gindipen, andal o miro jilo, palis oda e tehnika šaj te lačharel. No o andruno musaj te avel manuškano. U, phares mange, varesostar pes šunel, hoj oda nane.³⁰

Arpi Farkaš Quartet

O Arpi Farkaš hino Rožnavatar, kaj the dživel u kerel buti. Leskri buti hiňi bašaviben, konkretno o džezovo bašaviben u leskro inštrumentos hiňi e zongora. Hino o sikhľardo bašaldo, absolventos khatar o košicko konzervatorijum. O dad leskro bašavelas pre džezovo zongora. O Arpis barola ola muzikaha, sajekh sar romane folkloriha u swingoha. Leskre muzikakre idoli hine o Oscar Peterson, Herbie Hancock u but aver prindžarde džezovo muzikanta. Arpi Farkaš bašavel andro buter bašalde formaciji, but džezova muzikantenca andal o Slovatiko.

E formacija Arpi Farkaš Quartet sas kerďi varekana, kana chudľas o berš 2013, bašaven odoj o amala andal o košicko konzervatorijum. Pre lengre koncerti bašaven o džezova štandardi u leskre kompoziciji. Sajekh penge akharen le džezovo giľaden, save na phiren andre kapela permanentno.

Te bašavel džez pre vichodno Slovatiko sas čačes bi darutno uštar. Musaj sa ste bararel pengro publikum, te chudel le manušen. Pal o varesave berša, so bašavelas, o intereso andre kadi muzika pes vazdľas u adaďives hine lengre koncerti

³⁰ Video e gili Akharav tut khatar o Kmetoband g. 17.

pherde manuša, nekh buter kana bašaven andro Košice. Normalno hino kada muzikakro žanros feder prindžardo avri, sar ke amende, ča andro paš Ungriko hine buter but lačhe džezova školi. O Arpi Farkaš phenel, hoj le Romen dikhel but paš o džez, u oda nekh buter vaš o ritmikano the harmonicko šuñiben, save hino vaš o Roma špecifikano.

O Arpi Farkaš kerel e muzika the vaš o inscenaciji andro rožňavakro teatro Actores, savo khelel nekh buter o paramisa, no nevo so kerđas hino muzikal. Oda hino pal e bašaldı famelıja u lakro dživipen. O Arpi Farkaš hino muzikakro autoris u khelel e rola sar o dad andre famelıja. Andro oktobris 2012 o teatro ola inscenacijaha geľas pro festival andre Indija, New Delhi u resľas bari pativ.³¹

³¹ Audijo inštrumentalna džezova varijaciji khatar o Arpi Farkaš Quartet, Košice 11. 7. 2013 pro DVD g. 11.

6. O FESTIVALI VAŠ E ROMAŇI KULTURA

E romaŇi kultura andre peskre but droma the o žanri ačhavel peskri prezentacija pro džido sikaviben, pro kontaktos maškar o interpreta the o publikum, pre oda, hoj cirdel o momentalno šuŇiben andal o bašaviben, kheľiben, giľavipen vaj vakerdo lav. Andro amare berša o „podijum“ vaš e džidĩ romaŇi kultura the o kondiciji vaš lakri prezentacija keren pro jekhto than o festivali vaš e romaŇi kultura. Andro but festivalova kidipena, save pen kerde andro berša 2013 u 2014 avri las varesave lendar.

6.1. BALVAL FEST

E balval phurdel u **andro berš 2013 kerde imar 13. var o Balval Fest**. Leskro majbaro organizatoris u autoris le gindoskro hino andre kadi pustik imar buterval phendo **Vladimir Sendrei**, savo les sodo berš prikerel u paľis organizinel andro leskro gav **Kokava upral Rimavica**. Sar ov korkoro phenel, pro Balval Fest sika-ven, sar e romaŇi muzika del e inšpiracija vaš muzikakri buťi buchles.

Anglo dešutrin berša o Vladimir Sendrei vakerďas le šerutnenca andro gav Kokava upral e Rimavica u phendās lenge pal o gindo te kerel o kidipen, savo pozitivno dromeha šaj te sikavel e romaŇi komunita na ča direktno andro gav, no the andal o aver regijoni. Pal o but diskusiji pro agor avle ki o ačaľuviben u o festival pes šaj kerďas. Dži adaďives pes kerela le žutipneha andal o MK SR, khatar o Urados le zorarde manušesko rajipnastar SR vaš o romane komuniti the khatar o privatna sponzora.

O festivalos zumavel sako berš te sikavel the aver žanri andal o romano bašaviben, khatar e tradicionalno muzika prekal o popova formaciji dži ki e phareder džezovo vaj swingovo muzika. E inšpiracija o organizatora len khatar o ajse kidipena andro thema, kaj sas vaj sar e kapela pre lende bašade.

O špecifikum pro Balval Fest hino, hoj pes bašavel tel o ņebos, pro phundrado than andro gav, kaj o kontaktos maškar o lavutara the o publikum hino pašo, direktno the interaktivno. Buterval pes ačhel, hoj o lošalo publikum lel o kotor andro bašaviben, vaj giľavel vaj kheľel, džal e komunikacija le artistenca u direktno del peskro andre lengri prezentacija.

Vladimir Sendrei kamelas te arakhel so nekh buter romane artistikane formaciji, te

vakerel lenca u te del lenge o than vaš lengri prezentacija, vaš oda, hoj o Balval Fest sar ajso nane ča te sikavel o bašaviben, no sikavel e džidi kultura the e identita le nipengri, save dživen andre savori luma, pro sako than, kaj len phurdľas e balval.

O žanrovo buchľipen pro Balval Fest sikavas prekal o duj formaciji, save pre leste bašavenas, u ola sas e Folklorno kapela Bartošovci andal o Kalo Balog u o čhajengro duo Gitanas.

O lavutaris Julijus Bartoš – Šuka, pre savo pes našti te bisterel, kerdľas andro berš 1953 e famelĳakri romaňi kapela e **Folklorno kapela Bartošovci** u lengro unikatno zoralo štilos zorale natureloha peske e kapela ľikerďas dži adaďives. The pal oda, so avle o neve džene, the pal oda, sar o legendarno Julo geľas te bašavel andro muzikantsko űebos. E pativ the e popularita penge sakovar chuden prekal e originalno interpretacija tradicijonalno muzikakri the giľengri u olestar, hoj lengro kamiben te bašavel hino čačes jaguno³²

Le čhajengro duo Gitanas, kaj giľavenas e Adrijana Drafijova the e Klaudija Farkašova andal o Neve Zamki peske chudľas o dikhiben khatar o manuša prekal oda, hoj giľavenas andre talentovo suťaž. But lačhi vokalno interpretacija prindžarde popularna hitengri lenge andľas pativ khatar o publikum the khatar o profesijonalna muzikanta. Pro Balval Fest ande but popularna na romane giľa andal o repertoaris avere interpretengre u originalna, tradicijonalna romane folklorna giľa, save giľade anro pop-rockova u khelĳbnaskre aranžmani, save penge korkore kerde.³³

6.2. BIHARISKRE ĐIVESA

Imar o nav Jan Bihari sas lekhado andre kadi publikacija, u oda sas andre kapitola pal o bare manuša andre romaňi muzika andre historija. **O Bihariskre đivesa** hine o kidipen, savo hino kerdo vaš oda, hoj **te leperel kada prindžardo primašis**, savo sas o zoralo the pativalo manuš andre kultura andro savoro purano Ungriko. O organizatoris pre kada festivalos hino o Štefan Banyak, o romano muzikantos, primašis, but beršengro profesijonalno muzikantos, savo uliľas andro Baro Blahovos, adaďives bešel andre Dunajsko Streda.

O Bihariskre đivesa chudle peskri tradicija imar andro berš 1964, kana o festivalos kerenas o lokalna kulturna the sikhavĳbnaskre organizaciji. Pal o berš 1989 o kidipen imar na sas avka mište kerdo. Štefan Banyakoske sas but phares, hoj o foros Dunajska Streda bisterďas pro peskro prindžardo čhavo. Až

³² Video giľatar Pre dvorica khatar e Folklorno kapela Bartošovci pro festivalos Balval Fest andre v Kokava upral e Rimavica 24. 8. 2013 g. 18.

³³ Video – e cover verzija latino giľakri Un, dos, tres giľavel o duo Gitanas pro festivalos Balval Fest andre v Kokava upral e Rimavica 24. 8. 2013, g. 19

andro berš 2003, kana geľas andre penzija leske avľas o šajipen te kerel palis o festivalos u te kerel olestar ajso kidipen, pre savo sikavela uči kultura, o „ungriko romano bašaviben“. Andro berš 2013 e themutnengri asocijacija savi lidžal angle o Štefan Banyak, jekhetanes le Žitnoostrovsko sikhavibnaskro centroha andre Dunajsko Streda resle te kerel imar 10. var o Bihariskre đivesa. E koncepcija hiňi te sikavel o tradična folklorna vaj cimbalova romane kapeli andal o Slovaťiko the Ungriko, save bašavenas o inštrumentalna kompoziciji. Normalno, o akharde giľade hine sajekh andal e Slovaťiko the Ungriko, giľaven slovaťika, romanes the ungrika.

O Štefan Banyak lel baro kotor andre oda, hoj pes ačhaďas o leperdo bar vaš o Jan Bihari andre Dunajsko Streda. Palikerdo leskra buťake, o Bihariskre đivesa ačhile maškar o nekh feder festivali, save sikaven e uči bašavibnaskri kultura, kultivovano interpretacija khatar o profesijonalna bašavibnaskre formaciji the o giľade, kaj hino o sikhado publikum andal o Roma the na Roma.

Štefan Banyak peske avka leperel pre oda, sar pes chudle te kerel o Bihariskre đivesa avka:

„Palis geľom andre penzija u me som ajso manuš, hoj džanen, me našti te bešel ča khere u te užarel, kana merava. Kerďom e themutnengri asocijacija vaš o romane lavutara andal o okresis Dunajsko Streda. O phučipen sas, sostar te astarel. Andro berš 1964 sas andro foros jekhto var o Bihariskre đivesa vaš o leskri pativ. Me odoj bašavavas. Sakovar avľom, the te somas avri le themestar. Palis pro đivesa phirenas te bašavel the ajse formaciji, saven na sas odoj čačo than. Odoj phirel o bašaviben, savo kerelas o Biharis, savo pes bašavelas andro kavehazi u pro bare koncerti. Kama-has ča romano bašaviben, na pherdo gitari, organi...“

Chudľam te kerel o đivesa andro Baro Blahovo. No oda na sas o lačho than, na sas amen ko te žutinel. Andre khangeri kerďam e suntu omša, kaj avľas the o ungriko ambasadoris. Vakerahas leha, sar te džal durededer. Phendom leske pal o gindo, hoj kamav andro gav te ačhavel o leperibnaskro bar vaš o Biharis. Aver berš o bar sas ačhado, no na andro Baro Blahovo, andre Dunajsko Streda. Andro gav na arakhľam dosta mangipen u o leperibnaskro bar sas varekaj avri. O primatoris andal e Dunajsko Streda amenge diňas feder than. Som lošalo, kana dikhav, sar ki o bar phiren o turista. Kerďam olestar o phirdo than u e Dunajsko Streda ačhilas o than vaš o savore romane lavutara andal e Europa. Kerďam the o Bihariskro suboris. O Biharis sas o kompozitoris u baro lavutaris. Ov hino amaro thagar. Phares mange, hoj adaďives ča frima Roma pal oda džanen.“

Pal peskro bašavibnaskro drom, pal o dživipen u pal o šajipena vakerďas andro lungeder vakeriben, andal o save avri iľam:

Kanastar chudl'an te bašavel, so tumen and'as ki o bašaviben, ul'il'an andre bašald'i famel'ija, sar džalas tumaro bašavibnaskro dživipen?

Som andal e bašavibnaskri famel'ija. Mire phure dada pal o so duj seri sas primaša. Miro dad sas o kontrašis andre kapela. Sakovar kamavas te bašavel. Somas sa kodoj, kaj pes bašavelas. No na sakovar mangše džalas. Le čhavoren na mukhenas pro savore thana, no mange pes delas te dochudel pes ki o lavutara.

Palis ge'lom andre Dunajsko Streda, kaj andro kavehazi bašavenas lače lavutara. ačhil'as pes the oda, hoj jevende terđuvavas tel e blaka ča vaš oda, hoj len te šunav te bašavel. U na jekhvar mište fađind'om. Varekana pes mange delas te dochudel pes andre kavehaza, ča andro kutos, hoj te šunav sar bašaven. Chudle man u čhide avri. Jekh lendar mange phenelas, hoj odoj sakovar te na džav. Phenavas leske, ča užaren, mekh mange likerena o zubuno. U palis pes oda the ačhil'as.

No a'le palis avlam te bešel andre Dunajsko Streda u sas man bacht, hoj andro foros avlas pale jekh baro lavutaris, savo bašavelas Peštate le nekh feder lavutarenca. Ov palis ge'las pre penzija u avlas adaj, kaj ul'il'as andre Dunajsko Streda. U avka adaj chudl'as te sikhavel le čhaven. Amen bešahas pašes, pre aver sera. E daj mange kerd'as o kidipen, hoj te phirav ke leste te sikh'lol. Ole manušestar sikhli'om savoro. No the te sas lačo lavutaris, u džanelas savoro te bašavel, korkoro na prindžarelas noti. No me kamavas te džanel the o noti, no adaj pašes na sas nisavi škola. Vaš oda ge'lom andro muzikakri škola Bratislavate. E škola agorind'om u chudl'om man pre konzervatorijum. Pal o jekh berš pre konzervatorijum mukhl'om e škola. Na sas man love u musaj somas te rodel la famel'ijake. No o noti sakovar sikh'luvavas.

Palis avlas o slugađipen (o slugađipnaskro musaj, editorestar). Somas andro Lešani paš e Praha, pre Sazava. Šaj o Del oda kamelas, no avlas odoj e slugađengri kapela, savi odoj zumavelas. Me, kana man pro slugađipen sas kana, imar man sas o inštrumentos andro vas u zumavavas. Akhard'as man o dirigentos, diñas mange te bašavel le notendar, me bašađom. Šaj te džanen, hoj pal o duj čhona Prahate somas imar andro slugađipnaskro artistikano suboris. Biš čhona somas o slugađis andre slugađipnaskri kapela.

Kana avl'om pal o slugađipen, na sas man nič. Le amalenca andro mire berša kerd'am pre jekh suťaz e Rapsodija khatar o Franz Liszt. Šund'as amen the o dirigentos andal e Nevi Scena Bratislavatar, o raj Macháček. U phenel amenge trine dženenge andal e kapela, hoj leske te das amare adresi. Pre Patrađi amenge avlas o lil, hoj te avas andro Slovkoncert. Kerd'am o themeskre zumavipena u bašavahas sar o profesijonalna muzikanta. No a'le sajekh keravas me buti andro Žitnoostrovsko suboris. Dži adađives som andre leste. No prindžardo na somas. Andre Dunajsko Streda oda sas pharo. Adaj sas prindžardo oda, kaskro

dad bašavelas andre kavehaza. Lenge denas pativ. Miro dad ñikhaj na bašavelas u andro foros avľam Baro Blahovostar. Avka mande sakovar thode pre sera.³⁴

6.3. AMARI LUMA

Andre kapitola pal o vlaxiko romano bašaviben vakerďam pal oda, sar bešenas o vlaxika romane komuniti. Nekh buter bešenas andro juhozapadno kotor Slovatiko, kaj keren nekhbareder kotor andal e romaňi populacija, sar o averipen khatar o centralno the vichodno Slovatiko.

O festivalos vaš e romaňi vlaxiko kultura tel o nav Amari Luma pes andro berš 2013 kerďas jekhtovar. O foros Komarno diñas o phiko le organizatorenge u avka jekhetanes kerde dosta baro festivalos, pre savo kerde e prezentacija buter sar dešujekh bašavibnaskre, giľade the kheľibnaskre formaciji andal o Slovatiko the pašo Ungriko.

O festivalos the o džene pre leste sikade le manušenge tradicijonalno vlaxiko romano folklor – o giľavipen bi o bašaviben, no the o moderna formi, kana o kapeli bašaven pro gitari the pro elektronikane bašavibnaskre inštrumenti.

O kheľibnaskre kreaciji sikade o subora andal o Ungriko, o tradicijonalno kheľiben le pacenca, muršikane kheľibena the o vlaxika kheľibena vaš o murša the džuvľa jekhetanes.

Vaš e ilustracija anas o kotor giľavipen khatar e vlaxiko romaňi bašavibnaskri formacija Slovakijatar, konkretno Ňitratar – e famelijakri kapela Laci Szidi.³⁵

6.4. ROMANO BAŠAVEL

O maškarthemutno multižanrovo festivalos Romano bašavel sas jekhto vare kerdo andro berš 2009. O gidno sas te kerel o podijum vaš o romane artista, kaj te chuden o šajipen te sikavel pengri kultura u džaňiben.

O Romano bašavel, oda hin o than, kaj nekh angleder pen arakhen o manuša, save kamen but farbengro dživipen u džanen, hoj jekhetane aktiviti cirden le manušen paš peste u žutinen lenge te prindžarel avere dženen vaj sokaša, save avervar našti prindžarenas. O festivalos sajekh del o than vaš o talentovana romane čhave, so hine andro štipendijno programos andre themutnengri asocijacija Dive maki, save pro festivalos sako berš khelen, u savege džan o love, so pen potinen, kana o manuša aven.

O multižanrovo festivalos Romano bašavel pes **sako berš kerel andro than, kaj hino o rajkano kher Lolo Bar**, pro 29. augustos. Oda hin 12-orengro ma-

³⁴ Video- Verbung tel o g. 20 u video čardášis khatar o Jan Rigo tel o g. 21. Kerdo pro Biharskre dživesa andre Dunajsko Streda 13. 10. 2013

³⁵ Video e kapela Laci Szidi pro festivalos Amari Luma andro Komarno 14. 9. 2013 tel o g. 22.

ratonos pherdo unikatno energijaha, savo kerel e phurd maškar o gil'ade, kapeli, khelade, herci the artista andal o but žanri andre jekh len savi anel lači voja u nevo džaňiben. Festivalos hino vaš sakoneske, so kamel te dživel o but farbi the emociji save hine andre romaňi kultura.

O than Lolo Bar dživel prekal e tradicionalno romaňi kultura. Del o šajipen te džal pale andro berša dži o dural thana, khatar baron o romane tradiciji. **Bašaven u khelen o odoj o muzikanta andal e Rumuňija, Ungriko, Rusiko, Polťiko, Čechiko the Slovaťiko.** E prezentacija keren o tradicionalna vastengre buťarne, o chabena, o phirdo chartikano buťarno than le beršestar 1860, e drabarno than, vaj o workshopos vaš o kheľiben vaj čitratuňipen.

E themutnengri asocijacija Dive maki kerel kada kidipen tel o res te prezentinel e romaňi kultura, no sajekh prekal kadi forma te sikavel pro problemi, na dosta žutipen the šajipen vaš o but talentimen romane čhavore. O štipendijno programos andre asocijacija imar prekal o varesave berša kanastar chudľas te kerel buťi diňas o phiko but dešenge talentovano romane čhavorenge, diňas lenge o šajipen te phirel andre škola u te vazdel pes opre, so avere dromeha šaj dochudle ča bare pharipnenca.

O maškarthemutno festivalo Romano bašavel sikavas sar o kotora khatar o kheľiben, savo kerde ola talentimen čhavore the aver džene.³⁶

³⁶ Video khatar o festivalos Romano bašavel, 29. 8. 2013 tel o g. 23 a 24 – o čhavore andal o Dive maki, gilaven u khelen u g. 25 khatar o dženo pro festivalos, e formacija Bachtale apsa, gilavel o Marijo Bihari.

O LAV PRO AGOR...

Bašavibnaskro barvaŕipen le Romengro hino o kulturno markeris, savo andro kotekstos pal e džidži romaŕi kultura terđol nekh zoraleder, tipikano u unikatno. Hino jekh maškar o elementarna prezentaciji le Romendar, sikavel o špecifikano dikhiben pro andruno spritualno dživipen u sajekh hino o drom sar te avri phenel peskre ginde u dikhipena khatar o autora the interpreta. O bašaviben, e muzika sar ajsi hiŕi imar čirla o univerzalno komunikačno inštrumentos, bi te kampil te džanel e čhib šaj te anel o emociji u te ačhavel e phurd maškar o producentos the šundo.

Slovaŕiko sar o geografikano than the sar o manuškano khetaŕiben sas pro peskro historikano drom bandardo khatar o but kulturi, paŕabena the historikane akcijenca. Andre mozaika khatar ola regijonalna, originalna the avral ile kulturi bi e diskusija likerel peskro than the e romaŕi kultura sar e kultura, savi hiŕi džidži, likerel e tradicija, no sajekh pes paruvcl avka, sar džal o procesos andro khetaŕiben.

O špecifikano rodipen andro romano bašavibnaskro barvaŕipen dži akana na sas dosta kerdo. Andro angomis berša sas ča varesave publikaciji, save džanas pal e tema. O primarno intereso sas te chudel andre so ča nekh puraneder, originalno repertoaris, so mištes kerđas the o projektos Phurikane giŕla khatar e themutnengri organizacija Ŗudro Bratiŕlavatar.

O resa andre amari publikacija hine aver sar so sas andro angleder publikaciji u ŕidžan amen ki oda, hoj te keras o čitro pal e akanutŕi situacija andro romano bašaviben andre dujto dekada andro amaro ŕelberšipen. U soske jekhetanes la lumaha uštarđam andre digitalno era, oda keras le inštrumentenca, save amenge o teknikano the o technologikano vazdipen del.

O digitalna kulturna objekti vaj o **e-borna**, lendar, sar le elementarno koto-renderar keras o finalno portretos pal e romaŕi kultura, špecijalno bašavibnaskri. E digitalno dokumentacija, o procesingos u paŕis o likeripen hino o drom, sar te chudel andre e džidži romaŕi kultura andro lakro žanrovo buchŕaripen khatar e tradicijonalno dži e moderno, khatar o folklorno prekal o amaterengro dži ki e uči profesijonalno produkcija.

Prekal e modeno digitalno tehnologija amen dochudl'am dži ki o šajipen te del but manušenge na ča o vakeriben pal e romaňi bašavibnaskri kultura, no the te sikavel o kotora, andre iłam e interpretacija pro konkretno than andro konkertno vacht the andre lači kvalita. E multimedijalno charakteristika adi publikacijakri del le manušenge o šajipen te genel, te dikhej vaj te šunel kadi buter kotorengri knižka u, sar pałas, the olenge, save pen interesinen pal e romaňi kultura.

E digitalno dokumentacija pal e džiđi romaňi kultura, o videi, o audijo, o fotografiji, o vakeribena the mekh but aver informaciji šaj arakhena pre web sera www.portalsvk.sk vaj www.portalsvk.eu.

Pro agor kamas te pałikerel savorenge, save peskre kotoreha dine phiko oleste, hoj kadi pustik šaj dikhłas o dıveskro udut.

Le Ministerstvoske vaš kultura Slovaťiko republikakro, savo andre peskri strategija kerđas o than the o šajipen te likerel u digitalnes te sikavel o kulturno barvałipen le Romengro. Prekal e koordinacija andre Europakri unija pes the o romano kulturno barvałipen ačhel o kotor andro kulturno barvałipen andre sasti Europa.

Le šerutnenge andro Themeskro džaňibnaskro pustikengro kher andro Prešov vaš e implementacija le nacijonalno projektoskri o Dokumentacijakro the informacijakro centro vaš e romaňi kultura, vaš o džaňibnaskro žutipen u vaš oda, hoj kerđas o kondiciji vaš o lačo kerdo mapingos, rodipen the procesingos andro digitalno pherđaripen, savo hino o kotor andre kadi publikacija.

Eksterno buťarnenge andro projektos – romane the na romane ekspertenge, save dine phiko prekal o lengre konzultaciji, gođaveripena, lekhavipena u lengra džaňibnaskra, organizačno the profesijonalno buťaha žutinde oleske, kaj o rodipen te avel so nekh buchleder u pre so nekh učeder nivelos.

Le buťarnenge andro dokumentačno the informacijakro centro vaš e romaňi kultura, save phares buťi kerenas, kana rodenas o materijala, o informaciji, kerenas o kontakti u lenas kotor pro savore aktiviti, save kampelas kana pes kerelas kada pustik.

U pro agor, savore ***romane artistenge, kompozitorenge, interpretenge, giłavutnenge, kheladenge u teatroske dženenge*** vaš o lengre prezentaciji, vaš o kamiben te sikavel amenge so džanen, vaš lengri profesijonalita, lačo jilo, bi agoreskro kamiben ki e artistikaňi buťi, bašaviben, khelıben, ki o giłaviben. U vaš oda, hoj hine.

Andro Prešov, septembros 2014

FOTO SERI

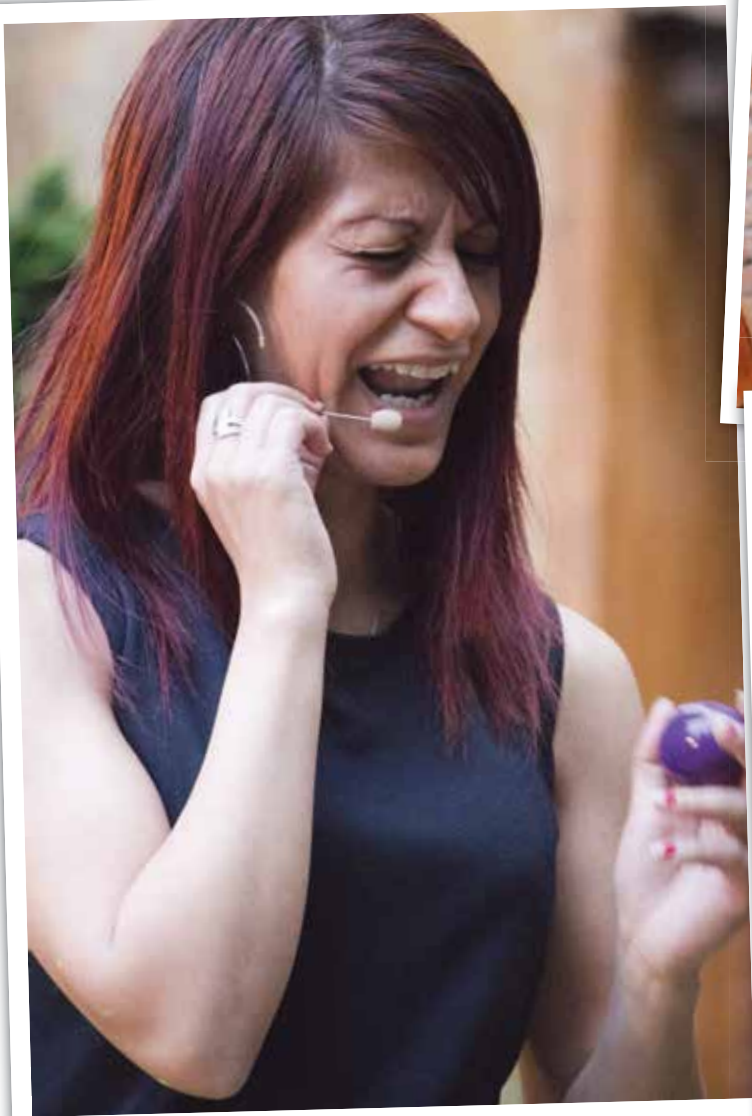

Luna

Kapela Luna je mladá netradičná, zaujímavá dievčenská kapela. Husľové sóla primášky Michaely Kazárovej, skvelé výkony akordeonistky Petry Cickovej, krásne tóny kontrabasu Brone Cickovej a spev v podaní Stanislavy Cickovej sú zárukou nezabudnuteľných hudobných vystúpení. V jej pestrom repertoári má dominantné postavenie folklór: rómsky, slovenský, český, poľský a maďarský. Nemenej pôsobivo dokáže kapela interpretovať moderné skladby i známe klasické, džezové, swingové, či muzikálové melódie. Dievčatá spolupracovali s folklórnym súborom Turiec z Martina, ale aj so slovenskými skupinami Desmond a Vetroplach na podujatiach zameraných na boj proti rasizmu. Koncertne tiež sprevádzali osobnosti ako Tomáš Bezdeda, Ján Rigó, medzinárodne úspešných Sendreiovcov, a iných hudobných majstrov.

E kapela Luna hiňi jekh terňi, na tradično, interesantno džuvľikaňi kapela. Solo pre lavuta khatar e Michaela Kazarova, šukar bašaviben pro akordeon khatar e Petra Cickova, kovle toni pre bari bugova khatar e Stanislava Cickova den e garancija, hoj lengri muzikakri interpretacija našti te bisterel. O dominantno than andro lengro buchlo repertoaris lel folklor: romano, slovaťiko, čechiko, poľtiko the ungriko. Na goreder e kapela bašavel the o moderna giľa, o prindžarde klasikane, džezovo, swingovo vaj muzikalovo melodiji. O čhaja bašavenas le folklorne suboriha Turiec andal o Martin, no the le slovaťiko kapelenca Desmond u Vetroplach pro kidipena anglo rasizmus. Pro koncerti bašavenas vaš o personaliti sar Tomaš Bezdeda, Jan Rigo, maškarthemutnes prindžarde Sendreiovci u aver muzikakre majstren.

The Luna band is a young, unconventional, and interesting girl band. The solos played by the first violinist Michaela Kazárová, spectacular performances by the accordionist Petra Cicková, beautiful bass tones played by Brňa Cicková and the vocal performed by Stanislava Cicková guarantee unforgettable musical performances. The varied repertoire of the band is dominated by the Roma, Slovak, Czech, Polish, and Hungarian folklore. The band is able to interpret both modern songs and the well-known classical, jazz, swing, and musical compositions in an equally impressive way. The girls collaborated with the folk group named Turiec from Martin, but also with Slovak groups Desmond and Vetroplach at ventures aimed at combating racism. They also accompanied at concerts such personalities as Tomáš Bezdeda, Ján Rigó, the internationally successful Sendrei band, and other musical masters.

Devils Music

V roku 2013 toto zoskupenie tvorili Jozef Ferko – gitara, Vladimír Adam – kontrabas a Daniel Iskra – spev. Venujú sa prevažne interpretácii moderných, rockovo-populárnych piesní, a to prevzatých, ale aj vlastných.

Andro berš 2013 andre kapela bašavenas o Jozef Ferko pre gitara, Vladimir Adam pre bari bugova u o Daniel Iskra giľavelas. Nekh buter giľaven o moderna, rockovo the popularna giľa, save len aver interpretendar, no keren the lengri muzika.

In the year 2013, this grouping consisted of Jozef Ferko - guitar, Vladimir Adam – bass, and Daniel Iskra - singing. They are predominantly involved in interpreting modern, rock-pop songs, both adopted and their own ones.

Oračkovci

Klasická rómska cimbalová hudba, ktorá účinkuje prevažne v zábavných podnikoch v rekreačných strediskách vo Vysokých Tatrách. Rodinnú zostavu hudobníkov tvoria: Ján Oračko st. ako skvelý cimbalista, Ján Oračko ml. je primášom, Martin Oračko hrá na kontrabas a Igor Pompa na akordeón. Pochádzajú z obcí Holumnica a Toporec.

E klasikaŋi romaŋi cimbalmo vo kapela, savi nekh bu-ter bašavel andro lačhe vachtengre thana the rekreačna centri andro Uče Tatri. Andre fameľijakri kapela bašaven: Jan Oračko phureder sar o but lačho cimbalmošis, Jan Oračko terneder hino o primašis, Martin Oračko bašavel pre bari bugova u o Igor Pompa pro akordeonos. Hine khatar o gava Holumnica the Toporec.

The Classical Roma dulcimer music band, which performs primarily in the High Tatras holiday resorts. The band consists of a family of musicians: John Oračko sr. as a great dulcimer player, Ján Oračko jr. is the first player, Martin Oračko plays the bass, and Igor Pompa is accordionist. They come from the villages of Holumnica and Toporec.

Ján Berky-Mrenica ml.

Narodil sa 4. júla 1962 vo Zvolene. Po absolvovaní odboru husle na bratislavskom konzervatóriu tri roky pôsobil v SLUK-u. Znáмым sa stal predovšetkým účinkovaním v orchestri Diabolské husle, ktorý zakladal jeho otec, legendárny husľový virtuóz Ján Berky-Mrenica st. Vedenie orchestra prevzal v roku 1997. V roku 2006 vydal CD Black Magic, svoj výnimočný talent zužitkoval aj pri spolupráci na knihe o najznámejších rómskych piesňach či tvorbe hudobných aranžmánov pre profilové albumy Diabolských huslí, ale aj folklórnych súborov Technik a Gymnik. Hudobne sa podieľal aj na filme Cinka Panna či projekte SLUK-u Strom. Je otcom myšlienky podpory talentovaných detí zo sociálne a inak znevýhodneného prostredia, ktorá vyústila do vzniku projektu Divé maky. V roku 1999 získal Zlatú platňu za album Gypsy Dance, v roku 2000 si prevzal cenu Slovenskej hudobnej akadémie Grammy. V roku 1999 spolu so svojím orchestrom zvíťazil v celosvetovej súťaži folklórnych hudieb v poľskom Cziechoczinku.

Uľiľas pro 4. julos 1962 andro Zvolen. Pal oda, so avri phirdas o sikhľuviben pre lavuta pro bratislavakro konzervatorijum, trin berša bašavelas andro SLUK. Prindžardo ačhilas nekh butter prekal o bašaviben andro orchestros Diabolske husle (Bengali lavuta), savo kerđas leskro dad, o legendarno virtuosis pre lavuta o Jan Berky-Mrenica phureder. O angluno dzeno andro orchestros ačhilas andro berš 1997. andro berš 2006 kerđas o CD Black Magic, leskro unikatno talentos pes prindžarel the prekal e buťi pre knižka pal o nekh prindžarde romane giľa vaj andro muzikakre aranžmani vaš o profilova albumi khatar Diabolske husle, no the vaš o folklorna subori Technik the o Gymnik. E muzika kerđas andro filmes Cinka Panna vaj andro SLUK projektos O kašt. Lestar avľas o gindo te del pes o phiko le talentimen čhavenge andal o socijalno vaj aver bi lače thana, olestar pes kerđas o projektos Dive maki. Andro berš 1999 chudľas e Somnakuňi platňa vaš o albumos Gypsy Dance, andro berš 2000 chudľas o molipen khatar e Slovaťiko muzikakri akademija Grammy. Andro berš 1999 jekhetane peskre orchestroha resľas o jekhto than pre sa lumakri kompeticija vaš o folklorna kapeli andro polťiko Cziechoczinek.

He was born on July 4, 1962 in Zvolen. After graduating from the Department of Violin at the Conservatory, he was performing in the SLUK folklore ensemble for three years. He became known primarily by his performing with the orchestra Diabolské husle (The Devilish Violin), established by his father, the legendary violin virtuoso Ján Berky-Mrenica sr. He took over the role of the orchestra leader in the year 1997. In the year 2006, the he released the CD named Black Magic; he exploited his exceptional talent in the cooperation on a book on famous Roma songs or in making music packet arrangements for profile albums of the Diabolské husle band, but also folklore ensembles Technik and Gymnik. He also participated musically in the film Cinka Panna (The Gypsy Virgin) or the SLUK project Strom (A Tree). He is the father of the idea of supporting talented children from socially and otherwise disadvantaged backgrounds, which resulted in the establishment of the project Wild Poppies. In the year 1999 he won the Gold Record for his album The Gypsy Dance, in the year 2000, he was awarded the Slovak Music Academy award Grammy. In the year 1999, along with his orchestra, he won the global competition of folklore bands in the Polish city of Cziechoczink.

Edith

Džezovo-swingová kapela z Prešova, so speváčkou Editou Kovářovou ako vedúcou osobnosťou zoskupenia. Hrávať začali v deväťdesiatych rokoch, repertoár tvorili hlavne remaky známych jazzových skladieb z prvej polovice 20. storočia. V súčasnosti rozvíjajú aj vlastnú tvorbu s presahom do rocku a šansónu.

E džezovo the swingovo kapela andal o Prešov, kaj gi-
ľavel e Edita Kovařova sar e šerutňi dženi andre for-
macija. Te bašavel chudle andro eňavardešte berša,
o repertoaris sas nekh buter o neve aranžmani andal
o prindžarde giľa khatar o jekhto kotor andro 20.-to
šelberšipen. Akana vazden the peskri muzika prekal
savi resen the rock u šanson.

The jazz-swing band from Prešov, the singer Edita Kovářová being its leading figure. They began performing in the 1990s, their repertoire consisted mainly of remakes of the famous jazz compositions from the first half of the 20th century. Currently they also develop their own compositional work with an overlap in the rock and chanson fields.

Roman Holub a Martin Holub

Pochádzajú z rómskej osady v obci Chminianske Jakubovany neďaleko Prešova. Do ulíc mesta priniesli melódie rómskych ľudových piesní, aj vlastnú tvorbu. Texty ich piesní sú o Bohu, o viere, ale aj o každodennom živote Rómov a migrácii. V ľubozvučnej rómčine.

„Dži tosara bešav, pro ňebos dikhav, me dikhav, kana o Del, joj, avela. Na sovav, me užarav, kana o Del avela...”

„Do rána sedím, na oblohu hľadím, ja čakám, kedy príde Boh. Nespím, čakám, kedy sa Boh zjaví...”

Aven khatar o romano gav andro Chminianske Jakubovany na dur Prešovostar. Andro foroskre ulíci ande o melodiji, folklorna giľa the lengre giľa. O lava andro giľa hine pal o Del, pal o paťaben, no the pal o sakodive-sutno dživipen le Romengro u pal e migracija. Šukares, romanes.

„Dži tosara bešav, pro ňebos dikhav, me dikhav, kana o Del, joj, avela. Na sovav, me užarav, kana o Del avela...”

They come from the Roma settlement in the village of Chminianske Jakubovany near Prešov. They have brought the melodies of the Roma folk songs and their own compositions in the city streets. The lyrics of their songs are about God, about faith, but also about the daily life of the Roma and migration, sung in the euphonical Roma language.

„Dži tosara bešav, pro ňebos dikhav, me dikhav, kana o Del, joj, avela. Na sovav, me užarav, kana o Del avela...”

„By the morning I sit, I look at the sky, I'm waiting, when God comes. I do not sleep, I am waiting for God to reveal ...”

Ján Rigo

Korunovaný kráľ rómskych piesní na Slovensku, spevácky partner slávnej Bangó Margit, s ktorou naspieval album, za ktorý v roku 2009 získali platinovú platňu. Za album Mulatok, mert jól érzem magam (Zabávam sa, lebo sa dobre cítim) taktiež dostali prestížne ocenenie v Maďarsku – Fonogram 2010 za album roka. Je predsedom občianskeho združenia Spoločnou cestou s rómskou kultúrou – Kethano drom la romane kulturaha. Už od roku 1994 každoročne organizuje Žitnoostrovský rómsky festival, od roku 2003 oceňuje cenou Rómska ruža tých, ktorí významným spôsobom zlepšujú spolunažívanie národností.

E koruna bešel pre leskro šero, o kraľos romane giľengro pre Slovaťiko, giľavel jekhetane le but prindžardí Bango Margit, kerdžas laha o albumos, vaš o savo andro berš 2009 chudle e platinovo platňa. Vaš o albumos Mulatok, mert jól érzem magam (Mulatinav, bo man lačhes šunav) sajekh chudle o učo moľipen andro Ungriko – Fonogram 2010 vaš o albumos beršeskro. Hino o šerutno andre themutnengri asocijacija – Kethano drom la romane kulturaha. Imar le beršestar 1994 sako berš kerel o romano festivalos pro Žitno ostrovos, le beršestar 2003 del o moľipen Romaňi ruža olenge, savo bare kotoreha lačharen o jekhetano dživipen maškar o manuša andal o but naciji.

He is a crowned king of the Roma songs in Slovakia, a singing partner of Bangó Margit, with whom he sang the album, for which they were awarded the Platinum Record in the year 2009. For the album Mulatok, mert jól érzem magam (I am having fun, because I feel very well) they were also awarded the prestigious award in Hungary - Phonogram 2010 - for the album of the year. He chairs the civic association Common Way with the Roma Culture - Kethano drom la romane kulturaha. Since 1994, he has been organizer of the annual Roma festival in the area of Žitný ostrov; since 2003, the festival awards the Roma Rose award to those who significantly improve coexistence between nationalities.

The background features two overlapping light gray triangles. The larger triangle is on the left, pointing downwards and to the right. The smaller triangle is on the right, pointing upwards and to the left. They overlap in the center, creating a darker gray area.

ROMA MUSIC IN SLOVAKIA

TABLE OF CONTENTS

Introduction	178
1. Genres of the Roma music	183
1.1. Traditional Roma folklore	183
1.2. Roma-pop	187
1.3. Roma-jazz	191
1.4. Flamenco	193
1.5. Roma dance	195
2. Salon Roma music	199
2.1. The beginnings of the salon music	199
2.2. Salon music in the 20 th century and its representatives	200
3. Music of the Vlachika Roma	202
4. Theatre Romathan	204
4.1. History of the theatre	204
4.2. The present of the theatre and its dramatic production	207
5. Representatives of the Roma music	210
5.1. Historic figures	210
5.2. The current celebrities and bands	214
6. Roma culture festivals	227
6.1. The Balval Fest	227
6.2. Bihári Festivities	228
6.3. Amari Luma	231
6.4. Gipsy Bashavel	231
By way of conclusion... ..	233
Photo appendix	235
List of bibliographical references	259
Rómska hudba na Slovensku	5
O Roma bašaven	98

INTRODUCTION

Where there is song, sorrow disappears Kaj o gil'ipen, naš'ol o pharipen

(a Roma saying)

Dear readers,

you are now holding a multimedia publication on the Roma music in Slovakia. Let us now first clarify the history of preparation, composition, and asset of this publication.

In the course of the year 2010, the State Scientific Library in Prešov for the first time considered documenting the Roma culture, its living manifestations and artefacts, as a realistic possibility. The idea to establish a unit, whose main task would be documentation of the Roma culture, was progressively gaining in sharper and more specific contours during the following year and was materialized in the implementation of the **national project, the Documentary and Information Centre of the Roma Culture**. Its main objective is to establish a new unit as a branch of the State Scientific Library in Prešov, which bears the same name.

At many meetings we had during almost a year of preparation of the project, we had both professional and emotional debates on the topics of the Roma and the Roma culture, we were searching for the relevant issues that define the Roma, so to say, the essence of the Roma soul. We believe that we have managed to approach the above objective pretty close for nearly two years of work during the project.

THE INITIAL SITUATION

The State Scientific Library in Prešov, being a universal scientific library, is the cultural, informational, scientific and educational institution in the fields of library, bibliography, scientific research, culture, education, and publishing.

The basic mission of the Library is to provide free access to knowledge and information spread on all the carriers, to meet the cultural, informational, scientific research and educational needs, and facilitate lifelong learning, independent decision-making and spiritual development.

The mission of the State Scientific Library in Prešov is also to preserve and make available the cultural legacy. This is in accordance with international treaties

defined as follows: *"Cultural legacy consists of historical and cultural values created by previous generations, regardless of time and place of their origin. It represents both tangible and intangible values, movable and immovable property and objects, individual objects, integrated ensembles and complexes."*¹

The actual implementation of the national project, which was supported from the European Union resources under the Operational Programme of Informatization of Society (hereinafter referred to as "DESCRIPTION")² began by signing the agreement in February 2012, even though some of the activities had been ongoing since September 2011.

Probably everyone, who has ever wondered about the Roma in the perspectives of the cultural context, whether Roma or not, would certainly say that the Roma music is the right Roma cultural legacy. Of course, musical and performing arts of the Roma are not the only part of the Roma cultural legacy, but still it is its most expressive manifestation. Therefore, we defined the Roma musical legacy as one of the main areas of documenting.

What is peculiar about the entire project is that it focuses primarily on the creation of the **digital cultural content, the so-called e - borns**, i.e. it consists of audio, video, and photographic records of both tangible and intangible cultural legacy of the Roma. This specific feature of the project directly implies the use of a synchronous approach to mapping. **This results in digital cultural items** depicting the vibrant Roma culture in the form of an image, not a tangible artefact, giving preference to rapid availability of such an image for the user.

This multimedia publication, which by employing the popular – instructional form of trying to bring the image of the current state of the live musical Roma culture, is one of the specific outcomes of the national project.

Documenting the exceptional musical and interpretive culture of the Roma in Slovakia was being implemented in cooperation with expert groups consisting mostly of persons from the music practice - musicians, performers, organizers of musical ventures. From among a number of recommendations that we have received from them, we were choosing the ventures, concerts, festivals, and performing artists whose works, plays, singing and dancing we were recording.

The implementation team, consisting of the staff of the Documentation and Information Centre of the Roma culture travelled within 18 months from Slovakia's eastern border to the west, from the Tatras to the lowlands in the south, they travelled thousands of kilometres on the Slovak roads. We have visited more

¹ As defined by the UNESCO and the Declaration of the Slovak National Council on the protection of the cultural legacy of 28th February 2001.

² The project is part of a set of national projects supported under Priority Axis 2 Development of Repository and Fund Institutions and the Renewal of their National Infrastructure DESCRIPTION being implemented in the sector of culture.

than 40 sites in Slovakia, had meetings with nearly a hundred artists - musicians, singers, and dancers. More than 300 hours of music recordings were a result of the above, including almost 100 hours of interviews with authors and performers. Our computers store about 6,000 photos from the ventures, narratives, trainings, orchestra rehearsals...

We focused on the both traditional and high musical culture. This publication provides information on the Roma music in general, and specifically on some of its genres, on both traditional and modern musical directions, and on the interactions with the majority culture.

Roma musicians - lavutara have since times immemorial been a proud caste, proud of their art. They were consistent in maintaining the tradition of passing their musical virtuosity and skills from generation to generation, from father to son, even to daughter by way of exception. The talent, technique of performing, musical instruments, and lifestyles were being inherited...

Although records of the arrival of large numbers of Roma in the territory of today's Slovakia date back to the 14th century, musicians are referred to later. The oldest report in Europe as such was recorded in the year 1489, when a Roma musician was playing folk songs on the lute for the wife of Matthias Corvinus. During the 17th century musicians were shaped also in terms of the use of musical performance as a basic and a single profession. It is in such families where that profession was passed down the generations and has been preserved to this day, of what we write in more detail in this book in the chapter on the traditional Roma music. (Fabiánová, 2003).

In order to come closer to the understanding of what actually Roma music is, we have to liberate ourselves from the common stereotypes of looking at the Roma culture solely in terms of the culture of poverty.

Structure of the publication

On the basis of intra-ethnic division of the Roma minority, we have focused on musical and interpretive traditions of the settled Roma – the Rumungri and the Vlachika Roma, who lived a nomadic life until the mid-20th century. By favourable coincidence, Slovakia became the cradle of the best Roma violinists, whose great era began in the 18th century and lasted until approximately the end of the 20th century. At present, the Roma violinists are very rare and this tradition is, unfortunately, in decline.

The first chapter of the publication is devoted to various genres of Roma music, ranging from the traditional folklore, old songs and czardas songs, through popular up to music the minority genres like jazz and flamenco. The end of the

chapter is devoted to the Roma art of dance. There is also now non-existent cafeteria or salon Roma music.

Particular attention should be paid to the only professional Roma theatre - Romathan - the fourth chapter of this book deals with its origin, development, artistic direction and each of its components.

Finally, we have not left out an account of significant Roma musical personalities known from the history of this country, such as for example Cinka Panna (Roma Virgin), Ján Bihári, Jožko Piťo and Rinaldo Oláh. We also provide quite an extensive review of well-known and prominent personalities and musical groupings of the present.

The current cultural context of Slovakia is not too inclined to multiculturalism and integrated presentation of minority cultures. The Roma culture is no exception. If it ever is to be presented in an extensive way, it does so by making use of the state support intended for the organization of cultural ventures - *festivals of the Roma culture*. The publication offers a survey of the finest festivals held in the years 2013 and 2014 and allowed performing to a wide range of Roma artists.

Importance of the book on the Roma music

Synchronicity of the publication enables one to capture the current status of the Roma musical culture, the musical legacy in a given time and place, in all its diversity, multiplicity and even spectacular diversity. It can also partly reflect the processes taking place in the Roma culture in Slovakia and some of the tendencies that have been manifested in culture.

This book employs the concepts pertaining to the field of music industry in general, as well as the Roma music specifically. However, this relies on an instructed reader for whom the concepts and categories of cultural anthropology and ethnography are not completely unknown. It is intended to university students and authors in culture, politicians in the domain of culture and beyond, even to theoreticians of culture. The style of the publication is intentionally not one of rigorous analysis, due to which footnotes are somewhat limited. The authors have chosen a popular, expository and narrative style, approachable to the general public.

This publication consists of two parts. The first one is a traditional printed book with a fairly rich photographic material, the second one is a multimedia DVD. Making use of a modern data carrier has enabled us to offer the public the information in the form of audio and video recordings, highlighted in the printed form of the book. Moreover, the DVD offer is expanded to include several records of interviews with the celebrities of the Roma music and a short document entitled *How an e - born is born* and photographic SlideShow.

All of the materials employed were created by the employees of the Documentation and Information Centre of the Roma Culture with the State Scientific Library in Prešov in the years 2013 and 2014.

1. GENRES OF THE ROMA MUSIC

Let every bird sing its song
Sako čiriklo mi peskeri gil'i gil'avel

(a Roma proverb)

1.1. TRADITIONAL ROMA FOLKLORE

The traditional Roma folklore is one of the most characteristic ethnic features of the Roma. The authentic Roma folklore genres, especially the songs, are inspiring for the newly emerging Roma poetry, fairy tales and other genres of literary folklore, they are scarce and still a live source for the Roma author's fiction.

The Roma folklore is necessarily related to specific forms of its being orally handed down. The fact that the Roma have for long had no codified written language of theirs, the social isolation and marginalization affected the emergence of the specific functions of folklore, which basically represents other forms of social communication. It is this bond and relations are the reason why folklore is still maintained in an unusually dynamic form, while it is both a source and a means to maintaining and developing the Roma language.

The Roma folklore is divided into **literary, musical- dance, and song**. This classification is based on the intentions of modern folklore studies and a minutely developed classification of folklore in general (The Origin...,)

Poetry, or rather folk poetry, is mainly represented by songs where lyrics form an expressive unity with the tune - melody. Dance songs are usually tied to the humorous lyrics, while slow-pacing and songs tell us about life events and life experiences of the Roma in a serious, even balladic manner and a specific form of presentation.

The form and content of the songs are, therefore, the essential boundary line in sorting the Roma songs into the **dance ones - khel'ibnaskre (czardas, verbunk)** and **slow ones - for listening (grieffy, funeral, halgató)**. From such characteristics also follows Hübschmannová's sorting of the Roma songs into **old songs - phurikane gil'a** and **new songs - neve gil'a** (Fabiánová, 2003). Quaintness of these songs is mainly reflected in pristine melodics, while the new ones make use of inspiration by the contemporary popular music production. Alternatively, the old musical themes follow the texts with new contents from the current life of the Roma.

From the aspect metre and rhyme, melodics and harmonic techniques, the Roma song creation is divided into **loke gil'a (slow song) - halgató** (with the Rumungri - settled Roma) and **loke** (predominantly with the Vlachika Roma) and czardas - **khel'ibnaskre gil'a** (with the Rumungri), **khel'imaske gil'a** (with the Vlachika Roma).

Poetics of old songs, halgató

Halgató may be characterized as a solo musical composition without music accompaniment, of high dynamics, in which improvisation is heavily applied, in both music and lyrics. (Fabiánová, 2003).

Halgató songs are characterized by an irregular rhythm, therefore they are usually broken down into individual beats or phrases, the number of which correlates ranging from four to ten. A new phrase usually means a new unit. Individual phrases are separated from each other by longer dashes. For musical accompaniment, dashes are filled by interludes. In individual phrases, several lengthy-tone passages alternate functioning as sighs or cries with passages of rapid tones. The aim is to increase expressiveness of delivery.

Characteristic for them is their harmonic tonality, the natural minor and the so-called Gypsy minor and major tonality, melodic ornaments and glissando - sliding from the bottom up.

Šuki prajta na čerkinel

***Šuki prajta na čerkinel
te balvaj na phurdel.
De, počoral pes kamas,
de, la datar pes ladžas.
De, phen ča mange,
mri phuri daj,
či pes na roz džaha.
De, imar mange phend'as
mro dadoro
hoj pes na roz džaha.***

Dry leaf rustles not

***Dry leaf rustles not,
once the wind stays still.
Stealthily we each other love,
of the mother feel ashamed.
Tell me,
my old mother,
whether we break up.
Because my daddy has already
told me
that we would not break up.***

This slow-pacing (halgató), plaintive song is intended for listening. The melody here is not so much important, rather its content, the message of the song. Presentation is emotional, aimed at intensifying the content significance of the lyrics.³

³ The song Šuki prajta na čerkinelj was recorded in the village of Žehňa in the district of Prešov, the recording was made on 20/11/2013 and is to be found at the DVD as video recording No. 1.

Bičhaďas man e daj

***Bičhaďas man e daj
pre jarka paňeske.
Jaj, mek ča dural avľom,
jaj, o phindre fadžindžom.
E daj mange muľa,
jaj, o dad la romňa il'a.
Jaj, il'a romňa, il'a,
jaj, Bara Šarošatar.
De, Bara Šarošatar,
bokhaľa vatratar.***

Where my mother has sent me

***My mother has sent me
in the trench to fetch some water.
Alas, I've only been still far away,
and my feet got frostbitten.
My mother has died,
Oh, my father remarried.
Oh, he married a woman, indeed,
Oh, one from Veľký Šariš he married.
Yeah, from Veľký Šariš,
from the hunger valley.***

This is a song of a strong life-situation function.⁴

Sar me merav

***Sar me merav
šukares man parunen.
Jaj, pro mro hrobos
mire romes ma mukhen.
Jaj u akana
či mar me les na kamav
Šaj tu roves, šaj tire bala
čhingeres.***

When I die

***When I die,
bury me nicely.
Oh, to my grave
don't let my husband come.
For I now, truly,
I no longer love him.
You may cry, may tear your
hair out.***

The above song is an example of a life situation; through it, disappointment of a painful relationship, grief, infidelity are expressed. It is an opportunity to confess of all that would have been otherwise unacceptable to present to the public.⁵

⁴ The song *Bičhaďas man e daj* was recorded in the village of Žehňa in the district of Prešov, the recording was made on 20/11/2013 and is to be found at the DVD as video recording No. 2.

⁵ The song *Sar me merav* was sung by Albína Duždová of the village of Žehňa, district of Prešov. Hlasová The voice recording was made on 28/11/2013 and is to be found at the DVD as audio recording No. 1.

Dance songs – czardas

What is typical for the Roma dance songs is subordinating the lyrics to both melody and rhythm of the song. This is why there sometimes arise - at full subordination of the pressure of the rhythm on rhythm of the text - even nonsensical couplets, which are mutually contradictory. **Czardas songs** may be defined as rapid songs with regularly structured rhythm, usually in a two-four beat. These regularly repeat, the pace is constantly accelerating. The songs of this type are short, have simple melodic motifs and lyrics. The incidence of the Roma keys is more sporadic than with halgató, the final tone is usually pure primer, sometimes it is completed by a minor third. Singing the czardas is accompanied by playing musical instruments, the singing dynamics is maintained at one stage without significant attenuation or amplification (Rómska..., 2010). A good example of dance, playful songs is a song from the concert of the famous girls' duo and occasionally trio, Sabrosa, from the village of Raslavice in the district of Bardejov and a popular band Kokavekere Lavutara with Vladimír Sendrei of Kokava nad Rimavicou as its bandmaster.

Sabrosa is a musical group of originally three young girls from the Roma settlement in Raslavice in the district of Bardejov. Today it consists of two sisters, Aneta and Jana Duždová. Sabrosa is typical for a straightforward interpretation of traditional songs, czardas and halgató from the environment of the Rumungri Roma. High-pitched clear voice of Aneta Duždová is greatly completed by the alto of her sister Jana. They sound best, when they sing by themselves, to the music played by Jana's old guitar.⁶

In this publication, we present a preview of their concert programme in the former Scala cinema in Prešov, where they were accompanied by the traditional Roma band of musicians from eastern Slovakia.⁷

Šunen man

**Šunen man, Roma,
šunen man, Romale,
Me, čoro ge'om,
le čhaven čal'adžom.
Šunen lačhes, Romale,
šunen lačhe so kerdžom.
Me, čoro ge'om,
le čhaven čal'adžom.**

Listen to me

**Listen to me, Roma,
listen to me, Roma,
I, a poor man, I went,
I left my kids.
Listen to me well, Roma,
listen well, what I did.
I, a poor man, I went,
I left my kids.**

⁶ Photographs and the video recording of the performance of this grouping were made as concert recording in Prešov on 20/11/2013 and is to be found at the DVD as video recording No. 3.

⁷ The video recording of the song Čhajori romaňi was made during the recording of the rehearsal of Sabrosy in Raslavice on 03/03/2013 and is to be found at the DVD under No. 4.

Čirikloro mirikloro

**Čirikloro, mirikloro,
l'idžal mange mro jiloro.
L'idža, lidža mra pheňake,
ola lačha manuňake.**

Chicklet beadie

**Chicklet beadie,
Take my heart with you.
Take it, take it to my sister,
that good woman.⁸**

Kokavakere Lavutara is a musical grouping led by a married couple, **Vladimír and Janka Sendrei**. They began singing twenty years ago, just for fun, to make their time pass. They gradually developed into a leading band in pop music. They are characterized by a combination of the traditional Roma folk music and individual expression of the singers by making use of the elements of oriental and jazz musical expression.

One of the most popular and most often interpreted instrumental compositions, the famous **Czardas** was composed by the Italian composer, director and violinist **Vittorio Monti** (1868-1922). This composition has since its inception been played by many a Roma orchestra, it has become an integral part of almost every concert and is also a possibility for the first violinists to show their performing arts. The part of the song entitled "*Lark*" is very popular with both performers and listeners.

A well-known band playing Monti's Czardas at their performances, are the Roma Devils.⁹

Another type of song interpretation, by expression and conception, is typical for the *Bohémiens* orchestra under the direction of Barbora Botošová.¹⁰

1.2. ROMA-POP

The modern concept of the Roma musical expression and a better opportunity for the younger generation of Roma musicians, performers and singers to present themselves has created a new artistic direction, **Roma-pop**, in which the young Roma musicians, singers and ensembles successfully show and present themselves, such as **Kmetoband or Ľubo Virág**.

⁸ Video recording of the song Čirikloro mirikloro was made during the Festival of the Róma Culture in Prešov on 17/08/2013 and is to be found at the DVD under No. 5.

⁹ Video recording of the Gypsy Devils Orchestra performance in the Prešov Scala cinema of 24/10/2013 is to be found at the DVD under No. 6.

¹⁰ Video recording of the performance of the Bohémiens Orchestra in Starý Smokovec of 19/04/2014 is to be found at the DVD under No. 7.

It consists mainly of Roma songs that were being composed in the last twenty years under the influence of popular music.¹¹ This is a living process of continuous production of new songs of varying quality, in which creativity, imagination and improvisation are manifested. The source of inspiration is in the music mediated by the mass media, from both national and international production. In adopting a song, however, the pace is almost always fundamentally changed. The performing artist is attracted by a melodic motif, after processing it by their own original musical feeling, the original becomes a hardly recognizable original. The pace is rather moderate to slow, the rhythm is regular. The typical interpretation is in polyphony, most often in the parallel major third. (Rómska..., 2010).

Rom - pop as a genre encounters a certain reticence in its reception by the traditional Roma musicians who perceive it as greatly simplified, superficial entertainment for the masses. While this is to some extent music played mostly on Roma festivities, weddings and other celebrations, yet we may find some very high quality composers and performers. For all the lists of successful musicians, let us give Tomáš Botlo and Miroslav Holub as examples.

Tomáš Botlo is a native of Bratislava; he currently lives and works in the village of Hubice in western Slovakia. From the age of seven, he has been playing the piano, studied at the State Conservatory in Bratislava. His ear for music allows him to play any melody without any notes needed. Tomáš Botlo mixes the Roma music with modern genres such as pop, jazz, funk, hip-hop, and others. He is a versatile multi-genre musician of cultivated expression.

¹¹ Video recording of the performance of the vocal group Angels during the contest Romano Hangoro in Lučenec in the year 2013 is to be found at the DVD under No. 29.

Mange mištes

*Phenes, hoj man na kames te dikhel,
no sajekh roves.*

*Oh, čid'al mire but'a avri, sar man le
jilestar.*

*Akana adaj našado som andro
chochade ul'ici,*

No som ča na rado, nane mange phares.

Mange mištes, čačes mištes.

Imar man na rodav odoj,

kaj somas našado,

Savoro šukar ačhil'as andre amende.

Mange mištes, čačes mištes.

Gindinav, kaj te džav.

Na rodav, so kamavas,

Pal'ikerav tuke, hoj miri salas.

*Avka, sar sako, sas amen
amare sune.*

*O sune gele, me lenca kamav te ačhel
korkoro.*

*Imar man ma rode, ačal'uv,
imar oda gel'as.*

Čid'al man avri, me pes na našavava.

Mange mištes, čačes mištes,

Na rodav man imar odoj,

kaj somas našado.

Savoro šukar ačhil'as andre amende.

I am doing fine

*You say you do not want to see me
any more, yet you still do cry.*

*Oh, you threw my stuff away and me
from your heart as well.*

*Now I wander here in the streets
deceptive,*

just feeling sad, no pain left.

I'm doing fine, very fine.

*I am not looking for myself where I
was losing myself,*

all the beauty has been left in us.

I'm doing fine, very fine.

I wonder where I am supposed to go.

*I'm not looking for what I did like,
thank you for having you.*

*Like them all, we shared our dreams.
The dreams are gone, I want to stay*

with them alone.

*never again look for me, see it is
gone.*

You threw me out, I will not get lost.

I am doing fine, very fine,

*already not looking where I was
losing myself.*

all the beauty has been left in us.¹²

Baro drom is more or less a family grouping led by **Miroslav Holub**, the son of a popular musician from Prešov known under the nickname of Curki. Our interview began as follows: "... I'm from Prešov, am a Roma and I go around the world, making my music, our Roma music".

For Miroslav Holub, everything begins with his father, who was a long time *night-club musician*, as they call them. The latter travelled to Switzerland after

¹² Audio recording of the song *Mám sa fajn* is to be found at the DVD under No. 2. Audio recording of the interview is to be found under No. 3.

the year 1989, where he and his nephew started playing a street music. After some time, he managed to establish friendly relations with the local people, who immensely liked his music. He received an offer to set up a larger band, which in Switzerland would be able to present the Roma culture.

And that was an opportunity for Miroslav to join the band. He started to learn the language and ultimately remained living in Switzerland for the whole eight years. His father died, and Miroslav's son, young Mirko, who is a violinist, joined the band of his father.

Miroslav Holub came up with the idea to present the Roma culture to the interested persons from Switzerland. He compiled a workshop programme with the aim of introducing to the participants the Roma language, music, and culture as such. Together with his friends, he began collecting traditional songs, transcribing their lyrics, and even themselves learned something new about their culture. When they offered the finished product to their acquaintances, they were taken aback by their huge interest. *"To this day we do these workshops every other month,"* says Miroslav proudly.

Later, he met other musicians, mostly from Kosovo and Serbia. The Balkans has traditionally been a treasure trove of the Roma culture, varied rhythms and of distinctive blending of both Oriental and European music. Musicians from Slovakia and the Balkans began to combine musical motifs, rhythms, styles of playing. Simply, they just started to communicate between different Roma cultures. And they succeeded indeed, this is evidenced by the success of their concert ventures, at which they were commonly performing for 600 visitors.

Miroslav Holub, however, has yet another goal. He resolved that he would do something similar for people in Slovakia. According to him, it is important that the Slovaks had the opportunity to enrich their cultural horizons by the specific Roma culture, the culture as a manifestation of the various Roma bands from different parts of Europe.

"I also want to perform with my friends from Switzerland and from Kosovo and Serbia, Slovakia," adds Miroslav Holub.

Svetoha phirav

**Svetoha phirav korkoro,
mro jilo rovel, Devla.
Phuvatar phirav, čororo,
mre jakha apsa mukena.
Joj, Devla, dikh tu pre man
mre čhavore užaren.
Mri romni, ma rov tu pal man,
se me khere avava.**

Going about the world

**I go about the world, alone,
my heart is crying, Lord.
I walk on the earth, wretched,
my eyes from tears flow.
Oh, God, look upon me,
my children are waiting for me.
My wife, do not cry for me,
because I will come back home.¹³**

1.3. ROMA-JAZZ

In addition to the Roma interpretation of jazz, which is enriched by the typical Roma elements, this category includes string, wind, and mixed music ensembles, and, last but not least, orchestras and choirs. Slovakia was recently dominated by the music of **Ján Berky - Mrenica** and his orchestra Devil Violins, in the Czech Republic it is **Ida Kelarová**. That singer and pianist and her group Romano Rat combine elements from several genres, but they mostly play Roma-jazz.

In the past, Django Reinhardt belonged to the elite abroad. He was a pioneer of several genres, but he became famous mostly for manouche-swing. He also performed as a soloist in the Duke Ellington Orchestra in the year 1946. In Germany, they highlighted at that time the Roma guitarist Matelot Ferret. The greatest legends renowned far and wide around the world are bands from Hungary, Kálayi Jag and Andro Drom. From the Balkans we know the famous band Muzica Lautareasca – the Vlachika Roma musicians called Tarafuri (Rómska..., 2010).

One of the most outstanding artists in the field of jazz music in Slovakia is **Milo Suchomel and his orchestra**.

"My name is Milo Suchomel, I'm a musician, I love composing, I was always been the band leader of my groupings, and in the last two, three years I have also been an organizer and promoter of the Gypsy Jazz Festival," he said shortly after we met for the first time.

Milo Suchomel, a well-known musician - saxophonist, composer, performing artist and organizer of the specific Roma Jazz Festival had been listening to jazz from his early age, even at the time when he did not know that what was being

¹³ Video recording of the song Svetoha phirav was made in Prešov on 28/02/2013 and is to be found at the DVD under No. 8.

played from the LPs of his daddy was jazz. He began studying bassoon at the Conservatory in Žilina, but later one of his teachers invited him to play jazz at saxophone in his Big Band. He took it as a challenge, and today he plays saxophone with a masterful virtuosity.

He began composing his own music when a teenager. He recast into his songs all the emotions - happiness, enamouredness, frustration, sadness. That was how he actually started his own jazz career.

What actually is jazz? Jazz itself has many faces. It is predominantly an Afro-American music, but its harmony is European. It had been here long before that, in the Classicism, Romanticism... Black musicians took over that harmony in America and added African rhythm. Of course, jazz was developing over the years - we know the era of swing, bebop, cool jazz, and many others. And we also know that many Roma musicians used to be playing with world-renowned musicians, for example Harri Stojka from Austria.

Roma are now part of a large family of jazz. They added into it what was theirs - melody, temperament, harmony, virtuosity. As Milo Suchomel said, Roma have found themselves in jazz. This music provides a space for endless variations, for the expression of the Roma musical feeling and soul. Milo Suchomel is not afraid to say that the Slovak jazz scene is by at least its two thirds put forward by the Roma artists.

Milo Suchomel has been organizing the jazz festival Jazz in the City for three consecutive years, inviting the top jazz artists performing jazz compositions. In the future, he would like to incorporate more of the Roma jazz music, for example the one played by the well-known Rosenberg Trio from the Netherlands.

His own work is mainly inspired by life, different events and experiences of all those years of his performing. Whether it's love or loss or a visit to the city that made an impression on him - he transforms all this into music. Only then it is really sincere, in his opinion. His closest plans for the future include preparation of the arrangements of the musical pieces composed by his mother, making them into a set of compositions for his orchestra and present them to listeners.

The enclosed DVD offers a preview of the Jazz and the City concert, the guest performers at which were the Milo Suchomel Orchestra and pop singers like Karol Csino, Robo Opatovský, Zuzana Smatanová, Monika Bagárová, and the American jazz singer Gail Andersson.¹⁴

The jazz music is based on certain traditions. Even in the traditional Roma music there are performing artists who maintain these traditions and push the boundaries of virtuoso performing. It is different in popular music, where

¹⁴ Video recording of the orchestral composition Muhara's Dance is to be found at the DVD under No. 9. Audio recording of the orchestral composition Caribic is to be found at the DVD under No. 4. Both of the recordings were made in Bratislava on 27/04/2014.

there has been some stagnation. It is necessary to motivate and encourage young creative artists to compose new things, new songs. Simply, to let them keep pace with the times.

1.4. FLAMENCO

Flamenco is defined as a distinctive song, musical, and dance genre with melodic embellishments, a vivid rhythm emphasized by stamping, clapping, often with erotic charge. The current musicology has been led to believe that flamenco is a syncretic **merger of three streams** - music and dance traditions, specifically those **Spanish, Arabic, and Roma**. Roma have become almost exclusive performers of flamenco since the 19th century, whereby the Roma element has become dominant.

When analysing flamenco, one may be found many identical elements and parallels with the music and dance of India, the ancient homeland of the Roma. At present, this style of music got into a wider (outside Spain) cultural space also thanks to its popularization by the French Roma family band, the **Roma Kings** (Rómska..., 2010).

One of the finest performing artists and creators in this genre of Roma music in Slovakia is the musician Marco Pillo and the guitar duo called Duo Farsa.

Marco Pillo is a songwriter, singer, guitarist, and cymbal. He studied music in Bratislava with an outstanding Professor Alexander Móži and when thirteen, he became a member of the chamber orchestra led by Professor Móži. He graduated from the Prague Conservatory in cymbal, continued his studies at the Conservatory in Barcelona, later he was becoming familiarized with flamenco directly in Granada, Spain. During his time in the Czech Republic as a cymbalist he took part in a unique project of the Talich Chamber Orchestra, with whom he recorded, except for a series of concerts, a CD entitled Roma Melodies. He composed music for several theatre productions.

As an example of his work, we present a song Džesiko, to which music was composed by Marco Pillo, with lyrics by a famous Roma singer and songwriter from Bohemia, Gejza Horváth.¹⁵

¹⁵ Video recording of the song Džesiko is to be found at the DVD under No. 10.

Džesiko

Džesiko, čhaje miri, av pale ke mande.

*Dukhal man miro jilo,
av ke ma pale, ke mande.*

*Bi tiro na som ňiko, mangav tut,
mangav tut, pača mange.*

Džesiko, bares tut kamav.

Bi tiro na džanav sar te dživel.

*Dukhal man mro jilo
pal tute čhaje.*

*Pro khoča tut bares mangav,
visar pes pale ke mande, pale.*

*Kamav tut, Džesiko miri,
av ke ma pale, av.*

*Tu sal jilo miro, miro dživipen,
pale av, sal miro Del, miro čačipen.*

*Le Devles mangav, pijav, rovav,
vaš tuke merav, kamav tut.*

Av ke ma pale.

Džesika

Džesika, my girl, come back to me.

*My heart is aching,
Come back to me, back to me.*

*Without you I'm nobody, I beg you,
please, believe me.*

Džesika, I love you truly.

Without you I do not know how to live.

*It hurts my heart,
for you, girl.*

*I beg you on my knees,
just turn my way, come back.*

*I love you, my Džesika,
come back to me, come back.*

You are my heart, my life,

Come back, you are my God, my truth.

*I pray to God, I drink, I cry,
dying of desire for you, I love you.*

Come back to me.

The guitar **Duo Farsa** is another representative of the style of flamenco music in Slovakia. It consists of two members, *František Godla* and *Dušan Onody*. They both have graduated from Secondary School of Arts in Košice, they both currently work as teachers at the Primary School in Sabinov. They work and perform during their leisure. As they say, to be teachers is what they have always wanted, and what they really like.

They started performing together when, incidentally, they were waiting in the hallway for their classes and playing one and the same etude. They then began to add their own chords to it. Later, when the school orchestra was established, the number of joint compositions was increasing. Since 2004, they have been performing under the name Duo Farsa, which translated from Spanish means Farce. Inspiration came mainly from the field of music, which addressed them both and gave rise to their own compositions. Gipsy Kings is the band that provided them with a good basis for re-making and arranging the compositions. Their aim is to compose concert music. The compositions that they make must express passion, emotionality, a piece of virtuosity. The music they play is very emotional, their

compositions have no lyrics. They try to tell a story by their music. What the singer says by the text, the Duo Farsa express and tell in tones.¹⁶

It is difficult to describe the process of composing in words. It's that an idea comes first. A melody sounds, enlivens and acquires its form. It is gradually enriched by other parts, and then, all of a sudden, it is complete.

The drawback is that the notation of these compositions does not exist. Virtually every interpretation is different compared to the previous. Therefore, even during their performances, there is communication between them - at least they tell each other when the end of the performance comes.

They travelled Europe from Scotland to Turkey with their concert programme. Everywhere they came, people liked their music and they always found their audience.¹⁷

1.5. ROMA DANCE

Otto's Encyclopaedia (1906) defines dance as *"the art of rhythmical movements of the body, especially of the legs (step and jump) to the accompaniment of singing, music, or both. It is the most general art (because it is performed by the simplest means) and the oldest one, with all the nations, educated and uneducated, having been popular since times immemorial and cultivated with a higher or smaller degree of perfection."*

Dancing has always been part of human life. It is included within the rituals of festive occasions, as well as a typical day. Dance can express the most varied feelings, affection, esteem, one may release energy or tension through it or, alternatively, all of these feelings may be called out by dancing. Dance becomes art at the moment when it begins to work aesthetically. The essence of dance is movement that is not random, but performed according to certain patterns. What is important is the rhythm that is directly associated with music, which is involved in the overall form, content, and expression of dance movement.

Dance, especially folk dance, is especially linked to its performer, performing artist, the community and the environment, this is why we understand it as both individual and collective phenomenon. Dance folklore is preserved in families, but mainly in dance ensembles. The focus of these ensembles, genres and styles they employ in dance, are determined by the milieu, composition the members of the ensembles and their average age, capabilities, creativity, and the place in which they operate.

¹⁶ Audio recording of the composition Minor Swing is to be found at the DVD under No. 5.

¹⁷ Audio recording of the composition Johanka is under No. 6 and that of the composition Fiesta is to be found at the DVD under No. 7.

Roma dance is also a cultural manifestation of social life, feelings, and habits of the Roma ethnic group. Unfortunately, during the 20th century classical dance expression almost completely died away in this region; Dance as a manifestation of stage arts has only been preserved thanks to occasional attempts (SLUK, Gypsy Dances of Juraj Kubánek). Today the situation is better and the Roma dance is part of stage art. Professional ensembles, such as dancers from Theatre Romathan and many amateur ensembles especially in the eastern part of this country are a manifestation of that.

The representatives of the dance ensembles that have set their goal in passing over the abundant Roma dance traditions onto the younger generation, include Romano Jilo of Krupina and Kesaj čhave of Kežmarok.

The **dance ensemble Romano Jilo** is led by a young dancer and enthusiast, **Peter Kačica**. He began to study acting at the Conservatory in Košice, later he transferred to the Department of Dance. He says the following about his work with the Roma children in the ensemble:

"We have rehearsals with the ensemble twice a week. The ensemble is divided into three groups. One of the groups was founded in September 2013 and it consists of small juniors. In the second group we have advanced elderly, those have already been in place since 2008. The third group operates in the village of Domaníky where the burgomaster has given the community centre at our disposal. The age group of children is between 6 and 18 years. On our three-hour training sessions we try to limber up the body first and then we begin to create.

Whenever I go to a rehearsal, I never do any preparation before that like my colleagues in other groups. I turn on the music, it catches my attention and I tell to myself that something can be done with this music. I learned the steps on my own, I have taken some of them from various videos, but I also adjust the Vlachika steps, for example. I met a choreographer who used to be teaching at the Academy of Performing Arts in Banská Bystrica and at that time he was preparing a musical. He invited me to one of the rehearsals as a dancer. I took a member ensemble with me, but he had impaired hearing. There were professional dancers at the school then, so we were watching their rehearsal. The choreographer invited us to show them something Roma during the break. We showed them the rhythm, and dancers' jaws dropped. They were particularly impressed by the boy, who could not hear, because you need to have particularly good hearing to keep rhythm."

The children, with whom he began his career in the ensemble, in fact did not know what the Roma folklore was. He then began to examine how children are savvy as to hearing and motion. And they were good. When they rehearsed the first two choreographies and performed in Krupina, they gained self-confidence. He gradually rehearsed more dance elements with them and now they have had more than 150 performances. They participated in a variety of Roma festivals

and other ventures, e.g. in schools or nurseries. This is the way he is trying to change the view of children on the Roma.

Peter Kačica also explains a few specific elements of the Roma folklore: *"A lot of people after the show keep asking whether the given element in dance has any meaning. I'll go back in history. What was traditional for the Roma was itinerancy, horse clatter, the sound of horseshoes... If you've noticed, damping is of special importance with boys. Many a csapas dance depends on hearing and sounds like horse clatter. Often the Roma on the stage try to represent horse trampling. With the girls, I saw many times in the choreography how they represent fire. In the choreographies, the professionals are usually seeking to represent authentic Roma signs, fire, wind, earth, everything that is natural."*

The children from the ensemble **rehearsed a Roma theatre performance** entitled **Khamoro - Sunny**. This is a performance that recalls the forgotten Roma traditions and songs. It says that the Roma who have forgotten their legacy and do not develop it, have also forgotten the sun and it would stop rising for them.

Peter Kačica knows that the Roma children have to adapt to the modern ways of life, but they should also know their history, their culture and traditions and manage to draw on the knowledge, guidance and their own identity.¹⁸

People say about the Kesaj čhave ensemble leader, Ivan Akimov, that he collects Roma children along the way. Indeed, members of his group are children from settlements around Kežmarok - from Rakúsy, Ihľany and other settlements. He collects them twice a week, by his own car, carries them on the rehearsal, which is tough, full of passion and temperament. And then, tired and happy, he would take them back home to their parents in poor chalets...

Ivan Akimov is a musician of Russian origin, born in France. As a young lad of sixteen, he began to play the balalaika in his native Paris with Roma musicians. When life brought him in eastern Slovakia, Kežmarok, he began to organize an ensemble of Roma children from the surrounding settlements. His understanding is that authentic folk creativity is still present in the Roma settlements.

He finds there an amazing tangle of melodies of great power. The Roma culture in Slovakia has a huge potential.

When the ensemble Kesaj čhave established itself more than ten years ago, it organized many performances for Roma children in Slovakia and in France. There he experienced the extent to which the Slovak Roma music and dance culture proved to resonate in a multicultural environment of the "big world". If he was

¹⁸ Video preview of the dance ensemble Romano Jilo is to be found at the DVD under No. 26 and 27.

to compare different Roma cultures, the one in Slovakia, according to him, has been preserved in its pure, simple form.

In his work he is confronted on a daily basis with the reality of life in the local sub-Tatra settlements. His previous experience allows him to see the development prospects of the Roma culture within the purview of a multicultural society. The Roma culture is a very enriching element of society and he hopes that only the educated young Roma can contribute to its development. Because as he says: "Music is perfect to be used in favour of good things."¹⁹

¹⁹ Video preview of the dance group Kesaj čhave under No. 11.

2. SALON ROMA MUSIC

2.1. THE BEGINNINGS OF THE SALON MUSIC

The second half of the 19th century witnessed the cities of the Habsburg monarchy, modelled on Paris, rapidly growing in beauty. The rich bourgeois and aristocratic society, its palaces and mansions with beautiful salons gave rise to cafes with glittering mirrors, with silver trim and abundance of furnishings. At the end of the 19th century the conditions were created for the development of the so-called coffee-bar or salon music.

At the turn of the 19th and 20th centuries, Pressburg (nowadays Bratislava) had its special position in the development of the Slovak pop music – helped by its geographical position and musical tradition. The new social situation in the newly created state of Czechs and Slovaks - Czechoslovakia - gave Bratislava and its dwellers wider possibilities to more intensely perceive this **light musical genre** in compliance with new global trends.

In the early last century, there prevailed in Bratislava folk music and operetta, these genres having been very popular among the population of Bratislava, but some of the coffeehouses turned into dance clubs featuring variety shows in the evening, as the Bratislava population liked to entertain themselves in cafes and entertainment clubs similar to those in European capitals.

At that time, Bratislava had not too many variety clubs, these still remained the domain of Paris, London, Berlin, Vienna, Prague, and Budapest. Orchestras and artists, having been mediated by music agencies and managers – **impresarios, in the interest of whom** it was to convey good and lucrative engagements for artists, had, however, vital customers in Bratislava and its entertainment clubs. So, in addition to other European cities, trendy music and variety shows were also heard and seen here.

Salon musicians were mostly Jewish, in Slovakia musicians of Roma origin formed the greater part of the salon musicians. In the 19th century, in an illustratively romantic spirit and with the right business feeling, they called this music "Gypsy music". The former rural musicians adapted, integrated into urban life and took over the music of the urban audience.

It must be said that the Roma music, singing and dancing had a deep-seated tradition in all the regions of Slovakia. Rural musicians soon grew up in their

musical education and control of their musical instruments in the new style of music, bringing it often at the level of mastery and virtuosity. As the social function and significance of cafes was changing, in just the same way café music was changing too, café salon music groups and ensembles were being set up.

Instrumental ensemble cast was more or less that of a "serenade" (stehgeiger) – the first violinist, the second violin, double-violin, double bass, cello, clarinet, piano as the fundamental harmonic instrument, but the cymbal dominated in this country and at that time. The **repertoire** of music ensembles at the early 19th century consisted in the march, waltz, overture, operetta potpourri, musically processed and stylised folk songs.

2.2. SALON MUSIC IN THE 20TH CENTURY AND ITS REPRESENTATIVES

Since the early 20th century, the Roma music and dance expression strongly established itself in this country. Music ensembles were created that managed to perform the topical compositions of that time, adapted to the abilities of a particular music ensemble. Graduates from music institutes, Music and Drama Academy, later the Conservatory, were relatively quickly integrated, in addition to classical music ensembles, in musical formations performing the light genre of salon music.

Roma musicians were performing music in those groupings, and they were getting honed in the genre, having been refining their performing the contemporaneous music. Wonderful instrumentalists grew up of these musicians; a new profession of "the first violinist band leader," "a karmester" arose - a person who taught other players of folk musical formations not mastering enough the skill of playing their parts by the notes and acting as one or another instrument in the band. The Roma musicians were wonderful and have remained mostly individualists, which is manifested most in the special performance of a song or instrumental composition in the so-called **tripping - improvisation** on the original melody and harmony. The most prominent representatives of this phenomenon are band leaders, clarinetists, and cymbalists. Their expression, in addition to their characteristic performance of the composition, also shows their good technical mastery of the instrument. Band leaders "lead" a band, and by their own way of playing they render each of the music ensembles their specific character.

The "*Gypsy band leader – Gypsy music*" phrases have become part of cultural expression, especially of folk music, where common melodic and rhythmic elements are the most obvious, which got very much closer together over the past 150 years. These include, for example, Slovak, Ukrainian, and Hungarian ballad folk songs, in the of folk music arrangement, i. e. *Roma bands with band leaders*, where the composition of instruments of ensembles is very similar. Rhythmic structuring of

the composition and its dance expression also feature many common elements. The said light genre in Slovakia in the early 20th century were performed by salon orchestras, musical formations and larger Gypsy bands as successors to the original musical groupings of the previous century. Originally these were mostly military bands from the days of the monarchy, which consisted of skilled and routine military musicians, theatrical orchestra players, and musicians mostly of Jewish origin. They were playing classical music and bits and pieces by maestros of music in smaller formations in the nobility courts and the then high society.

In the time between World War I and World War II, a strong middle social class began to dominate, partying in all kinds of clubs in Bratislava. Various music formations from abroad consisting of male musicians were performing in the clubs of Bratislava, but also women's and mixed musical ensembles. The models provided by international hosting ensembles, the national musicians were taking over instrumental and personnel structure of their musical formations, especially their functionality and the way of wind instruments performing in smaller configurations, as well as more modern way of using percussion instruments in those formations.

The popular music formations of that time included Jožko Pihík, Academians Band, Bela Farkas, Karol Móži, Ladislav Csikos, Bela Piťo, Julius Móži, Alexander Vizvari, Ľudovít Bitto, Irene Davies Band, Eduard Kozič Band, Rudolf-Rezső BUGA, Ľudovít Csirke. Such bands as "*Mihók*", "*Pihík*", which also successfully performed at the Swedish royal court, were also popular. The first violinist **Jozef Mihók** was a court bandmaster of the noble Esterházy family²⁰ in Galanta. The special sound of his band inspired the world-renowned composer, Zoltán Kodály. **Jožko Pihík** and his band were very popular with the audience in Bratislava, especially among Bratislava students.

The overwhelming share in composing the popular music in the first half of the 1930s and the 1940s was due to the band leaders performing in the clubs of Bratislava jointly with the **Bratislava Radiožurnál Orchestra**. The popularity of the newly established Radiožurnál Orchestra directed in the 1930s and the 1940s by the director František Dyk, was greatly enhanced by the composer Gejza Dušák. The most popular performing artists included Janko Blaho, Štefan Hoza, Arnold Flögl, František Krištof Veselý, Dita Gabajová, Zita Frešová, Mária Kišoňová-Hubová, and a number of other figures. Currently, we can hardly find any coffee bars with live music in Slovakia.²¹

Photos and audio records within the chapter are from private archives provided by Stefan Mozi.

²⁰ In relation to editorial arrangement, we have left the transcript and form of the names in the codified version (Slovenský biografický slovník).

²¹ Audio recordings of the compositions: Ja som optimista, Tatranský expres, Verchovina and Veselo sa na tento svet pozerám are to be found at the DVD under No. 13, 14, 15 and 16.

3. MUSIC OF THE VLACHIKA ROMA

Vlachika Roma represent a specific group within the intra-ethnic classification of Roma. Generally they did retain many earlier Roma traditions, and until the second half of the 20th century they mostly lived a nomadic way of life. The basic professions they were engaged in included trading and peddling; in the past they also dealt in horse breeding. The internal rules of the community is controlled by the entire community and especially the "self-governing institution" called *kris*. Family rituals are very formalized and unique. The culture is sovereign, it covers all aspects of life including the way of dressing, singing, or using the names.

Vlachika Roma are close relatives of the western group of the northern Vlachika group branch, mostly Lovara. These had historically inhabited the territory of today's Slovakia, Hungary, and Transylvania in Romania. A few generations ago, they also came in Poland, Austria, the Czech Republic, Germany, and even in the United States.

The territory of Slovakia is predominantly populated by Vlachika (Vlax in the codified transcript), who call themselves Roma. The word Roma means also a man or man. This group is in Slovakia further subdivided into subgroups, namely *Koritara/Bejaša*, *Lovara* – horse-traders, and *Kalderash* – coppersmiths, who migrated in this country from Romania. Vlachika Roma make up around 10% of the total Roma population in Slovakia. They are culturally different from other Roma groups.

Vlachika Roma rarely live scattered, more often they are settled within a few tens of sites. In this country these include mainly south-western Slovakia and several villages in eastern Slovakia, for example in Petrovany in the district of Prešov. Vlachika Roma maintain close relations among individual tribes. These contacts also strengthen family ties, trade, and finally the typical finding the brides. They are not limited to the territory of a single country. It is Hungary which is mainly known for strong cohesion of Vlachika Roma communities - it is in fact the historic home of this community. Vlachika Roma living in eastern Slovakia are, however, relatively isolated and do not maintain much contact with other communities. This results in their own linguistic and cultural characteristics, mainly due to their close relationships with the Rumungri Roma, including

marriages. Nevertheless, they have retained their strong Vlachika identity. The Slovak Vlachika Roma were nomadizing, although many of them, in addition to carriages and wagons, also owned homes, mainly in the south-western tip of Slovakia, in which they had been staying mostly in the winter months. From the musical point of view, what is characteristic of the Vlachika Roma is that they do not use musical instruments. They use hands and tongue to emphasize the rhythm, although at present they often play electronic musical instruments instead. In the traditional communities, one cannot find music groupings, not even a single person, who would have a singing voice or of whom others would think is a good singer, who might sing for the community, e.g. during celebrations. The song (*e džili*) is for the Vlachika Roma a condensed manifestation of message, and the singers who accede to the solo singing, underline the emotional manifestation. The slow song (*loki džili*) is a sad song that is being sung if the singer finds him(herself in a sad mood or during their sad times. Conversely, the dance song is faster and lively, one usually dances to it and expresses happiness and good mood.

Traditional songs in the Vlachika Roma are still being passed over to the younger generation, which learns them, and the young ones then proudly sing those songs at official ventures. The songs then express the abundance of nuances of the life of Roma, from the tragic ones through funny up to lyrical and sentimental.

The common features of the Vlachika singing and musical expression are to be found in the so-called wishes or short prayers, in which the singers appeal to the people present and ask God for a variety of grace for the family and for the loved ones. This is a long tradition, where the words like culture, traditional wishes and greetings stand high above the musical expression. The singer introduces themselves in such exclamations not merely by their name, but they would also indicate their belonging to a closer and wider family and the place where they come from. In their wishes they would evoke happiness and health, would wish long life to the listeners, their family and the whole extended kinship. Finally, in the concluding exclamations following the end of the song, they would thank the audience for their attention and thank God for the opportunity to meet, entertain, and leave the venture in good health.

As an example of the Vlachika Roma musical culture we present the band *Maco Mamuko* from Nitra and their performance at the Amari Luma Festival in Komárno in the year 2013.²²

²² Video recording of Maco Mamuko presentation recorded in Komarno on 14/9/2013 is to be found on DVD under the No. 12, audio recording of the traditional Vlach Romani song from Maco Mamuko is to be found on DVD under the No. 12.

4. THEATRE ROMATHAN

4.1. HISTORY OF THE THEATRE

Establishment of the theatre

As early as in the year 1983, under the direction of Daniela Hivešová-Šilanová, there arose in the ZPA Prešov engineering enterprise the **Ensemble of Roma Poetry, Songs, and Dances** known as **Romane čhaja le čhavenca**, whose two members - **Milan Godla and Marián Balog** - later became the founding members of the Roma professional theatre Romathan.

The Theatre Romathan was established by the Ministry of Culture of the Slovak Republic (hereinafter "MC SR ") in Košice in May 1992. **Anna Koptová** was appointed its directress to the end of the 1997/1998 season, and as of the 1998/1999 season its director has been **Karel Adam**. The establishment of the Theatre was preceded by the initiative of both Roma and non-Roma intellectuals to encourage the emergence of a professional Roma theatre and a proposal for its establishment, presented by the then Member of the Slovak National Council A. Koptová at its last, December meeting in December 1991. Out of 102 MPs present, 53 members voted in favour of the motion.

Until the year 1996, the Theatre Romathan, just like other Slovak and other minority theatres, had been in the direct establishment capacity of the MC SR. Consequently, under the new structure of cultural-educational establishments under Law Act No. 222/1996 Book of Statutes on the Organization of Local State Administration, the theatre came under the management of the Regional Administration Authority of Košice. For the Theatre Romathan this fact meant the loss of legal personality, because, like other cultural institutions, it became part of the newly created Abov Cultural Centre in Košice. This situation was unfavourable not only in terms of any further funding of the above the theatre, but also in terms of any future opportunities to fulfil its mission.

Given that the Theatre Romathan **was set up as a nationwide theatre**, in that very year its management lodged a complaint against this practice with the Constitutional Court of the Slovak Republic applying to examine the legality of the procedure applied by Ivan Hudec, the then Minister of Culture of the

Slovak Republic. In coordination with the Hungarian national theatre, the Government Council for National Minorities was requested for assistance. However, the character of legal entity of the theatre was then not reattributed, and as of October 1996, the management of the theatre was ultimately taken over by the Košice Regional Administration Authority.

As of 1st January 1997, the Abov Community Centre was renamed to the Regional Community Centre and Theatre Romathan continued to remain its part. This state of affairs, which affects all of the national theatres in the country, paralyzed their activities, as the financial grant for the year 1997 was significantly reduced. In protest against this state of affairs, Anna Koptová, the theatre directress, filed a notice to terminate her employment in June 1997, which the State Intendant of the Regional Community Centre granted and in that same month appointed Karel Adam the director of the Theatre Romathan.

After the change of government in the year 1998, the theatre became a legal entity from 1st April 1999, but it also remained within the scope of managerial competence of the Regional Administration Authority in Košice. In connection with the transformation of regions since 2002, the theatre has belonged within the founding and managerial scope of the Košice self-governing region.

The situation in the theatre, which is directly dependent on its funding, is illustrated by the number of employees. At the time when the theatre was being set up, over 100 employees were employed, while in the year 2002 there were only 37 artistic workers and 4 technical and administrative staff. This situation has persisted up to these days (Hivešová - Šílanová, 2002).

Professional Roma orchestra

The professional Roma orchestra has operated **as part of the Theatre Romathan** since 1992 with the support of the state. In the Roma musical arts, the theatre is a specific example of an unidentified operation of the Roma coherent collective - being an orchestra of the musical and dramatic theatre it sometimes indeed has to function as an accompanying component of the theatrical genre. In this context, the founders of the theatre designed the prospective dramaturgical line of the orchestra as also its separate body. In addition to theatrical first nights, the Theatre Romathan therefore presents itself also by separate first nights of its orchestra.

The Theatre Romathan Orchestra with its soloists represented the Roma musical culture at major ventures abroad, for example at the Days of the Church in Germany (Munich) as early as in the year 1993, or at the international festival La Route Tzigane (Routes of the Roma) in France (Paris) in the year 1994. It performed at the International Festival of Roma Culture in Moscow in January

2000, and in June 2001, on the initiative of the Deputy Prime Minister of the SR, it presented the culture of the Roma along with artwork by children from Jarovnice, before the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in Brussels and in Strasbourg.

The theatre was attempting at fulfilling its mission of the countrywide Roma National Theatre also by featuring its first nights not only in Košice, but also in Bratislava. As early as in the year 1993, the Roma theatre hosted for the first time on the stage of the Pavol Orságh Hviezdoslav Theatre attended by the President of the Slovak Republic. After the year 1993, its touring activities became restricted in the eastern Slovak region financial reasons. It is regularly invited to both Slovak and international Roma (and non-Roma) folk and theatre festivals.²³

Theatre management

Artistic Director:

- ▶ Ján Šilan
(1992 - February 1998)
- ▶ Juraj Svoboda
(01/04/1998 – June 1999)
- ▶ Soňa Samková
(01/08/1999 – 31/01/2000)

Head of the orchestra:

- ▶ Karel Adam
(1992 – June 1994),
- ▶ Dezider Miko
(August 1994 – 30/11/1997)
- ▶ Dezider Balog
(01/12/1997 – June 1998)
- ▶ Karel Adam
(from 01/06/1998 –)

Dramaturgist:

- ▶ Daniela Hivešová-Šilanová
(1992 – 15/09/1995)
- ▶ Daniela Miklášová
(01/12/1995 – 31/07/2000)

²³ Video recording of the rehearsal of the Theatre Romathan Orchestra is to be found at the DVD under No. 8.

4.2. THE PRESENT OF THE THEATRE AND ITS DRAMATIC PRODUCTION

At the beginning of the operation of the Theatre Romathan, a situation occurred when the ensemble was highly proficient in music, dance and singing, but as to acting it was in its infancy period. In the dramatic performances it simply lacked experience. The then artistic director **Ján Šilan** was a great support, who made use of his acting, dramaturgical, directing and managerial experience from his work in the Jonáš Záborský Theatre in Prešov and recruited suitable persons in the ensemble. Later there emerged a chance to recruit graduates from the Music and Drama Section of the Secondary School of Arts in Košice. With few exceptions, every actor in the theatre is professionally well trained and qualified today.

Director Karel Adam

The theme of the contemporary theatrical production and mission of the Theatre Romathan is mainly a topic of concern for the current Director of the Theatre Romathan, Karel Adam. He has been working in the theatre since its inception in the year 1992, when took part in a competition and was encharged with the position of the chief director of the orchestra.

His name Karel is a Czech analogy to the Slovak name Karol, because he was born in Pardubice, the Czech Republic. He comes from a musical family, literally a dynasty of musicians. Karel Adam started playing the violin as a five-year old boy, when he first got to the instrument. In the year 1974, he graduated from the study branch of Violin Playing at the State Conservatory with Professor Takáč. And why violin? His father was a cymbalist, the brothers were playing the cymbal, and the tradition was that the younger son must choose another instrument. Violin for him, however, was not a case of drudgery, but a case of love. After graduation he was a bandmaster of the folklore ensemble Železiar in Košice and worked as a professional musician in the Slovkoncert agency until the year 1992.

Karel Adam has three sons who are musicians, too. The eldest one graduated from the Academy of Performing Arts in Bratislava, the branch of Violin, two younger sons graduated from the State Conservatory in Košice, one of them completed the study of double bass with the second major subject of Viola.

Repertoire

The Theatre Romathan is **by its substance a touring theatre**, we would even say a nomadic theatre. It brings a whiff of higher culture, loving and critical humour, emotion and virtuosity of actors, singers, dancers and musicians to municipalities and settlements where Roma live.. The Roma are really proud of their theatre and are sufficiently motivated to visit the performances, with amateur groups arising pretty often after the performances in the villages.

The theatre is for both Roma viewers and for the majority a chance to disrupt the barriers between people, to remove rooted prejudices. It represents the history of the Roma culture, dances, songs, and music. **After the changes in the year 1989**, both periodical and non-periodical press and belles lettres started to be published also **in the Roma language**, and later, after the establishment of the Department of Roma Culture at the Faculty of Education, Constantine the Philosopher University of (FE CPU) in Nitra in the 1st half of the 1990s, when Roma Studies and the Roma language began to be taught, the **Theatre Romathan started to employ the Roma language as the main language in their performances.**

Artistic production of the Košice Roma theatre performers was fully launched, staged the drama by **Daniela Hivešová – Šilanová Than perdal o Roma / A Place for the Roma** as its first-night performance on **20th December 1992**. During its 10 years of operation, by September 2002, the theatre has mastered to stage 29 first-night performances, altogether in 1,116 performances, of which it presented 500 performances on the tours in Slovakia outside Košice and 178 performances were staged abroad. These performances by the Theatre Romathan were visited by 325,666 viewers, including 137,799 viewers abroad (Hivešová - Šilanová, 2002).

The Theatre's Romathan mission is to preserve the cultural legacy of the Roma. Its productions are trying to also address the majority audience by their themes. On the one hand, theatre performances aim at creating a varied, interesting and positive image of the Roma. But in recent years, the theatre performances set a critical mirror to various rifts that exist between the Roma, such as the notorious problem of usury.

In this respect, the first swallow was a successful black comedy entitled **Prešibaná rodinka** (A Tricky Family). This has found its audience and showed that the Roma are able to laugh at themselves. The sequel to the above drama is staged in this year's first night under the title of A Well-wishing Family.

Another area that the theatre is devoted to are fairy tales, because the children's viewer is extremely important and grateful. But here a paradox emerges, as traditional Roma tales were intended for an adult audience. Until a few decades ago, it was not rare to find a gifted storyteller who by presenting their narrative was

entertaining, instructing, making laugh or weep whole families, a neighbourhood community or a wider gathering of Roma. Today that tradition of fairy-tale narratives is on the decline and is increasingly squeezed out by television or the Internet.²⁴

Similarly, in the history of the Theatre Romathan, which originally performed its tales primarily for adult audiences, e.g. the tale A Black Hair, there emerged some changes leading to a change in the target group from adult to child viewers. The current repertoire of the Theatre Romathan contains artificial fairy tales, which are gaining in a more didactic, educational nature and are intended to an ethnically mixed audience – i.e. both Roma and non-Roma children. The aim is to bring together the different cultures, therefore the means of expression, language or imagery and costume creation are made use of in such a way as to be acceptable to the widest possible audiences.

Nine first nights were staged in the Theatre Romathan season of 2012/2013:

- ▶ Vilko v lesnej ríši (Vilko in the Forest Realm)
- ▶ Primáš Piťo (The Band Leader Piťo)
- ▶ Dobroprajná rodinka (The Well-wishing Family)
- ▶ Romathan baví (Romathan Entertains)
- ▶ Škriatok (Devilkin)
- ▶ Svedectvo (Testimony)
- ▶ Najlepší huslista (The Best violinist)
- ▶ Lásky včera a dnes (Love Yesterday and Today)
- ▶ Múza divadla Romathan (The Muse of the Theatre Romathan).

During its 22 years of operation at the Slovak theatrical scene, the Theatre Romathan staged 60 first-night performances, its performances have been seen by nearly three million viewers across Europe. It is a paradox that theatre is better known abroad than at home.

²⁴ Preview of the video recording of the fairy tale Kto je na svete najkrajší is to be found at the DVD under No. 13.

5. REPRESENTATIVES OF THE ROMA MUSIC

5.1. HISTORIC FIGURES

The real boom of the Roma music and Roma bands occurred in the 18th century, when they gained success also due to philosophical and social concepts of the Enlightenment and Humanism. The aesthetics of this period called for a return to nature and simplicity of rural life, having contrasted these values with decadence of the urban and aristocratic lifestyle. The Roma, due to their mysteriousness, temperament and indefinite origin, as well as dangerous, roving life, became a popular source of inspiration of the Romanticism and gained the opportunity to offer their art to a wider range of recipients.

Musical production and performing culture was markedly divided into the **classic chamber music production**, which was popular mainly in the noble residences, and the **so-called urban or small-town music** that drew primarily from folklore. This was typical for the layer of the nascent bourgeoisie and intelligentsia. We identify another line of trend - folk songs and their interpretation with ethnic or national specificities in the original, especially rural environment. This ensured the production of mainly rural Roma musicians - almost every village or town had their Roma musicians. But we may find Roma musicians also as producers and performers in all specified areas of music of that period. They most frequently mastered playing string or woodwind instruments.

This chapter outlines several virtuoso Roma musicians, personalities that have shaped, produced and interpreted music and Roma music in a manner worthy of attention and recording.

Cinka Panna - Roma Virgin

... or Panna Cinková, as her name would sound today. Many legends have been preserved about her, novels, plays, works of art were created according to them about the heroine. As the only woman she was entered in the lexicons of the 18th century, and is being mentioned in the current foreign music encyclopaedias.

She issued from a family of court musician to Earl Francis Rákóczi in Rožňava, Alexander Cinka. He and his two sons were the authors of several well-known songs, such as Rákóczi Psalm, Rákóczi Duma, and the song Farewell of Rákóczi.

When it came to the defeat of Kurucz troops, Francis Rákóczi was forced to emigrate. It was in the year 1711 when Panna Virgo Cinková was probably born. The exact date of her birth is unknown, it is derived from the date of her death in the year 1772, where it is stated that she was 61 years old at the time of her death.

The name Cinka originally meant a young girl, a flirtatious woman. In archaic Roma, it indicates a secret ancient tribe. Her other grandfather was Michal Bárna, who used to be a court musician for Cardinal Imre Čáki in Iliašovce, in today's district of Spišská Nová Ves. According to several authors, the place of her birth is the Gemer village of Gemer.

With the support of the landlord Ján Lányi, she began to attend school and improve her playing the violin. Probably at the age of 14 (somewhere referred to 19 years), she got married to the blacksmith, as well as bassist and cellist, Dányi. Five children were gradually born to her, four sons and a daughter. Her later band also consisted of her sons, some sources claim that it included even her husband and daughter.

Cinka Panna was a violin virtuoso, her beauty and her personal charm soon provided her with a position at aristocratic courts, whose decoration she became. Although she was admired, rich and famous, she retained gentleness and modesty, was economical and her confident demeanour brought her the respect of the people. They called her "the Gypsy Sappho" (Mann, 2001).

Few reliable sources exist about her work, because her songs soon became part of the folklore. She revised and rewrote some songs of her grandfather, for example the song Three Hundred Widows, the Song of the Dead, or the Songs of Ancient Fathers. She is the author of the song, A Swallow Flew In Our Window. Julius Káldy, music historian and band leader (1831-1901) considered her a co-author of short music pieces for listening - halgató. In any case, the year 1735 was her most prolific creative period, which includes the date of her song, Slow Hungarian.

At present, a monument exists in the village of Gemer that commemorates the famous native, and also her statue in a Kurucz costume, in which she was playing with her band.

Ján Bihári

He was born in Veľké Blahovo by Dunajská Streda at the end of October 1764. No records exist on where and how he learned to play. Enough that by his virtuosity and performing arts he earned the attribute the "**Hungarian Orpheus**". Since 1801, he was performing with his five-member band in Budapest. He was performing for noble aristocrats, at the royal coronation in Bratislava, the imperial feasts and balls in Vienna. When the European coalition won the Battle of

the Nations over Napoleon in 1814, Bihári was the first who was then invited to perform at this occasion.

The composer Franz Liszt wrote several compliments on Bihári's art: "... *God gave to Bihári what he so generously endowed the Roma race with: the ability to assimilate foreign elements and transform them into a new form.*"

Bihári was playing halgató, czardas songs, kalamajkas, quadrilles, Scottish dances, minuets and others with his band. His career ended by accident which he suffered on November 29, 1824. When returning from the festivities in Eger, Bihár's carriage overturned, and the bones of his left hand were broken. Despite medical treatment his arm remained lame and he never again reached the previous brilliance. He died in poverty and oblivion in the year 1827.

Jožko Piťo

A few decades later after Ján Bihári was born in the year 1800 in Tekovské Lužany near Levice, Jožko Piťo was born. As a child his uncle taught him how to play the violin. According to the statements of several persons, Jožko Piťo was such a violin virtuoso at the time when he lived, that no one surpassed him.

It generally held true, that Piťo was a Slovak bandmaster like none before him or after him will be. His operation in Martin and Liptov was of paramount importance and impact in the history of the Slovak nation and in the history of Slovak music. He excelled by his naturism in the field of music production and performing. He was most fascinated by folk songs from around Liptov, which he was going to listen in the fields where Slovak women worked. Whereas had an excellent ear for music and memory, he managed to memorize a large number of tunes at first hearing them with and interpret them with ease. Jožko Piťo did not know the notes, all of his interpretations were solely based on his perfect hearing.

His band was called **Banda** and had 12 to 14 members. By his exceptional playing he managed to perfectly engage many entertaining people into singing, even those who never used to sing. Michal Miloslav Hodža was one of his great admirers.

Piťo used to be playing in the performance shows of "*the Slovak National Theatre of Lubča*", founded in the year 1840. He was playing for all the social strata, peasants and artisans were no exception. His **most famous song is Švihrovská Duma**, which he composed along with the yeomen Luby. The song was rare because he rarely played and only on special occasions.

The Slovak Literary Museum in Martin acquired Piťo's violin in the year 1986, alongside with the original documentation. His work was also immortalized by the poet Andrej Sládkovič in his work Svätomartiniáda.

Piťo and his wife Veronica Verešová had 12 children, the well-known violinists

Jozef, Gustáv and Šándor continued in their father's footsteps. Jožko Piťo died at the age of 83, on March 22, 1886.

Rinaldo Oláh

The violin virtuoso and concert maestro Rinaldo Oláh was a co-founder of the Slovak Folk Art Ensemble (hereinafter "SLUK"), in which he performed nearly 32 years since 1949. He also acted as a member of the folk music orchestra of the Czechoslovak Radio in Bratislava.

He was born on January 13, 1929 in Zvolenská Slatina and there is a legend pertaining to his birth. Reportedly, a beggar came in the Roma settlement in Zvolenská Slatina and asked people for some water. A pregnant woman brought him a glass of water, which the beggar accepted. Then he made a prophecy that she would give birth to a prodigy child blessed with great talent and that they would give him the name of Rinaldo. So it happened, Rinaldo was the only child in the family, who had always been very close to music. His father was a famous folk musician, his mother was a great singer. As early as at the age of four, he played the violin, when he was ten, he gave a concert on the stage of the National House in Banská Bystrica. Rinaldo Oláh had absolute pitch and was practicing as many as ten hours a day.

Rinaldo Oláh managed to carry his audience, because he edited folk songs as concert compositions, which he was able to play brilliantly. He was ahead of his time by his playing the violin and compositional mastery. His edition of the song **Rodná dedina** (My Native Village) is actually a recitative song, in which showed his unique performing art and violin technique. He even received an offer to study violin with the famous virtuoso David Oistrakh, but he did not accept it.

Rinaldo Oláh died on June 1, 2006 in poverty and disregard from the cultural community. Of the songs that he recorded with his folk music orchestra in the Slovak Radio, only a minor part has been preserved.

Anina Botošová, his niece, recalls:

"Rinaldo Oláh was my uncle, who spoke singing Roma. It was really beautiful. He was an outstanding violinist, and loved to have a drink now and then. He never talked Slovak, he was talking just Roma. He is not even buried. His wife wears his ashes with her. Mr. Kulich, the sculptor, has offered to make the bust - for free. We just needed to get his remains. We do not know where Mrs. Oláhová is staying now, nor his ashes. Rinaldo Oláh had a fantastic musical memory. This is only a pair of geniuses like him. You stroke a string, and he would say, it is F minor.

I have his arrangements at home, sheet music, I have given part of it in the museum in Martin. Rinaldo Oláh was the founder of SLUK. They found him in Zvolenská Slatina as a musician; actually, he used to go playing by the brook, and the pastor discovered him.

He said, come and see, there you have a finished musician. He came in the SLUK and was founding the musical ensemble. He is the only one in Slovakia who has got a distinction from the British Queen Elizabeth. Nobody else in Slovakia has it. She praised him as an exceptional man."

5.2. THE CURRENT CELEBRITIES AND BANDS

The contemporary Roma music scene in Slovakia is a mosaic made up of the representatives of various music directions, genres, and styles. If we were to describe the musical development in general, the word multi-genre offers itself. Combining genres once clean on the one hand suppressed the primacy of personal styles, but on the other hand it allowed for the emergence of new, exciting categories.

The traditional folklore is no longer the prerogative of the rural Roma community, it is rather being grown in a milieu of professional Roma orchestras, such as the Theatre Romathan Orchestra, the Gypsy Devils or Bohémiens of Barbora Botošová. Old songs may become forgotten in the Roma settlements, the original tunes are modified in the style of Roma - pop by using electronic music. The said orchestras perform at their concerts traditional songs, as well as jazz, inspired by oriental music, and their own modern minor musical pieces with equal ease.

The Theatre Romathan Orchestra and its chief director and director of the theatre in one person, Karel Adam, composes stage music and keeps the tradition of the classic Roma music. The **Gypsy Devils** implement joint performances with the pop band Desmod, with the Slovak chansonniers and other artists from abroad. Barbora Botošová, in addition to performing in her own band **Bohémiens** also develops her own work in the field of classical music and performs in a trio called **Women Rebels**.

As we have mentioned in the first chapter on the Roma music genres, the modern trend is to combine them and create new songs. Artists like Tomáš Botlo and Miroslav Rác, known by his stage name BG Gangster boldly cross the border, engage funk, electronic, jazz, hip-hop and rap elements, and are becoming popular especially among the younger generation. These artists also cooperate with non-Roma bands, sometimes we even find them in the compositions by the majority of artists in a position of performers, visiting, featuring singers. In this chapter, we will offer you a couple of the most outstanding artists in the domain of music, with whom we met in the years 2013 and 2014, we recorded their production, attitudes, their personal histories and perspectives.

The Theatre Romathan Orchestra

The Theatre Romathan and its orchestra reaches the older generation, doing research in the field, looking for and trying to maintain the old, original versions of songs. It accurately records the melodies found, does not change harmony or rhythm of the melodies obtained, does not try to correct anything and maintain the correct, original, undistorted lyrics.

Karel Adam adds that in his research visits to Roma settlements he met with songs that he did not recognize as the artist changed the whole melody. In a sense it is a dishonour of the Roma songs, and by dissemination of these tracks the authentic Roma culture suffers damage and loss. The Theatre Romathan Orchestra approaches the Roma music, its performance and composition primarily in terms of meeting the basic mission of the theatre. This means preserving the traditional values of the Roma verbal culture, culture of music, dance and vocal expression and the support production of the original Roma-specific nature.

The orchestra consists of an assembly of traditional cymbal music: the first violin, the second violin, viola, bass, cymbal, and clarinet. Within the Theatre Romathan it has a specific position, when in addition to classic theatrical productions, where it creates a musical framework of stage music, it also implements its own concert performances and first nights performing its original compositions.

The Gypsy Devils

The Gypsy Devils is the name of a unique grouping of musicians, who since 1991 have shown what hardly anybody in Central Europe managed to show. Thousands of dedicated fans and professional critics all over the world listen to their songs with enthusiasm.

Virtuoso violin solos by the **band leader Štefan Banyák**, riveting performances of the cymbal magician **Ernest Šarközi**, beautiful colours of the tones of the cello played by his wife **Silvia**, clarinet mastery of **Zoltán Grunza** and a great rhythmic harmonic interplay of the whole orchestra are the guarantee of top quality musical performances.

"The Gypsy Devils" present original works, bold arrangements, unusual musical combinations and a new image. They enriched the tradition by their musical solo projects, collaboration with symphony orchestras, with the Austrian pianist Paul Gulda in projects like "Haydn alla Zingarese" and "Liszt-Roma Rhapsody" and also by their latest CD recordings ("Good Times", "Adagio-Furioso" and "Carmen"), in which they masterfully linked classical compositions, for example those by T. Albinoni, J. Haydn, N. Paganini, J. Brahms, P. Sarasate, A. Dvořák,

G. Bizet and others with other music genres - jazz, ethno, flamenco, Roma music. They have added to them unusual rhythmic and harmonic changes enriched with extraordinary virtuosity, which is an integral part of the artistic expression of the "Gypsy Devils".

Professional community considers this orchestra a leader in the category of ethno and world music. It is just that blending of genres which in the production and performance of this orchestra is so striking that it fully reflects the earlier claims on the multi-genre character of the contemporary music scene.

Tens of thousands of sold music carriers testify to their great popularity. They were awarded three gold and two platinum awards, in the year 2000 they were awarded **three Grammy Awards** from the Slovak Academy of Music in the categories: **The Best Album, The Best Artist, and the Best Orchestra.**

The Orchestra members are the following: Štefan Banyák – the band leader, Ernest Šarközi - cymbal, Jozef Farkaš - viola, Tibor Lévai - bass, Silvia Šarköziová - cello, Emil Hasala - violin, Zoltán Grunza - clarinet and tárogató, Alexander Mihok - bass.

The Gypsy Devils Orchestra also participates in many charity ventures to help the Roma community, and especially the Roma children, festivals featuring the Roma culture and is now one of the finest and most respected Roma music ensembles.

We met with the well-known married couple of musicians, Ernest Šarközi and Silvia Šarközi, and had a talk after their performance at the Gipsy Bashavel Festival at the Červený Kameň castle in the year 2013. Here are a few free-cited views on the issue of the Roma music.

How would you describe Roma music?

E. Šarközi: I think that Roma music is specific in that it expresses the feelings of people who had lived long ago in other conditions than the majority lives today. The Roma are emotional people and therefore it can be heard in their wistful songs. And vice-versa, , when the songs go fast, they show that they are in a really good mood. And that is what makes them different from other songs.

S. Šarköziová: I think that Roma music is very interesting still in another thing specifically that in our country it sounds a little bit exotic. It is actually by virtues of the fact that we come from India, from where we have brought a special melody and harmony. One can say that it is very easily recognizable. When we play a Roma song anywhere in the world, people are able to place it pretty quick.

Can you give us your opinion on the current Roma music in Slovakia?

S. Šarköziová: In Slovakia, there is high quality music, and now I do not only mean the traditional Roma music. In each sector there are Roma artists who

produce music at a high level, whether it be classical, jazz, or traditional Roma music. I think we have an awful lot of good Slovak Roma musicians and singers. It would certainly be good if they had more opportunities.

Can Roma teach something the artists outside their own community?

S. Šarköziová: Artists can pass different things, which do not exist in their culture, and I do think they mutually enrich each other. The fact that Roma artists began to educate themselves musically happened on the basis of observing the performance of non-Roma musicians. Nowadays, a person often realizes that elements previously played only by Roma musicians incorporated in the Slovak folklore and these were perhaps too bold for their time. The non-Roma musicians were inspired and today we often hear that they also use our, the so-called, knacks, which had previously been only used in purely the Roma music.²⁵

Barbora Botošová and the Bohémiens

A young female musician, the heiress of the famous name from paternal side, the **granddaughter of the great musician, Ján Berky Mrenica**, builds her music career gradually. She says: *"My ambition is to elevate the Roma music and change its clothes from its costume into a dress suit."* We publish an interview with her in abridged version.

You are building your musical career by educating yourself and by playing itself. What was your path to music? Was it your own decision, or was it an expectation of your musical family?

I was born in a musical family, and despite the fact that I'm a woman, whereas it is not common in the Roma community that a woman becomes a musician, I was an exception. My grandfather, Ján Berky Mrenica, was an excellent violinist, we can say that he was a Slovak legend. He was very much longing for me following in his footsteps. It is absolutely natural for me that ultimately I would become a violinist and I would never have thought of doing anything else.

My father, Eugen Botoš, is also a musician, an excellent arranger and violinist. He has his own grouping, the Violin Orchestra. And once again, there is another element that was a kind of inspiration for me. My brother is a violinist, so is my uncle... in fact, the whole of our family are musicians. As early as in my childhood I exhibited musical talent, musical ear. Ever since my childhood I took music as a way of entertainment. No family celebration took place without my taking

²⁵ Audio recording of the orchestra composition Uhorska rapsodia from Gypsy Devils Orchestra is to be found on DVD under No. 9.

the violin and becoming the centre of attention, which I, of course, really liked at that time. But when I found out that it also means long hours of practising, I began to realize that it's not that easy.

When six months old, I got a little violin and a year later I started walking. I started to play the violin, and all my folks enjoyed it. Then came the age when I was six years old, I started attending the school and started taking classes at the Primary School of Arts. Any child, who would in the future become a musician or would do anything connected with music, has to go through that period. When I was 11 years old, my grandfather took me to a concert in the Slovak Philharmonic. We went to a violin concerto by the composer Pyotr Ilyich Tchaikovsky, an excellent Italian violinist was performing. I told myself that this is what I'd once wanted to do in life. It was a moment when I fell in love with music. At that time I was already firmly decided that I want to do just that. I started practicing a lot more, two - three hours a day. I participated in various violin contests, some of them I even won. Back then it was called the Golden Zones. It was something like winning the first place. When I was 14, I won a contest called the Pressburg Paganini.

At fourteen, I was admitted at the Conservatory as an extraordinary student. A beautiful thing is also linked with that extra moment of life. My grandfather once told me that when I am admitted in the Conservatory, I will get his violin, with which he travelled 52 countries of the world. A large part of my family envied me my violin for very long because my grandfather had a son who was violinist, and a daughter, too, and they did not get that violin. I got it. Again, that was the impetus for me that there is a man who believes in me, who actually gave me something that meant outrageously a lot to him. For the violinist, the instrument is something like part of his body, something like his soul. Then I said to myself I must not give up and I have to keep working to make my parents, grandparents, and keep my whole family feel proud of me. All of those who have believed in me.

I started attending the Conservatory in the year 2002 in the class of Prof. Peter Michalica, which for me was also a great success. After graduation I continued to study at the university. I set up a band, which is called Bohémiens. All people were trying to talk off the idea of naming it by that name because it associated the Czechs. But I perceive it the way that it is a concept that comes from French, and its meaning is associated with bohème. And it was bohème because the word bohème - bohemian originated from the naming of the Roma who immigrated to France and named them like that because they have moved from the area of Bohemia. This is what I studied and told myself that this is exactly what I want. To be bohemians and Roma at the same time, who inspired many artists.

The band Bohémiens is my heart affair. I was very much focused on creating our

own musical style, because my family background has always predetermined me to continuation in their tracks. But I did not feel it this way, I am another generation, and I have different perception. My goal was to set up such a band that will create music that is rather close to the so-called world music. Therefore, we also have a guitar and percussion, which really adds such spice to the band that we can move into other styles of music.

In the year 2012, I completed the Academy of Performing Arts and started to act as free-lance artist. I set up still another grouping, Women Rebels, which consists of university graduates. I think that a musician should aspire at telling something to people by each of their projects or their performance or their music. Through the grouping Women Rebels I want to point out that female musicians are often treated as something inferior compared to men. We are equal. When I practice out as well as my fellow men, I'd be at the same level with them. The fact that I am a woman should not be depleting. I've broken down some of my own songs and I would like to show by this female grouping that women can be virtuosos, that women can also put spirit, soul and some pathos into their music, which, reportedly, only men give in the majority of cases. They say so.

Basically you filled your family tradition. Instead rebellion you went to continue the tradition by adapting it to your gender, feelings, generation. Let's move on. You have met the expectations that your family had about you. In that your grandfather was known as a bearer and disseminator of basically the Slovak culture, what of that has been transferred onto you and what do you perceive of it as a message of the Roma culture in what you are doing?

My grandfather presented mainly Slovak folklore. Therefore he received many awards from the Slovak nation. I am different. My grandfather always took care to ensure that I first had a classical education, that I studied classical music. I admit that his big dream was that I was a classical concert artist. He wanted me to play the Slovak and the Roma folklore. He wanted to see me on stage and he often used to be telling me that one day I will be performing on big stages, and he will be sitting in the first row, leaning against his cane. Whenever he could, he attended my concerts. And often tears were flowing of his eyes, he was very moved and he was very fond of me. When I tried to form a band in the year 2008, he was already very ill. He died in October 2008 and I was very sorry that he missed seeing my first concert with the band, which was held on 12th December. It was for me quite a difficult time. My grandmother died just three months before him.

We started to rehearse with the band in August 2008. We were trying to form a repertoire. I recorded each of our rehearsals, and I would always come and see him in Očová. And he really enjoyed it, giving us various advices. I had a notebook where I put down his advice on how it should be better, how it ought to be a little bit differently, what he liked...

I'll never be able to play Slovak folklore as he did. This is a fact with which I must count somehow. He was unique. He has given this country an incredible lot, therefore I do not want to imitate him. I am trying to create my own style. Regarding the Roma music, culture and Roma folk music, my goal and my ambition is to elevate the Roma music and change its clothes from folk costume to a dress suit.

Nowadays, unfortunately, we encounter the fact that the Roma music is mostly at the level of entertainment. There are various amateur groupings, which are well-known and supported. But these are the groupings that would not move the Roma music any further. They show it stereotypically. And this is something that I would definitely like to avoid. Therefore, it is my desire, dream and ambition to elevate the Roma music. This is what I am also trying to always present at the concerts. Even if we play a Roma song, we arrange it in an arrangement which has a concert character and belongs on stage. People would leave the concert internally enriched. The Roma music should not just be about having people nodding their heads and have the feeling that they want to dance. No. I would like to pass music to people as enrichment of their soul.

Where do you see the Roma music in the context of world music? Has it any opportunity, any chance to prove its worth?

I think that the Roma music has the greatest potential to become successful in the realm of world music. One should mainly realize that the Roma music is not only Roma songs. The Roma music is a broad term, and it's actually the music of different nations. For the Roma music is different in Slovakia, Russia, France... It's not just about czardas songs. World music is a style which actually mixes different styles, it is actually a union of different genres. There are very many such groupings and bands these days.

So it's built on ethnic music, of course enriched by other elements...

Various other elements. It is based on the fact that different styles mix together. I think that every song can be used. Even today, this style of world music or ethno highly coveted and widely used.

Roma music as an inspiration to other composers...

Roma music has always been a great inspiration to composers. This is a topic that I have addressed for a long time. I wrote an assignment about it at school. At any one period of time, this was an inspiration, even in Classicism, where everything was strictly given. And even then we may find inspiration from a variety of Roma music. In Romanticism and already resulted in more intensive examination of Roma music. It can be said that, for example. Johannes Brahms and his Hungarian Dances are good examples that they are Hungarian Roma songs, of which he

composed Golden Hungarian Dances. I've read about him, that he was inspired by the music of the Roma in a tavern, where musicians actually played various Roma czardases. We would find the exact songs from which he draw his inspiration.

There was a composer, Pablo de Sarasate, who was devoted primarily to violin literature. He even has Roma melodies in one of his songs. He has a composition which is a Hungarian folk song, and it's actually halgató, which he also heard being performed by the Roma, and got inspired.

In Romanticism it is Franz Liszt. A minor czardas is actually a Liszt composition. In Impressionism there is Maurice Ravel and his composition, some call it Gypsy, some other female Gypsy, different sources put it differently. I would say that this is a female Gypsy because the composition is a very strongly impressionistic, it manifests very strong mood swings, what I rather think belongs to that female Gypsy than to that male Gypsy. And I would say that this is an example of a composition, where the author did not show exactly the melodics, but the character, the nature. But Impressionism was the period when composers focused on feelings and perceptions, as if they were painting something by that music. So, this is yet another example of the Roma music being a highly valuable inspiration for composers.

Béla Bartók, of course, was even a collector of songs. He drew from the Romanian Roma music. So, in classical music the Roma music was always great inspiration to composers and it is a very great benefit to the Roma. We should see it as the power of our culture and folklore.

We know about you that you're not just a performer, but you practically compose, you write music, you have your songs. Where do you draw inspiration, in what styles do you move, to whom is your personal music addressed?

Recently, I even started composing my own songs. At the university, I took a course in composition led by me Professor Ľubica Čekovská, whose approach I really liked. The approach of the educator is very important in the study. She inspired me to do my composing. My biggest inspiration for composing is mainly life itself. What a person would experience. Of even greater asset in composing is when I experience something bad. Then I would sit down at the piano or put the violin under my chin, and here it comes. Then i never compose anything joyful.

What is your opinion on the current state of the Roma music and its performers? What perspective does the Roma music have as to its perspective? Is it supported, audible?

The current state of Roma music in Slovakia can be seen from different angles. On the average, unfortunately, I am faced with the fact that it is all about stereotypes. People perceive the Roma music as a means of entertainment, and,

unfortunately, this stereotype is much supported nowadays. As a musician who holds a university degree, who has ambitions and who would also like to elevate that music a little, it's striking to me. I do not want to be a pessimist, but, unfortunately, nowadays mainly amateur groupings in music are supported, which has nothing to offer to man but entertainment.

It is not as it used to be in good old times, when my grandfather was composing music. He had conditions and opportunities to do so. He had great big stages, several thousand viewers who knew how to appreciate it and who took away something out of those concerts. Nowadays people seem that they no longer need that and they are just happy with getting very little. But I think that the nation should educate its people and the nation should focus on whether people should cultivate themselves by music, or just entertain. And so I think it is time that competent people notice this fact and begin to notice the Roma talent, that they begin to pay attention to the people who are university graduates and want to do the music for a different purpose than mere entertainment.

Where should the Roma culture be heading to?

My wish for the future is that the Roma music does not disappear. That in today's commercial world it does fall to the bottom of interest. And not only interest, but also development. My dream is that the Roma music has its tradition and progress not only in Slovakia, but also in the world. We live in a globalized world, and today as if nobody needed live musicians any longer, because we have machines for everything. I feel that nobody needs the quality having been here in the past. But I would be happy if it did not affect the Roma music and folklore. I wish that there was still heart in it, temperament, and passion. And that it flows there as blood flows in our veins.²⁶

Miroslav Rác or BG (bí dží)

A graduate from the Conservatory in Topoľčany, Department of Piano, Miroslav Rác is 27 years old and uses the stage name of BG. He favours the **gangster Romano hip-hop style**.

He teaches music at the Imrich Godin Primary School of Music in Vráble, he also works as accompanist at the Private Conservatory in Nitra. He has been actively engaged in music since his childhood, he chose piano as his instrument when he was 13 years old. He is still grateful to his parents who supported him in his study and music activities. He comes from a musical family, his father is a musician, his grandfather used to be one, and his ancestors alike, as far in the past as the

²⁶ Audio recording of the compositions Rumunské doliny performed by Barbora Botošová is to be found at the DVD under No. 10.

family memory may reach. The family keeps the Roma traditions, old songs are sung and passed on to future generations.

His musical models include such classics as Sergei Rachmaninoff and Frédéric Chopin, from among the modern performing artists it is jazz pianist Petrucciani.

"My interest in hip-hop began in the third grade of the Conservatory, quite spontaneously. I am currently preparing an album Miro Drom with my own production. These are my own compositions, hence the name - Miro Drom - My Journey. I talk in them about everyday life, on my feelings. For example, in the composition Na Dara - Do Not Worry, it comes down to the Roma to realize who they are and no longer be ashamed of who they are. It's about the identity of all of us, because it is useless to hide it," he told us in a personal interview.

People like his music even outside of Slovakia, it is performed in Roma radios and abroad, he gets a lot of positive feedback on his work as jazz pianist and rapper. Hip-hop and rap are the examples of the so-called street music, currently they also are a form of protest against the conditions in society. The lyrics often reflect the experience of discrimination, racism, misunderstanding and exclusion of the affected communities.

As an example of the awareness of rappers, Miroslav Rác puts forward the Roma hip-hop festival in Budapest, which he attended. At meetings, composers from different countries discussed how the Roma hip-hop may influence the social situation of the Roma culture and life.²⁷

The Sendreis (Kokavakere Lavutara) and Anička Oláhová

The married couple Janka and Vladimír Sendrei of Kokava nad Rimavicou are known as amateur musicians who are not afraid of experimentation.

The link of pop rock, rap and Roma music does not happen often, at least within the Slovak scene it comes as something unique. On the first attempt, however, they hit the great. The Bratislava Para group, rappers Moja reč (My Speech) from Handlová, and the internationally recognized Roma group the Sendreis of Kokava nad Rimavicou united to create a bold combination of three different "genre worlds". The energy of the jolly rhythmic song entitled E daj nasvaľi – the Mother Is Sick, in which passages of the absolute naturalness alternate as based on the suggestive sound of the accordion, violin and singing by the Sendreis with the rap by Sup and Delika, have been recorded in a video clip by the director Braňo Vincze.

²⁷ Video recording of the composition Magic by Miroslav Rác, which was made in Želiezovce in the year 2013, is to be found at the DVD under No. 14.

Their music appeared in the movie *Sherlock Holmes - Game of Shadows*, which was shot in the year 2011 by the British director Guy Ritchie. The Sendreis were discovered by the **Oscar-winning composer Hans Zimmer** and with them he recorded part of the music in the movie about the famous English detective. They even attended its Opening Night in London. Vlado Sendrei was enthusiastically watching how the entire film crew and guests were paying tribute to them. The Sendreis have already performed even in the Carnegie Hall in New York, at a festival in Oslo, Norway, or in the synagogue in Wroclaw, Poland.²⁸

Anička Oláhová is a girl of is thirteen from the village of Lovinobaňa, where he lives with her grandmother. She began to sing Slovak folk songs when five years old in the kindergarten. Her uncle recommended her to Vlado Sendrei, who set up a choir of talented Roma children. Anička started attending and developed into the soloist. Later the well-known Czech musician Ida Kelarová heard her; the latter still guides her singing and encourages her in her music activities.

Anička was performing with various Roma and Slovak artists, e.g. with Igor Kmeť, Jano Bendig, Anita Soul or even the vocal group Fragile. Anička has plans that relate exclusively to music and singing. When she actually began to develop musically, she cannot imagine that would ever do anything else.²⁹

Kmeťoband

In the early 1970s, the brothers Kmeťo founded a group called BRATIA (Brothers). In having done that, they departed from the family tradition, since their father was playing in the brass band for many years and the grandfather was also a well-known and popular musician. No wonder then that the four brothers went on a musician's career.

Since 1999, the group of father and son has been called Kmeťoband. In its current composition, the group has been playing since 2000. The principal founders of this group are Igor Kmeťo, sr. and Igor Kmeťo, jr. Igor Kmeťo sr. is the manager of the group, his son plays the synthesizer, saxophone, and is engaged in musical arrangements. The Group has in its repertoire around 250 titles of live recordings.

The group draws on the themes for their songs "in life". They sing about love, grief, especially on the lives of young people. Says Igor Kmeťo sr.: *"Everything comes out from the heart."* In their songs one can feel temperament, fire and life.

²⁸ Video recording of the festival at the Červený Kameň Castle, where the Sendreis introduced themselves, is to be found at the DVD under No. 15.

²⁹ Video recording of the song *So kerdžom* performed by Anička Oláhová, made on the Roma Day in Prešov on 08/04/2014 is to be found at the DVD under No. 16 and the video recording of the song *Me tut užarav* is to be found at the DVD under No. 28.

The group became famous for a particular song, **Bubamara**, whose original author is the group No Smoking Orchestra. The song was made famous by the movie "Black Cat, White Cat" by director Emir Kusturica who in the No Smoking Orchestra sings and plays the guitar. Kmetoband has definitely a unique place in the broad range of the contemporary Slovak music scene.

A short interview with both Kmetos gives us the opportunity to bring their views on the area of Roma music, its traditions, but also the prospects of its development.

What is the right Roma music in your view?

It is said that the right Roma music is the one where the violin and cimbalom are. But it's not quite like that. I remember when Gypsies were playing the guitar, beating on the pots... The right Roma music comes from the heart and from what one feels. And the majority of the Roma feel either sorrow or great joy. And this is also reflected in the songs that the Roma sing. So the right Roma music comes from the heart. The Roma have in their genes their history rooted that they have been carrying for several thousand years along their roads; that music speaks for itself. Therefore, that music is completely different from the Slovak music. The Roma music carries within itself elements of jazz, Spanish, Indian, and Oriental elements. In that music, one can feel voluminousness. The Roma were present in the formation of the Slovak folk music. We remember know from history that the violin and cymbal were being played by the Roma.

What direction should the Roma music evolve in?

The Roma music has it all, but let it stick to that modern pace that comes from the world. We have to adapt, but we must also maintain our tradition. Heart and soul must remain ours.

Unfortunately, a lot of music today is made by the computers, and it has no heart, no zest. I feel that there is no soul in it. Because it has not been made by man, but the computer. And when you create something out of your thinking, from your heart, then the technology may improve it. But the basis of it must be human. And, unfortunately, for some one can feel that it is not the right stuff.³⁰

Arpi Farkaš Quartet

Arpi Farkaš comes from Rožňava, where he lives and works. Music is his profession, specifically jazz music, and his main instrument is the piano. He is a trained musician, a graduate from the Košice Conservatory. Arpi Farkaš' father was a

³⁰ Video recording of the song Pozývám Ťa performed by the group Kmetoband under No. 17.

jazz pianist. Arpi was growing up with this music, and also with the Roma folk music and swing. His musical models include Oscar Peterson, Herbie Hancock and many other famous jazz musicians. Arpi Farkaš performs in several music groupings and with different jazz musicians from all over Slovakia.

The formation Arpi Farkaš Quartet was founded just sometimes in the early 2013, it consists of the Košice Conservatory classmates. At their concerts, they play standard jazz and his own compositions. At the same time, they invite visiting jazz singers, but these are not their permanent members.

To play jazz in eastern Slovakia was a pretty brave deed. They had to educate their audience, gain supporters. After several years of performing, the interest in this music increased, and today their concerts are very popular, especially when they perform in Košice. Generally, this kind of music is better received abroad than in this country, for example, in neighbouring Hungary there are several excellent jazz schools. Arpi Farkaš claims that the Roma are very close to jazz, especially because of the rhythmic and harmonious feeling, which is specific for the Roma. Arpi Farkas composes music for theatre performances of the Rožňava theatre Actores that plays mostly fairy tales, but recently they prepared a musical. It is a family of musical talents and their life. Arpi Farkaš is the author of music and he playing the role of the father of the family. In October 2012, the theatre hosted with this performance at the festival in India, in New Delhi, and they earned great success.³¹

³¹ Audio recording of instrumental jazz variations performed by Arpi Farkaš Quartet in Košice on 11/07/2013 is to be found at the DVD under No. 11.

6. ROMA CULTURE FESTIVALS

The Roma culture in its diversity and the whole genre diversity stands on the live self-presentation, the contact between the performing artists and the audience, the creation of the volatile, momentary feeling of music, dance, song, and the spoken word. At present, it is primarily the Roma culture festivals that create a "stage" for the live Roma culture and the conditions for its presentation. Of the many festivals held in the years 2013 and 2014, the following are a select few.

6.1. THE BALVAL FEST

Balval means the wind, and in **the year 2013, the 13th Annual Balval Fest was held**. Its main organizer and the author of this idea has repeatedly been mentioned in this publication, **Vladimír Sendrei**, who he prepares it a year round and finally organizes it in his native Kokava nad Rimavicou. As he says, at the Balval Fest they show how music affects the Roma music production in general.

Thirteen years ago, Vladimír Sendrei spoke to the village management and offered the idea to organize a venture that would in a positive way make visible the Roma community not only that of the village, but also from wider neighbourhoods. After much discussion, an agreement and understanding was finally reached, and the festival could have begun. To date, it is organized with the support of the Ministry of Culture, Office of the Plenipotentiary for Roma Communities, and private sponsors.

The festival seeks to offer each year different genres of the Roma music, from traditional music, pop formation through to sophisticated jazz and swing production. The organizers also draw inspiration from similar ventures abroad that they had visited, or at which they performed as a band.

A specific trait of the Balval Fest is that it takes place in the open air, so to speak, in the open of the village, where the contact between the performers and the audience is very close, direct and interactive. It often happens that the enthusiastic audience is engaged in the performances, whether singing or dancing,

communicates directly with performing artists and completes the performances themselves.

Vladimir Sendrei would like to find as many groupings of Roma artists as possible, to talk to them and provide them with chances for their presentation, because the Balval Fest as such is not just a showcase of music-making, it is a demonstration of live culture and identity of the nation, who live scattered across the world, wherever the wind – balval – blew them.

The Genre variety of the Balval Fest is documented by the performances of two groupings, which performed on it, specifically, the Folk Music Bartoš' of Čierny Balog and the female duo, Gitanas.

The unforgettable musician, Július Bartoš – Šuka, founded a family Roma band called the Folk Music Bartoš' in the year 1953, the band still retained their unique style of a wild nature, even after the changes in the line-up and even after the legendary Julo went to play in the musical heaven. They maintain respect and popularity by their original interpreting of traditional music and singing, and by the unflagging passion for music.³²

The young female duo Gitanas that consisted of the singers Adriana Drásiová and Klaudia Farkašová of Nové Zámky entered into the awareness of a wider public by their successful appearances in the TV talent contest. Great vocal interpretation of well-known popular hits has brought them recognition of the audience and professional musicians alike. On the Balval Fest they performed a mixture of non-Roma popular songs from the repertoire of other performers and their indigenous, traditional Roma folk songs that they presented in the pop-rock and dance arrangements of their own making.³³

6.2. BIHÁRI FESTIVITIES

The name of Ján Bihári has already been mentioned in this publication, in the part on the personalities of the Roma music in the past. **Bihári Festivities** is a venture that is **dedicated to the memory of the famous band leader**, the influential and respected personality in the whole culture of the former Kingdom of Historic Hungary. The organizer of the festival is Štefan Banyak, a Roma musician, bandmaster, a long-time professional musician, originally from Veľký Blahov, now living in Dunajská Streda.

Bihári Festivities began its tradition as early as in the year 1964 when it was a venture organized by the local cultural and educational organizations. After

³² Video recording of the song Pre dvorica performed by Ludová hudba Bartošovci at the Balval Fest in Kokava nad Rimavicou on 24/08/2013 under No. 18.

³³ Video recording of the cover version latino of the composition Un, dos, tres performed by the duo Gitanas at the Balval Fest in Kokava nad Rimavicou on 24/08/2013 under No. 19.

the changes in the year 1989, the venture dropped for some time. Štefan Banyak felt very sorry that the city of Dunajská Streda has forgotten about its famous native son. Until the year 2003, when he retired, an opportune emerged to restore the festival and make it a venture presenting the so-called high culture, the so-called "Historic Hungarian Roma Music". In the year 2013, the civic association under the leadership of Štefan Banyak Žitnoostrovský, in cooperation with the Community Centre in Dunajská Streda, managed to organize the 10th Bihári Festivities. The concept of the venture is focused on the performances of the traditional folk or cymbal groupings of the Roma from Slovakia and Hungary, playing instrumental tracks. Of course, visitor singers are also from Slovakia and Hungary, singing in Slovak, Roma and Hungarian.

Štefan Banyak is credited with erecting the monument of Ján Bihári in Dunajská Streda. Thanks to his active approach, Bihári Festivities turned into an excellent venture presenting high musical culture, cultivated performances by professional musical groupings and singers, attended by a popular audience from among the Roma and non-Roma communities.

Štefan Banyak recalls the beginnings of the organization of Bihári Festivities as follows:

"Then I retired and I am such a person, you know that I cannot just sit at home and wait when I die. I made a civic association of the Roma musicians from the district of Dunajská Streda. The question was what to start with. In the year 1964, the first Bihári Festivities was organized in the city in his honour. I was performing there. I have always appeared, even when I was staying abroad. Later, the Festivities featured various groupings, which, however, did not belong in such a venture. What belongs there is a music made by Bihári, which was played in cafes and at great performances. We just wanted the Roma music, not all kinds of guitars, an organ..."

We started preparing the Festivities in Veľký Blahov. But it was not a good environment, we did not have support. In the church we organized the Holy Mass, which was also attended by the Hungarian ambassador. With him, we talked about how to move on. I presented him the idea that I wanted to build a monument in honour of Bihári the village. The next year the monument was unveiled, but not in Veľký Blahov, but in Dunajská Streda. In the village, we have not met with great willingness, and Memorial would be tucked away in a corner somewhere. The Mayor of Dunajská Streda offered us a better place. I am pleased to see tourists going to the Memorial. We made a place of pilgrimage of it, and Dunajská Streda became the place for the Roma musicians from all over Europe. We also created a Bihári ensemble. Bihári was a great composer and musician. He is basically our king. Unfortunately, very little of the Roma know about this."

He spoke about his own musical journey, about the life and opportunities, in an interview, from which we present some parts here:

When did you start to engage in music, what brought you to music, whether you come from a musical family, how has your musical life been developing?

I come from a musical family. My grandfathers on both sides were band leaders. My father was a bass player in the band. I have always wanted to be a musician. I've been everywhere where music was being played. But I could not manage to go and listen to it every time. Children had not access anywhere, but I always managed to somehow sneak to the musicians.

Then I came to Dunajská Streda, where good musicians were playing in cafes. It so happened that over the winter I was standing at the window just to hear them playing. And I often got really frozen. Sometimes I even managed to get in the cafe, just in the corner, only to listen to the musicians. They grabbed me threw me out. One of them kept telling me I was staying there every time. I told him wait, you will help me in my coat. And then it happened.

Well, then we came to live in Dunajská Streda and I was lucky enough that a famous musician who was performing in Budapest, came back in the city with the best bands. He then retired and came here, he came from Dunajská Streda. And so he began to teach the boys here. We were living just across the road. My mother immediately arranged a meeting with him, so I took classes with him. I learned everything from this man. But even though he was a good musician and managed to perform just everything, he did not know the notes himself. But I wanted to know the music notes, but around here there was no school. Therefore, I enrolled in a music school in Bratislava. I completed the school and enrolled in the Conservatory. After a year at the Conservatory, I left the school. I had no money and I had to earn the money for the family. But I kept learning the notes.

Then came the time of my military service. I served in Lešany by Prague, by the Sázava river. It's probably like God wanted it, but a military music band arrived there, which had a rehearsal session there. Whenever I had a little time left in the army, I took an instrument in my hand and was practicing. The director called me, had me play from the notes, so I did. Imagine, in two months I was in Prague, in the Army Artistic Ensemble. I have served twenty months in the military music ensemble.

When I returned from the military service, I had nothing left. I and some my age friends rehearsed Rhapsody by Franz Liszt for a contest. The director of the Nová Scéna theatre (New Stage) in Bratislava, Mr. Macháček, heard us. And he told us three of the band to give him our respective addresses. At Easter we received a letter inviting us in Slovkoncert agency. We passed state exams and we played as professional musicians. Well, in between I was performing in the Žitnoostrovský ensemble. I have belonged there until now. But here I was not famous. It was tough in Dunajská Streda. Only the person could have become

famous there whose father had been performing in the cafeteria. They respected such people. My father did not play anywhere, and we came to the city of Veľký Blahov. So they always put me aside."³⁴

6.3. AMARI LUMA

Under the Vlachika Roma music we mentioned the type of settlement of Vlachika Roma communities. Most of them settled in the south-western tip of Slovakia, where they represent a large part of the Roma population, in contrast to the areas of central and eastern Slovakia.

The Vlachika Roma Culture Festival named Amari Luma - Our World was held in 2013 for the very first time. The municipality of Komárno offered the organizers a helping hand, and so it was possible to prepare quite a big venture, which presented eleven music, singing, and dance formations from Slovakia and neighbouring Hungary.

The festival and its performers have offered the viewers a tour of the Vlachika traditional Roma music - singing without instrumental accompaniment, as well as modern forms, when the bands use guitars and electronic musical instruments. Dance creations were presented by ensembles from Hungary, it was the so-called stick dance, male dance and classical Vlachika pair dances.

To illustrate, we offer a preview of the performance of the Vlachika Roma musical formation from Slovakia, namely from Nitra – the family band Laci Szidi.³⁵

6.4. GIPSY BASHAVEL

The international **multi-genre festival named Gipsy Bashavel** was established in the year 2009 based on the idea to create a podium for Roma artists to have the opportunity to present their culture and art.

The Gipsy Bashavel is a place where predominantly those people meet who love variegation of life and know that common experiences make people be closer together and help them discover people or habits that otherwise they would have no chance to experience. The festival also gives room to talented Roma children involved in the **scholarship programme of the Wild Poppies Civic Association**, who perform at the festival every year, and for whom part of the ticket money is assigned.

³⁴ Video recording of the composition Verbung under No. 20 and the video recording of the czardas performed by Ján Rigo under No. 21. Both of the recordings were made during the Bihári Festivities in Dunajská Streda on 13/10/2013.

³⁵ Video recording of the Laci Szidi banda at the Amari Luma Festival in Komárno on 14/09/2013 under No. 22.

The Gipsy Bashavel multi-genre festival is organized annually in the area of the **Červený kameň** Castle on 29th August. It is a 12-hour marathon full of unique energy that connects singers, bands, dancers, actors, and artists of various genres into a mainstream of entertainment and experiences. The festival is open to all who wish to experience variegation and emotionality of the Roma culture.

The area of the Červený kameň Castle becomes animated with the traditional Roma culture. It offers an opportunity to go back in time to the very roots of Roma traditions. **Artists from Romania, Hungary, Russia, Poland, the Czech Republic, and Slovakia perform there.** Traditional crafts, food, mobile forge workshop of the year 1860, an oracle or dance and art workshops are presented there.

The Wild Poppies Civic Association organizes this venture with the aim of, firstly, to present the Roma culture, but also to highlight problems in this way, lack of support and opportunities for a number of talented Roma children. Over the years of its existence, the scholarship programme of the Association has supported several dozen of talented Roma children, allowed them to study and develop that they would otherwise achieve only with great difficulty.

We illustrate the International Festival of Roma Bashavel by examples of performances of those talented children and other performing artists.³⁶

³⁶ Video previews of the Gypsy Bashavel Festival on 29/08/2013 under No. 23 and 24 – Children of Wild Poppies, singing and dance and No. 25 of the performance of the festival guest, the band Bachtale apsa with the singer Mário Bihári.

BY WAY OF CONCLUSION...

The Roma musical legacy is a cultural symptom which in the context of the live Roma culture is considered the most significant, typical, and unique. It is one of the most basic expressions of the Roma, it reflects a specific approach to the inner spiritual experiencing of life and is also a means of expressing views and opinions of both authors and performers. Music as such has long been regarded a universal communication tool; regardless of the knowledge of the language, it is able to transmit emotions and act as a bridge between the producer and the receiver.

Slovakia as a geographic area and a community of people has been in terms of its historical development influenced by different cultures, religions, and historical events. To the mosaic of these regional, indigenous and assumed cultures inherently includes the Roma culture as a culture that is alive, that holds the tradition, but is also changing in line with the evolution of society.

Professional research into the Roma musical legacy has not yet been given sufficient attention. In previous years, only a few publications about this topic were noted. The primary concern was mainly to capture the original repertoire, which is the merit of, for example, the project *Phurikane gila* of the civic association Žudro of Bratislava.

The aims of this publication, unlike previous achievements of ours, aim at creating a picture of the current situation of the Roma music in the second decade of this century. And since we, like others, entered the digital age, we use the resources offered by technical and technological advances.

Digital cultural objects or **the so-called e-borns** become essential elements of which we compose the image of the Roma culture, especially music. Digital recording, processing and subsequent storage is the way to capture the vibrant Roma culture in all its variety of genre from traditional to modern, ranging from the amateur folk art to highly professional production.

By using the advanced digital technology we have arrived at a possibility to offer the general public not a mere description of the Roma musical culture, but also its demonstrations, we have created a record of expression in a particular space

and time and in the required quality. The multimedia publication allows the user to become a reader, a viewer or a listener of this multi-level book and, hopefully, also the interested persons, in the diversity of the Roma culture.

Digital recordings of live Roma culture, videos, audio, photos, interviews and much more other information will be published on the website www.portalsvk.sk or www.portalsvk.eu.

By way of conclusion we wish to thank everyone who contributed their share to the fact that this book could see the light of the world.

Ministry of Culture of the Slovak Republic, which under its strategy to create space and opportunity for storing and accessing the digital cultural legacy of the Roma. Coordination at the level of the European Union will result in the Roma cultural content becoming part of the cultural legacy of the whole of Europe.

The management of the State Scientific Library in Prešov for the implementation of the national project - Documentary and Information Centre of Roma Culture, the provision of professional background and creating the conditions for the proper functioning and providing of mapping, collecting, and processing of the digital content that is included within this publication.

External collaborators in the project – both Roma and non-Roma experts who contributed by consulting advice, contributions and their Professional and organizational work to make the scope of mapping as large as possible and as to quality at its highest level.

Employees of the Documentary and Information Centre of Roma Culture, who have tirelessly collected the necessary material, information, established contacts and participated in any activities related to the preparation of this publication.

And finally, all the Roma artists, composers, performers, singers, dancers, and theatre professionals for their performance, their willingness to share their knowledge and skills, for their professionalism, kindness, endless devotion to art, music, dance, and singing. And for them being.

In Prešov, September 2014

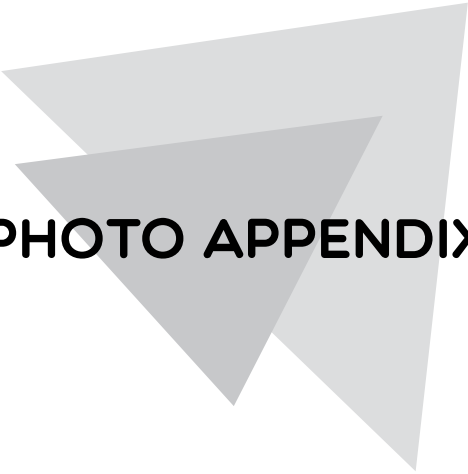

PHOTO APPENDIX

Jozef Feča

... je týpek. Mladý Róm z obce Kračúnovce, vzdialenej niekoľko kilometrov od Prešova. Vyštudoval dizajn a umelecké tvarovanie dreva, no viac ho baví kreslenie a maľovanie. Okrem toho sa venuje skladaniu piesní, ktoré aj sám interpretuje, pričom sa sprevádza na gitare. Grafik, maliar, pesničkár... jednoducho umelec každým cólom.

... hino o tipkos. O terno Rom khatar o gav Kračunovce, paš o Prešov. Avri phirdas e škola vaš o dizajn u šukar bufi le kašteha, no buter leske ilinel te čitrinel u te makhel le farbenca. Bi oda kerel o giľa, save ov korkoro giľavel, sajekh bašavel pre gitara. O grafikos, o čitratuno, o giľutno... jekhe laveha, u umelcos sakone kotoreha.

He is just ... a guy. A young Roma from the village of Kračúnovce a few kilometres from Prešov. He studied design and artistic shaping of wood, but he enjoys drawing and painting more. In addition, he composes songs, which he himself interprets, while accompanying himself on the guitar. A graphic artist, painter, songwriter ... just an artist by every bit.

Jozef Ferko a Dáša Polláková

Obaja sú kmeňovými členmi súboru divadla Romathan. Vo svojom voľnom čase účinkujú spoločne ako hudobno-spevácke duo, ktoré hrá „pocitovú“ muziku, ako sami nazvali svoj štýl. Jozef Ferko hráva na gitare od detstva, spieva a skladá hudbu pre seba, ale aj pre iných interpretov. Dáša Polláková patrí medzi dlhoročné členky divadla Romathan, jej hlavnou oblasťou je muzikálové herectvo.

So duj džene lunge berša khelen andro teatro Romathan. Kana len hin slobodno vacht, bašaven u giľaven sar o duo, keren ajsi „šuňibnaskri“ muzika, sar on korkore phenen pal o peskro štilos. Jozef Ferko bašavel pre gitara ciknorestar, giľavel u kerel e muzika vaš peske the le avere interpretenge. E Dáša Pollakova hiňi but berša andro teatro Romathan, lakro nekh bareder kamiben hino muzikalovo kheľiben.

They both are ordinary members of the Theatre Romathan ensemble. In their spare time, they act together as a musical-singing duo that plays "feeling" music, as they themselves called their style. Jozef Ferko has been playing the guitar since his childhood, singing and composing music for himself and for other performing artists. Dáša Polláková is among the long-time members of the Theatre Romathan, her main field being acting in musicals.

Jozef Miko - Kopýtka

z bardejovskej Poštárky je človek malej postavy no obrovského talentu. Nadaný tanečník - samouk, ktorý reprezentuje najlepšie tradície rómskeho ľudového tanca. Keď Kopýtka tancuje, divák má pocit, že sa takmer nedotýka zeme. Okrem tanca sa venuje aj spevu, hlavne piesní halgató, v ktorých vyniká jeho zamatový, hlboký hlas.

andal e bardejovsko Poštarka hino o cikno manušoro, saves hin baro talentos. Baro džando khelado – korkoro sikhliilas, savo likerel o nekh feder tradiciji andal o romano folklorno kheeliben. Kana o Kopytko kheel, o manuša dikhen sar te aňi na uštarelas pre phuv. Bi o kheeliben the giľavel, nekh buter o halgato giľa, kaj pes šukares šunel leskro kovlo, zoralo hangos.

Issuing from Bardejov – Poštárka, he is a man of small stature but huge talent, a gifted dancer - self-learner, who represents the best traditions of the Roma folk dance. When Kopýtka dances, the viewer has a feeling that he almost does not touch the ground. In addition to dance, he also sings, especially halgató songs, in which his velvety, deep voice excels.

Gipsy Chipsy

Ján Cina, Tomáš Mihalík, Lukáš Gruľa a Pavol Pilip pôsobia v Bardejove. Ján Cina je od narodenia slepý, o to lepší má však sluch a exceluje ako spevák kapely. Kapela sa venuje hlavne hip-hopovej hudbe určenej mladému publiku. Ich texty sú o láske, o bolesti, no zároveň sú aj plné humoru a nečakaných zvrátov.

O Jan Cina, Tomaš Mihalík, Lukaš Gruľa the o Pavol Pilip hine andro Bardejov. O Jan Cina uľiľas koro, no olestar les hin feder o šuňiben u andre kapela but lačhes giľavel. E kapel kerel nekh buter e hip-hopovo muzika vaš o terne manuša. Lengre lava hine pal o kamiben, pal e dukh, no sajekh hine the pherdo asaben u na užarde pointi.

Ján Cina, Tomáš Mihalík, Lukáš Gruľa and Pavol Pilip operate in Bardejov. Ján Cina has been blind from his birth, all the more so, however, is his hearing and he excels as the band leading vocalist. The band mainly performs hip-hop music intended to young audiences. Their lyrics are about love, about pain, but they are also full of humour and unexpected twists.

Duda Band

V meste Sabinov je tradícia rómskych hudobníkov stále živá a v súčasnosti ju dôstojne reprezentuje aj rodinné zoskupenie s názvom Duda Band, ktoré tvoria Tibor Duda, Tomáš Bikár, Tomáš Duda a ďalší Tomáš Duda. Kapela sa venuje interpretácii populárnych rómskych piesní ale aj vlastnej tvorbe prevažne džezového charakteru a účinkovala už na mnohých domácich aj zahraničných kultúrnych podujatiach.

Andro foros Sabinov e tradicija romane lavutarengri hiñi sakovar džid'i u akana la barikanes angle lidžal e famelijakri kapela savi pes vičinel o Duda Band. Bašaven o Tibor Duda, Tomaš Bikar, Tomaš Duda the o aver Tomaš Duda. E kapela giľavel o popularna romane giľa the lengre giľa, save kerde on korkore, nekh buter džezovo karakteroha. E kapela bašavelas imar pro but kherutne the avrutne kulturna kidipena.

The tradition of Roma musicians is still alive in the city of Sabinov and currently, and it is significantly represented by the family grouping called Duda Band, which consists of Tibor Duda, Tomáš Bikár, Tomáš Duda and still another Tomáš Duda. The band is engaged in interpreting popular Roma songs, but also their own compositions of prevailingly jazz character and has performed at many national and international cultural events.

*Tomáš Botlů,
Adriana Dráfiová*

Spojenie speváckeho umenia Tomáša Botla a Adriany Dráfiovej počas koncertu pri príležitosti Svetového dňa Rómov prinieslo na javisko Divadla Jonáša Záborského v Prešove profesionálne vystúpenie na vysokej umeleckej úrovni.

O giľavibnaskro džañiben khatar o Tomaš Botlo the e Adriana Drafiova pro koncertos vaš o Lumakro romano džives andas andro teatro Jonaš Zaborsky andro Prešov e profesijonalno interpretacija pro čačes učo niveló.

The connection between the singing art of Tomáš Botlů and Adriana Dráfiová during the concert on the occasion of the World Day of the Roma brought on the stage of Jonáš Záborsky Theatre in Prešov a professional performance at a high artistic level.

Mário Bihári

Spevák, klarinetista, akordeonista a klavirista pochádzajúci zo Slovenska, dlhé roky ale žijúci v Českej republike. Potom, čo v detstve prišiel o zrak, prestal s atletikou a začal sa venovať hudbe. Študoval na pražskom konzervatóriu Jana Deyla a dodnes je jednou z najslávnejších osobností tejto školy. Od roku 1998 pôsobil ako člen hudobnej skupiny KOA, ktorá doprevádzala autorskú a interpretačnú dvojicu Zuzana Navarová – Iván Gutiérrez. Po zániku kapely sa vydal na sólovú dráhu a založil rómsku kapelu Bachtale Apsa; hrá tiež so skupinou Bejli. V roku 2004 sa za pomoci fotografa Björna Steinz venoval tiež fotografii v cykloch Hudba v obraze a Obrazy z duše. Pravidelne sa tiež angažuje v projekte Světluška, ktorý pomáha deťom i dospelým s ťažkým zrakovým postihnutím.

Giľavel, bašavel pro klarinet, pro akordeon the pre zongora, uľiľas pre Slovaťiko, but berša bešel andro Čechiko republika. Pal oda, kana sar o ciknoro našaďas o dikhipen, mukhlľas e atletika u chudľas te džal pal e muzika. Sikhľiľas pro konzervatorijum Jana Deyla Prahate, dži adaďives hino jekh maškar o nekh buter prindžarde džene andal e kadi škola. Le beršestar 1998 sas andre kapela KOA, savi bašavelas vaš o autorsko the interpretačno duo Zuzana Navarova – Ivan Gutierrez. Kana e kapel agorinďas geľas peskre korkore dromeha u ačhaďas e romaňi kapela Bachtale Apsa, sajekh bašavel andre kapela Bejli. Andro berš 2004, žutindo khatar o fotografos Björn Steinz kerelas the o fotografiji andro cikli E muzika andro čitra the o Voďakre čitri. Sakovar lel peskro kotor the andro projektos Světluška, savo žutinel le čhavorenge the le bare manušenge, saven hine pharipen le jakhenca.

The singer, clarinetist, accordionist, and pianist issues from Slovakia, but has been living in the Czech Republic for many years. After he lost his sight as a child, he stopped with athletics and began to make music. He studied at the Prague Jan Deyl Conservatory and still is one of the most famous personalities of the school. Since 1998, he has been performing as a member of the music group KOA, which accompanied the authorial and performing pair Zuzana Navarová - Iván Gutiérrez. After the demise of the band, he embarked on a solo career and founded the Roma band Bachtale Apsa; he also performs with the band Bejli. In the year 2004, with the help of the photographer Björn Steinz, he was also engaged in photography in the cycles Music in Pictures and Pictures From the Soul. He is also regularly involved in the project Světluška (a firefly), which helps children and adults with severe visual impairment.

Resumé

Monografia Rómska hudba na Slovensku vychádza v trojjazyčnej slovensko-rómsko-anglickej mutácii. Publikácia je zložená z klasickej tlačenej knihy a multimedialnej verzie na DVD nosiči. Prináša informácie o tvorbe profesionálnych aj amatérskych rómskych hudobných tvorcov a interpretov na Slovensku v rokoch 2013 a 2014, pričom sa snaží o ich zreteľné žánrové odlišenie. Obsahom knihy sú okrem kapitol venovaných súčasnému stavu rómskej hudby a jej najvýraznejším predstaviteľom aj informácie o jej vývoji v minulosti a prínose pre hudobnú kultúru Európy. Textové aj fotografické materiály publikované v tejto knihe vznikli počas implementácie národného projektu Dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry, ktorý bol podporený zo zdrojov Európskej únie v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti, prioritná os 2.

Multimedialny rozmer publikácie je naplnený elektronickou verziou samotnej publikácie, súborom audio a videonahrávok dokumentujúcich tvorbu umelcov v jednotlivých kapitolách. Užívateľ tak získa možnosť „vypočuť si a uvidieť“ napísané, prezrieť si rozsiahly fotografický materiál a v ponuke bonusov DVD napríklad aj krátky dokument o tvorbe rómskeho digitálneho kultúrneho objektu, tzv. e-bornu. Špecifikom multimedialnej publikácie je aj ponuka videozáznamov v 3D kvalite.

Obrazové prílohy v rómskej a anglickej verzii publikácie sú obohatené o portréty a stručné informácie o rómskych hudobných tvorcoch nezarađených v jednotlivých kapitolách.

Resumé

E monografija O Roma bašaven pes avri del andre slovaŕiko-romaŕi-anglikaŕi či-bakri mutacija. E pustik hiŕi kerdŕ sar e klasicko liŕeskri pustik the e multimedijalno verzija pro DVD. Anel o informaciji pal oda, so keren o profesijonalna the amaterska romane bašalde the o interpreta pre Slovaŕiko andro berša 2013 the 2014, sajekh zumavel te thovel len andro žuže žanrova kategoriji. Andre pustik hine bi o kapitoli pal e akanutŕi situacija andro romano bašaviben the pal o nekh feder reprezentanta the o informaciji pal o lakro historikano vazdipen u pal oda, so andas andre Europakri bašavibnaskri kultura. O tekstova the fotografikane materijali thode andre kadi publikacija sas kerde andre vrama, kana pes kerelas o nacionalno projektos Dokumentačno the informacijakro centro vaš e romaŕi kultura, savo chudŕas o žutipen khatar e Europakri unija tel o Operačno programos Informatizacija le khtaŕiŕibnaskri, o priyoritno kotor 2.

E multimedijalno dimenzija pes resel prekal e elektronikaŕi verzija e publikacijakri,

mekh buter pen arakhen o audijo the o video buta save den o čitro pal oda, so keren o romane bašalde andre individualna kapitoli. O manuš avka chudel o šajipen „te šunel u te dikhel“ so hin lekhado, te dikhel o buchlo fotografikano materijalos u andro bonusi andro DVD arakhela the o charno dokumentos pal oda, sar pes kerel o romano digitalno kulturakro objektos, avka vičhindo e-born. O špecifikano kotor andre multimedijalno publikacija hino, hoj varesave videi hine andre 3D kvalita. O fotografiji andre romaŋi the anglikaŋi verzija publikacijakri sikaven o portreti the charne informaci pal o romane bašalde the o interpreta, saven na arakhena andro individualna kapitoli.

Summary

The monograph Roma Music in Slovakia is being released in trilingual version, Slovak, Roma, and English. The publication consists of a traditional printed book and a multimedia version on the DVD. It provides information on creating professional and amateur Roma music composers and performers in Slovakia in the years 2013 and 2014, while trying to clearly distinguish them by genre. In addition to chapters devoted to describing the current situation and the portraits of the most prominent representatives of the Roma music, the book also contains information on its development in the past and contribution to the musical culture of Europe. Both text and photographic materials published in this book arose during the implementation of the national project of the Documentary and Information Centre of the Roma Culture, which was supported from the European Union funds under the Information of the Society Operational Programme, priority axis 2.

The multimedia dimension of this publication is represented by its electronic version, a set of audio files and video recordings documenting the work of artists in the respective chapters. The user thus has a chance of "hearing and seeing" what is written, of viewing a comprehensive photographic material, and in the DVD bonus offer also a short documentary is available about the making of the Roma digital cultural object called e-born. The video recordings in the 3D quality are a special offer of this multimedia publication.

Picture annexes in the Roma and the English versions of this publication are enriched with portraits of and brief information on the Roma music makers not included within the individual chapters.

Das Resümee

Die Monografie Musik der Roma in der Slowakei erscheint in einer dreisprachigen slowakisch-roma-englischen Ausgabe. Die Publikation besteht aus einem gedruckten Buch und einer multimedialen Fassung auf einem DVD-Datenträger. Die Monografie beinhaltet Informationen über die musikalische Wirkung professioneller sowie amateurhafter Roma-Musiker und Interpreten in der Slowakei in den Jahren 2013 und 2014 mit einer deutlichen Unterscheidung von verschiedenen Genres. Außer den Kapiteln, die sich dem gegenwärtigen Zustand der Roma-Musik und ihren wichtigsten Künstlern widmen, beinhaltet das Buch auch Informationen über die Entwicklung in der Vergangenheit und den Beitrag für die musikalische Kultur Europas. Textuelle und fotografische Materialien, die in diesem Buch publiziert sind, entstanden während der Implementation des nationalen Projektes des Dokumentierungs-Informationszentrum der Roma-Kultur, welches von Mitteln der Europäischen Union im Rahmen des Operationsprogramm Informatisierung der Gesellschaft – Prioritätsachse 2 – unterstützt wurde.

Multimediales Ausmaß der Ausgabe stellt ihre elektronische Fassung dar mit einer Zusammenstellung von Audio- und Video-Aufzeichnungen, die die Wirkung der Künstler in einzelnen Kapiteln dokumentieren. Gebraucher hat die Möglichkeit, das Aufgeschriebene auch „zu hören und zu sehen“, insbesondere das umfangreiche fotografische Material und unter dem Menueintrag Extras der DVD zum Beispiel auch ein kurzes Dokument über die Wirkung des Digitalkulturobjektes der Roma – des sogenannten e-born. Eine Besonderheit dieser multimedialen Ausgabe stellt auch das Angebot von Videoaufzeichnungen in 3-D-Qualität.

Die Bildbeilagen in der Roma- und Englisch-Fassung sind mit Porträts und kurzer Auskunft über die Roma-Musiker bereichert, die in einzelnen Kapiteln nicht erscheinen.

Résumé

La présente monographie « La musique rom en Slovaquie » est publiée en mutation trilingue slovaco-rom-anglaise. La publication se compose du livre classique, imprimé, et de la version multimédia sur DVD. Elle vise à présenter les informations sur l'œuvre des compositeurs et des interprètes roms professionnels et amateurs en Slovaquie entre 2013 – 2014, tout en essayant de faire une distinction claire entre les genres particuliers. Le livre ne contient pas seulement les chapitres touchant la situation actuelle de la musique rom et ses représentants les plus éminents, mais aussi les renseignements concernant son évolution dans le passé de même que sa contribution à la culture musicale en Europe. Les textes et les photographies publiés dans le présent

livre proviennent de la période de la mise en œuvre du projet national du Centre d'information et de documentation de la culture rom. Les ressources de l'Union européenne dans le cadre du Programme opérationnel « Informatisation de la société », axe prioritaire 2, ont rendu possible la réalisation de la présente monographie.

La dimension multimédia est représentée par la version électronique dudit publication, ainsi que par l'ensemble des fichiers audio et vidéo détaillant l'œuvre des artistes faisant partie de la structuration des chapitres individuels, ce qui donne à l'utilisateur la possibilité de « voir et entendre » l'écrit, d'examiner la documentation photographique complexe et de regarder le court film sur la création de l'objet culturel digital rom, appelé e-born, partie intégrale de la section « Bonus » sur le DVD. Les enregistrements vidéo sont également proposés en qualité 3D ce qui est une des spécificités de cette publication multimédia.

Les portraits et les informations succinctes sur les artistes roms dont l'œuvre n'est pas incluse dans la présente publication font partie constituante de l'annexe de la version rom et anglaise.

Rezümé

A Roma zene Szlovákiában című monográfia három nyelven, szlovákul, romául és angolul jelenik meg. A kiadványt egy hagyományos formájú, nyomtatott könyv és egy DVD-adathordozón csatolt multimédiás verzió alkotja. Ez a publikáció a Szlovákiában alkotó roma zenészerzők és előadók munkásságát ismerteti a 2013 és 2014-es években, élesen elkülönítve a közöttük fellelhető zsánerbeli különbségeket. A jelenlegi helyzetkép és a legjelentősebb képviselők bemutatása mellett a könyvből azt is megtudhatjuk, hogyan fejlődött a roma zene a múltban és milyen hatást gyakorolt Európa zenei kultúrájára. A közreadott szöveges és fényképes tartalom a Roma dokumentációs és információs kulturális központja által felvállalt, és az Európa Unió forrásaiból támogatott nemzeti projekt megvalósítása során keletkezett, a Társadalom informatizációja elnevezésű Operációs program 2. prioritás- tengelyének keretén belül.

A kiadvány multimédiás jellege az elektronikus verzió formájában valósul meg, amely az egyes fejezetekben megemlített művészek alkotásait dokumentáló audio- és videófelvételeket tartalmazza. A felhasználó számára ezzel lehetővé válik, hogy a leírtakat „meghallgassa és megtekintse“, megnézze a rendkívül gazdag fényképmellékletet, a DVD bónusz-kínálatában pedig egy rövidfilm is szerepel a roma digitális kulturális objektum, az ún. e-born létrehozásáról. A multimédiás kiadvány különlegessége, hogy a videófelvételek 3D minőségben is megtekinthetők.

A roma és angol nyelvű kiadványban található képes melléklet ezenkívül az egyes fejezetekben nem említett roma zenészekről is tartalmaz portrékat és rövid ismertetőket.

Resumé

La monografía Música Gitana en Eslovaquia se edita en la forma de una mutación trilingüe en eslovaco-gitano-inglés. Esta publicación se compone del libro clásico, impreso, y de la versión multimedia en el portador DVD. Ofrece la información sobre el arte de los artistas compositores e intérpretes músicos gitanos, profesionales como también amateur, en Eslovaquia en los años 2013 y 2014, intentando prestar la diferenciación evidente entre los géneros. El contenido del libro forma, excepto de los capítulos dedicados de la situación actual de la música gitana y sus representantes más significativos, también la información sobre el desarrollo de la misma en el pasado y su contribución para la cultura de la música de Europa. Los textos y materiales fotográficos publicados en el presente libro se originaron durante la implementación del proyecto nacional del Centro de la documentación e información de la cultura gitana (Dokumentačno-informačné centrum rómskej kultúry) que fue subvencionado de los recursos de la Unión Europea dentro del Programa de Operación de la Informatización de la Sociedad, prioridad 2.

La dimensión multimedia de la publicación está cumplida en la versión electrónica del mismo libro, formada por el conjunto de las grabaciones audio y video que documentan la creación de los artistas en los capítulos correspondientes. El usuario así tendrá la posibilidad de “oír y ver” lo escrito, mirar el material fotográfico extenso y en la oferta de los bonus del DVD, por ejemplo también ver un documental corto sobre la creación del objeto cultural digital gitano, llamado e-born. El particular de esta publicación multimedia es también la oferta de las videograbaciones en calidad 3D. Los anexos de imágenes en la versión inglesa y gitana de la publicación además contienen también los retratos e información breve sobre los compositores de música gitanos que no incluyen los diferentes capítulos.

Resumé

Monografia Muzica romă în Slovacia va fi publicată în versiune trilingvă – slovaco-romă-engleză. Publicația este formată dintr-o carte clasică tipărită și o versiune multimedia pe DVD. Aceasta prezintă informații despre creațiile compozitorilor și interpreților romi – profesioniști și amatori – de muzică din Slovacia anilor 2013 și 2014, propunându-și distingerea clară a acestora în funcție de genul muzical. Pe

lângă capitolele care fac referire la situația actuală a muzicii romilor și la cei mai proeminenți reprezentanți ai acesteia, publicația conține informații privitoare la dezvoltarea muzicii rome în trecut, cât și la contribuția acesteia în cultura muzicală a Europei. Textele și materialele fotografice publicate în această carte au apărut în timpul implementării proiectului național al Centrului de Documentare și Informare al Culturii Rome care a fost sprijinit de Uniunea Europeană în cadrul Programului Operațional „Informatizarea societății” – Axa prioritară 2.

Versiunea electronică a publicației propriu-zise, înregistrările audio și video ce documentează creația artiștilor conferă publicației caracterul multimedia. Utilizatorul are astfel posibilitatea de „a asculta și de a viziona” cuvântul scris, cât și de a vizualiza materialul fotografic amplu. În plus, în oferta bonusurilor DVD poate fi vizionat un scurt documentar despre realizarea obiectului digital cultural rom, așa numitul e-born. Un element specific al publicației multimedia sunt înregistrările video în calitate 3D.

Anexele la versiunea romă și engleză sunt îmbogățite cu portrete și informații succinte despre creatorii romi de muzică ce nu sunt incluși în capitolele publicației.

Резюме

Монография «Цыганская музыка» в Словакии выходит на трех языках - словацком, цыганском и английском. Публикация состоит из классической печатной книги и мультимедийной версии на DVD. Она содержит информацию о творчестве профессиональных и любительских цыганских музыкальных композиторов и исполнителей Словакии в 2013 и 2014 годах, причем указывает на их очевидные жанровые различия. Содержанием книги, кроме глав, посвященных современному состоянию цыганской музыки и ее наиболее ярким представителям, является также информация о развитии этой музыки в прошлом и о ее вкладе в музыкальную культуру Европы. Текстовые и фотографические материалы, опубликованные в данной книге, появились в ходе реализации национального проекта Документально-информационного центра цыганской культуры, который был поддержан со стороны Европейского Союза в рамках Операционной программы «Информатизация общества», приоритетная ось 2.

Мультимедийный формат публикации дополняется электронной версией самой публикации, а также аудио и видео файлами, документирующими творчество артистов в отдельных главах. Таким образом, пользователь получает возможность "слышать и видеть" написанное, просмотреть обширный фотографический материал, а из предложенных бонусов DVD, например, выбрать короткий документальный фильм о процессе

создания цыганского цифрового культурного объекта, так называемого «e-born». Отличительной чертой мультимедийной публикации является предложение видеозаписей в 3D качестве.

Художественные приложения в цыганской и английской версии публикации обогащены портретами и краткой информацией о цыганских создателях музыки, о которых не упоминалось в отдельных главах.

Rezime

Monografija Romska muzika u Slovačkoj izlazi u trojezičnoj slovačko-romsko-engleskoj verziji. Publikacija se sastoji od klasičnog štampanog izdanja i multimedijalne DVD obrade. Sadrži informacije o stvaralaštvu profesionalnih i amaterskih romskih muzičkih stvaralaca i izvođača u Slovačkoj u godini 2013. i 2014, pri čemu ističe njihovo jasno žanrovsko razgraničenje. Sadržaj knjige, osim poglavlja posvećenih savremenom stanju romske muzike i njenim najistaknutijim predstavnicima, čine i podaci o njenom razvoju u prošlosti i doprinosu muzičkoj kulturi u Evropi. Tekstovi i fotografije publikovani u toj knjizi nastali su tokom implementacije narodnog projekta Dokumentaciono-informacionog centra romske kulture, koji je bio pomognut od strane Evropske unije u okviru Operacionog programa Informatizacija društva, osovine prioriteta 2.

Multimedijalni sadržaj u elektronskoj verziji ove publikacije čini zbirka audio i video snimaka koji dokumentuju stvaralaštvo umetnika u posebnim poglavljima. Korisnik tako dobija mogućnost da „čuje i vidi“ napisano, pregleda obimni fotografski materijal, a u bonus ponudi DVD-ja, na primer, i kratki dokument o stvaranju romskog digitalnog kulturnog objekta, tzv. e-born. Specifičnost multimedijalne publikacije jeste i ponuda video zapisa u 3D tehnologiji.

Slikovni prilozi u romskoj i engleskoj verziji publikacije obogaćeni su i portretima i sažetim informacijama o romskim muzičkim stvaraocima neuvrštenim u zasebna poglavlja.

Zoznam bibliografických odkazov

BELIŠOVÁ, Jana. 2002. *Phurikane giľa*. Bratislava : Žudro, 2002. 148 s. ISBN 80-968855-5-3.

Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <https://www.nrsr.sk/web/?sid=nrsr/dokumenty/vyhlasenia>

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, Daniela. 2002. Umenie po roku 1989 ako zápas o vlastnú etnickú a kultúrnu identitu : kultúrne aktivity Rómov. IN : *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5

HUBSCHMANNOVÁ, Milena. 1991. *Goďaver lava phure Romendar - Moudrá slova starých Romů*. Praha : Apeiron, 1991. 48 s. ISBN 80-900703-0-2.

FABIANOVÁ, Vlasta. 2003. Folklórna tvorba Rómov (Vybrané kapitoly zo slovesnej a hudobnej tvorby Rómov na Slovensku). Nitra: Fakulta sociálnych vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2003. 121 s. ISBN 80-8050-633-7.

MANN, Arne B. 2001. *Rómsky dejepis : história Rómov na Slovensku, príbeh o ich putovaní z indickej pravlasti, cestách po Európe*. Bratislava : Kalligram, 2001. 37 s.

Operačný program Informatizácia spoločnosti. Verzia 4.0. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Bratislava, Úrad vlády SR, 2012. 113 s. Dostupné na <http://www.opis.culture.gov.sk/dokumenty-opis>

Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýpátý díl. T-Tzschirner. Praha : Vydavatel a nakladatel J. OTTO, 1906. 995 s.

Pôvod rómskeho jazyka. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <http://romadocument.sk/index.php/sk/jazyk.html>

Rómska hudba – hudobné hľadisko. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <http://gipsy-music.webnode.sk>

VAŠEČKA, Michal. 2002. *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 911 s. ISBN 80-88935-41-5

E-pustikakri bibliografija

BELIŠOVÁ, Jana. 2002. *Phurikane giľa*. Bratislava : Žudro, 2002. 148 s. ISBN 80-968855-5-3.

Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <https://www.nrsr.sk/web/?sid=nrsr/dokumenty/vyhlasenia>

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, Daniela. 2002. Umenie po roku 1989 ako zápas o vlastnú etnickú a kultúrnu identitu : kultúrne aktivity Rómov. IN : *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5

HUBSCHMANNOVÁ, Milena. 1991. *Goďaver lava phure Romendar - Moudrá slova starých Romů*. Praha : Apeiron, 1991. 48 s. ISBN 80-900703-0-2.

FABIANOVÁ, Vlasta. 2003. Folklórna tvorba Rómov (Vybrané kapitoly zo slovesnej a hudobnej tvorby Rómov na Slovensku). Nitra: Fakulta sociálnych vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2003. 121 s. ISBN 80-8050-633-7.

MANN, Arne B. 2001. *Rómsky dejepis : história Rómov na Slovensku, príbeh o ich putovaní z indickej pravlasti, cestách po Európe*. Bratislava : Kalligram, 2001. 37 s.

Operačný program Informatizácia spoločnosti. Verzia 4.0. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Bratislava, Úrad vlády SR, 2012. 113 s. Dostupné na <http://www.opis.culture.gov.sk/dokumenty-opis>

Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýpátý díl. T-Tzschirner. Praha : Vydavatel a nakladatel J. OTTO, 1906. 995 s.

Pôvod rómskeho jazyka. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <http://romadocument.sk/index.php/sk/jazyk.html>

Rómska hudba – hudobné hľadisko. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <http://gipsy-music.webnode.sk>

VAŠEČKA, Michal. 2002. *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 911 s. ISBN 80-88935-41-5

List of bibliographical references

BELIŠOVÁ, Jana. 2002. *Phurikane giľa*. Bratislava : Žudro, 2002. 148 s. ISBN 80-968855-5-3.

Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <https://www.nrsr.sk/web/?sid=nrsr/dokumenty/vyhlasenia>

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, Daniela. 2002. Umenie po roku 1989 ako zápas o vlastnú etnickú a kultúrnu identitu : kultúrne aktivity Rómov. IN : *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5

HUBSCHMANNOVÁ, Milena. 1991. *Goďaver lava phure Romendar - Moudrá slova starých Romů*. Praha : Apeiron, 1991. 48 s. ISBN 80-900703-0-2.

FABIANOVÁ, Vlasta. 2003. Folklórna tvorba Rómov (Vybrané kapitoly zo slovesnej a hudobnej tvorby Rómov na Slovensku). Nitra: Fakulta sociálnych vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2003. 121 s. ISBN 80-8050-633-7.

MANN, Arne B. 2001. *Rómsky dejepis : história Rómov na Slovensku, príbeh o ich putovaní z indickej pravlasti, cestách po Európe*. Bratislava : Kalligram, 2001. 37 s.

Operačný program Informatizácia spoločnosti. Verzia 4.0. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Bratislava, Úrad vlády SR, 2012. 113 s. Dostupné na <http://www.opis.culture.gov.sk/dokumenty-opis>

Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Dvacátýpátý díl. T-Tzschirner. Praha : Vydavatel a nakladatel J. OTTO, 1906. 995 s.

Pôvod rómskeho jazyka. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <http://romadocument.sk/index.php/sk/jazyk.html>

Rómska hudba – hudobné hľadisko. [online]. [cit. 12. 5. 2014]. Dostupné na <http://gipsy-music.webnode.sk>

VAŠEČKA, Michal. 2002. *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, 911 s. ISBN 80-88935-41-5

Názov/O nav/Title:

Rómska hudba na Slovensku/O Roma bašaven/Roma Music in Slovakia

Zostavila a redigovala/E redakcija kerđas/Arranged and edited by:

Erika Godlová

Zodpovedná redaktorka/Zodpovedno redaktoris/Executive editor:

Mgr. Valéria Závadská

Hlavná redaktorka/Učo redaktoris/Editor-in-chief:

Erika Godlová

Jazyková redaktorka/Čhibakro redaktoris/Language editor:

Lucia Němcová

Obálka a grafická úprava/Avrutno ľil the e grafika/Cover and book design:

CERUZA – kreatívne digitálne štúdio, Stará Ľubovňa

Rok vydania/O berš/Year of issue:

2014

Náklad/Gendo pustika/Print run:

300

Edícia/E edicija/Series:

Romistika/Romistika/Roma studies

Vydanie/Publikacija/Edition:

prvé/jekhto/first

Vydavateľ/Avri diñas/Publisher:

Štátna vedecká knižnica v Prešove

Tlač/Printos/Print:

CERUZA – kreatívne digitálne štúdio, Stará Ľubovňa

ISBN 978-80-89614-12-7

EAN 9788089614127